

Вікторова Л.В. Мовна підготовка співробітників сектору безпеки США та Канади: порівняльна характеристика.....	143
Панченко Е.И. Как приблизить преподавание русского языка иностранцам к современности.....	149

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
ДВНЗ «ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Східнослов'янська філологія

Збірник наукових праць

Випуск 29

Мовознавство

Артемівськ-Бахмут, 2016

УДК 81+801+882+82
ББК Ш81.0+82.0
С92

Рецензенти: д. філол. н. Н.П. Тропіна
д. філол. н. О.С. Силаєв

Редколегія: д. філол. н. М.О.Вінтонів, д. філол. н. А.Р.Габидуліна (відповідальний редактор), д. філол. н. В.А.Глушенко, д. філол. н. Голобородько К.Ю., д. філол. н. В.А.Гусєв, д. філол. н. Зайцева І.П., д. філол. н. А.П.Загнітко, д. філол. н. О.С.Кіченко, д. філол. н. Н.К.Кравченко, д. філол. н. Г.П.Лукаш, д. філол. н. П.В.Михед, д. філол. н. Т.М.Марченко, д. філол. н. Новіков А.О., д. філол. н. О.І.Панченко, д. філол. н. Погребна В.Л., д. філол. н. Штейнбук Ф.М., к. філол. н. І.О.Скляр (відповідальний секретар)

*Друкується за рішенням вченої ради
Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет»
Протокол № 9 від 25 травня 2016 р.*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №16869-5632ПР.

С92 Восточнославянская филология: сб. науч.тр. / Горловский институт иностранных языков; Донецкий нац. ун-т. Редкол: А.Р. Габидуліна та др. – Вып. 29. Языкознание. – Артемовск-Бахмут: ГИИЯ ГВУЗ «ДГПУ», 2016. – 156 с.
ISSN 1992-9196

Сборник посвящен исследованию актуальных проблем филологии. Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов, студентов-филологов, преподавателей литературы и языков в школе.

**УДК 81+801+882+82
ББК Ш81.0+82.0**

С92 Східнослов'янська філологія: зб. наук. пр. / Горлівський інститут іноземних мов; Донецький нац. ун-т. Редкол: А.Р. Габидуліна та ін. – Вип.27. Мовознавство. – Артемівськ-Бахмут: ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2016. – 156 с.
ISSN 1992-9196

Збірник присв'ячено дослідженню актуальних проблем філології. Для наукових робітників, спеціалістів-філологів, аспірантів, студентів-філологів, викладачів літератури та мов у школі.

**УДК 81+801+882+82
ББК Ш81.0+82.0**

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Беліцька Є.М. Проприальність як рефлекс вокативності.....	3
Бещенко Т.П. Лінгвофольклористика в системі сучасної філологічної науки: основні поняття, завдання, напрями дослідження.....	11
Глушенко В.А. Лінгвістичний метод: онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.....	19
Пименова М.В. Словарь образов: метальность народа в первообразах слов.....	24
Ситняк Р.М. Индоевропейська прамова: міф чи реальність?.....	33
Скоплев А.А. К проблеме вида украинских субстантивов на –ННЯ / ТТЯ.....	38
Холодов О.В., Холодова Н.В., Орел А.С. Роль субстрату в східнослов'янському глотогенезі.....	46

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Дьячок Н.В., Сухобрус Л.С. Об универсальном потенциале так называемых юкстапозитов.....	52
Пакулова Т.В. Універбація в англійській мові як один із проявів компресії.....	57
Процик І.Р. «Авангард», «Локомотив», «Колгоспник»: вплив тоталітаризму на вибір назв українських футбольних команд у 20-80-х роках ХХ століття.....	62
Сидоренко О.М. Назви рослин в українському ергоніміконі.....	68
Шепель Ю.А. Общая характеристика словообразовательных рядов по семантическим параметрам.....	72

МОВНІ СПОСОБИ І ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

Бещенко Т.П. Текстово-образные структуры в украинском и белорусском народном песнетворчестве.....	82
Габидуліна А.Р. Метонимия в научно-популярном лингвистическом дискурсе.....	88
Гамали О.И., Каневская О.Б. Средства выражения оценки в идиостиле В. Аксенова (на материале романа «Остров Крым»).....	94
Шуляк С.А. Функціонування словесних формул у магічних текстах замовлянь.....	100
Янко Ю.К. Категория оценки в современных лингвистических исследованиях.....	105

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ

Безсонова А.С. Понятие «научно-популярный дискурс» в лингвистической литературе.....	109
Колесниченко Е.Л. Парадокс в комическом дискурсе.....	115
Синиця І.А. Авторефлексія як ознака жанру.....	123
Федорова Е.Л. Редактирование музейного текста как один из видов предпереводческой деятельности.....	128
Шагури М.Х. Средства создания закрытого пространства в повести А.П. Чехова «Палата №6».....	133
Щепка О.А. Идеологема сучасного публіцистичного тексту (на матеріалі українських ЗМІ).....	138

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ МОВ

Electronic presentation is a kind of lectures and practical exercises performed in Microsoft POWER POINT program using audio, graphics and animation. Creating a presentation basically is to place text and objects on slides. Some tips for creating presentations, the use of which allows you to more effectively reach the didactic purposes are suggested. These tips are based on the generalization of the experience of some authors, as well as some personal experience and analysis of finished presentations by different authors and of different quality. The presentation should be carefully prepared and verified in terms of literacy and ergonomic requirements and previewed by the teacher on the big screen. The presentation should be used strictly according to need. One slide should be heterogeneous information. People can remember a time not more than three of facts, conclusions, definitions. It is necessary to pay attention to the quality of the image, if it is not high, it is better to give it up, otherwise it will only lead to negative results. Multimedia presentation not only allows inculcating interest in the subject, but with the right technical and aesthetic design provides the visibility, effectiveness of the lesson, learners develop spatial imagination and leads to an increase in indicators of quality of knowledge. The text is presented in the form of lecture notes, reflecting its main provisions. Adding information to your phone involves in the process of Prospect research is the creation of a system of exercises designed to use the listed technologies.

Keywords: methods of teaching, Internet, presentations, mobile phone.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 81'37 – 81'373.2

Беліцька Євгенія Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент, директор ПІМ
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Бахмут. Україна.

ПРОПРІАЛЬНІСТЬ ЯК РЕФЛЕКС ВОКАТИВНОСТІ

Головним об'єктом дослідження в сучасній ономастиці є онімогенез, який розуміється в цій роботі як генезис власної назви (далі в тексті – ВН) в людській мові та є більш широким терміном у порівнянні із запропонованим В.М. Калінкіним для аналізу розвитку онімів в наративі [4, с. 184]. В цьому сенсі термін «онімогенез» є дотичним до іншого – пропріогенез, який має на меті встановлення витоків та розвитку пропріальності в людській свідомості та мові, що пов'язується нами з вокативністю.

Традиційно становлення ВН в мові розглядають в межах предикатно-аргументної структури висловлювання, що неминуче виводить на міллевську традицію розмежування «власних назв» і «власних іменників». Наприклад, Р. Ленекер зараховує до останніх номінативні висловлювання, які реферують до унікального (в логічних параметрах) об'єкта. Зокрема, у реченнях:

1. *Yellow* is a nice colour [20, с. 102].

2. *Anxiety* is one of the hardest conditions to treat [20, с. 146], – виділені слова вважаються власними іменниками, різновидом яких є ВН.

Подібне трактування онімів є проблемним з огляду на немаркований (прототиповий) характер таких їх параметрів, як визначеність, одиничність, невираховуваність, конкретність [23, с. 52]. В теорії Р. Ленекера ці параметри онімів є, навпаки, маркованими. Тоді вченому нічого не залишається, ніж вважати ВН відходом від прототипового [22, с. 54 – 55], що суперечить і здоровому глузду, і об'єктивній реальності природної мови.

З іншого боку, для антропонімів як прототипових онімів здатність мати вокативну форму є одним з їх системоутворюючих параметрів [7]. Прототиповий характер ВН-антропонімів у позиції вокатива підтверджується тим, що вони не пов'язані з профілем предикатно-аргументної структури висловлювання, оскільки знаходяться поза розглядом та описом змісту «сцени», лише активізуючи якусь роль в сценарії дискурсу, здійснюючи, таким чином, соціальний акт [20, с. 476]. Р. Ленекер вважає, що, не маючи свого (категоризованого в межах предикатно-аргументної структури) профілю, вокативи все ж містять деякий профіль індивіда. Проблема в тому, що цей профіль «вираховується» вченим з предикатно-аргументної структури висловлювання. Тобто, вокатив вважається не окремим типом висловлювання, а, скоріше, є особливим випадком використання ВН для інтеракції. Ми стверджуємо, що, навпаки, ВН в предикатно-аргументній частині висловлювання є особливим випадком використання ВН для нарації, коли вокатив отримує концептуальне прирощення.

Як наслідок, аналіз онімогенезу межах предикатно-аргументної структури як єдиного «ядра філогенетично та онтогенетично примітивних (долінгвістичних) ментальних репрезентацій» [16, с. 261] не може бути вірним. З цього погляду, неправильно шукати джерело пропріальності в аргументній позиції, коли ВН тільки можуть «перейти на роль звернення» [1, с. 189]. Тоді й тезу про те, що ВН є «комбінацією антропонімічних і вокативних ознак» [88, с. 228], треба переосмислити.

З огляду на сказане, метою роботи є аналіз онімогенезу (і – ширше – пропріогенезу) як рефлексу вокативності в людській мові.

У нашому дослідженні ми, слідом за В.І. Карасіком, дотримуємося широкого трактування вокатива, що включає всі мовні способи спрямованості на адресата [5, с. 220 – 221]. У такому випадку вокатив як польовий феномен включає в себе, крім ВН, вигуки, займенники, слова-титули, терміни спорідненості та інші одиниці. Вокатив як польовий феномен включає також і вигуківі форми типу (рос.) *Егеј !*, (англ.) *Oh!*, (болг.) *olele, lele, vaŭh*, (рум.) *o, vai, aoleu*, (умбунду) *avoŭo*, які визнаються формами непрямой адресації поряд із власне прямими формами вокатива, вираженими ВН і загальними назвами [15, с. 2080]. Відмінності вигуків і прямих форм вокатива полягають у принциповій неможливості перших використовуватися у позадискурсній сфері, тобто в нездатності брати участь в операції злиття. Навпаки, вокативи як прямі адресати, з одного боку, зберігають прототипові властивості покликів – еквівалентність пропозиції (збіг пропозиціонального змісту висловлювання з дійсністю [6, с. 554], як і у випадку з імперативами), непередикативність, індексальність і нейтральність до вираження категорії визначеності/невизначеності. Останнє підтверджується фактами з різних мов. Так, наприклад, ВН в кабардино-черкеській мові мають тенденцію втрачати афікси **-р-** та **-м-** як показники певного значення іменника [3]. У грецькій мові антропоніми при дієсловах зі значенням номінації, а також у вокативному використанні вживаються без означеного артикля [9, с. 352]. Дж. Андерсон також стверджує, що ВН в англійських висловлюваннях *He is called Basil; Basil!* є нейтральними до категорії визначеності [9].

Лінгвістична література зазвичай не відрізняється глибоким аналізом вокатива. Як правило, його вивчення обмежується аналізом інтонаційних або соціолінгвістичних властивостей. Особливий статус вокатива в мові позначається на можливостях його характеристики в рамках традиційної граматики, де ці одиниці розглядають як форми адресації, що можуть бути закріпленими у спеціальному вокативному відмінку. Основною тезою при цьому є те, що всі природні мови мають форми вокатива, але не всі мови мають спеціальний відмінок для його оформлення. У такому визначенні вокативи мають розглядатися як одиниці розмовного дискурсу і як синтаксичні одиниці.

Складність лінгвістичного аналізу, як видається, є результатом прихильності дослідників до «жанрової континуальності» (Д. Бікертон [10, с.513] у розгляді еволюції мови, що призводить до єдиного можливого способу інтерпретації вокатива як одиниці, висхідної до загальної синтаксичної парадигми мови, без можливості постулювання інших алгоритмів його виникнення).

Комунікативна номінація об'єкта ВН в позиції вокатива має перлокутивний ефект, пов'язаний не тільки з конфігурацією об'єкта в просторі, але і в часі. Перцептивно вокативи передбачають ситуацію прямого візуального контакту з адресатом говоріння. Семіотично це знак-ікона індексального зв'язку між візуально сприйманим об'єктом і певним звукорядом, чия форма обумовлена безліччю параметрів: перцептивних (зрозумілість і доступність в слуховій модальності), концептуальних (здатність до індексації унікалізованого об'єкта в межах деякого простору), соціокультурних (можливість активізації фонетичної моделі вокатива криється в етнокультурній компоненті ВН-звернення, що експлікує найскладнішу багатовимірну мережу соціальних і культурних взаємодій між людьми, коли сам факт виголошення імені, його форма, спосіб виголошення є первинними маркерами, що встановлюють кордони, формат і обсяг мовної взаємодії).

Традиційна граMATика вважає вокативи висловлюваннями, які використовуються для номінації адресата інформації. Ця адресатність маркується графічно і фонетично. Традиційно виділяють два типи вокатива: поклик та адресу [26, с. 787]. Перший призначений для того, щоб привернути увагу адресата, другий – щоб утримати або підкреслити контакт між мовцем і адресатом. В обох функціях особливо місце займають саме антропоніми. Порівняймо, наприклад, речення з вокативами-покликами:

3. Смолянинова О.Г. Технология создания учебных мультимедиа-продуктов в инструментальной среде Macromedia Flash MX (учебное пособие) / .Г.Смолянинова, Д.В.Шишканов // Краснояр. гос. ун-т, Красноярск, 2004 – 136с.

Анотація

О. І. Панченко. Як наблизити викладання російської мови іноземцям до сучасності.

Стаття присвячена сучасним проблемам методики лінгвістичної підготовки студентів-іноземців. У статті підкреслюється необхідність використання сучасних інформаційних та інших технологій під час викладання їм російської та української мов. Основна увага зосереджена на необхідності та можливості використання мережі Інтернет, комп'ютерних презентацій та мобільних телефонів. Перспективною дослідження є створення системи вправ, призначеної для користування переліченими технологіями.

Ключові слова: методика викладання, мережа Інтернет, презентація, мобільний телефон.

Анотація

Е. И. Панченко. Как приблизить преподавание русского языка иностранцам к современности.

Статья посвящена современным проблемам методики лингвистической подготовки студентов-иностранцев. В статье подчеркивается необходимость использования современных информационных и других технологий при преподавании им русского и украинского языков. Основное внимание сосредоточено на необходимости и возможности использования сети Интернет, компьютерных презентаций и мобильных телефонов. Перспективной исследования является создание системы упражнений, предназначенной для использования перечисленных технологий.

Ключевые слова: методика преподавания, сеть Интернет, презентация, мобильный телефон.

Summary

E. I. Panchenko. How to move methods of teaching closer to contemporary technologies.

This article deals with the problem of modern methods of foreign students language training. The article emphasizes the need to use modern information and other technologies in teaching Russian and Ukrainian for foreign students. The main focus is on the need and the possibility of using the Internet, computer presentations, and mobile phones. This issue is in line with current scientific and methodical research as to improve the efficiency of the educational process is necessary to use new educational technologies, and thereby strengthen the cognitive motivation of the student. Success is largely dependent on how well the material is methodically organized, where part of the course can be implemented by means of multimedia courses. Research of efficiency of use of scientific and technological achievements in the field of education is as broad and varied as the problems of most inexhaustible teaching methods. The purpose of this article is to describe the three specific areas of "modernizing" language training of foreigners by means of technical training: 1) the use of the Internet; 2) the use of presentations; 3) the use of mobile phones. The Internet provides endless possibilities for the intensification of teaching and the organization of independent work of foreign students in the study of the Russian language. This is the use of e-books, watching movies of necessary content, the use of electronic online dictionaries, remote inspection of independent works, and much more. An important option of using the Internet is to work to eliminate illiteracy. Visibility, the ability to change the pace and form of study material, its figurative and artistic representation – all this makes the computer an indispensable assistant teacher in reducing fatigue trainees. As an example of establishing comfortable study the usage of electronic presentations is mentioned.

Таким образом, мультимедийная презентация позволяет не только прививать интерес к предмету, но и при правильном техническом и эстетическом исполнении обеспечивает наглядность, эффективность урока, развивает пространственное воображение обучаемых и ведет к увеличению показателей качества знаний.

3. Вхождение технических средств во все сферы нашей жизни, и в жизнь молодежи в первую очередь, является фактом, который нельзя отрицать. Молодым людям значительно интереснее и легче найти информацию в Интернете или телефоне, чем пользоваться традиционными для преподавателя бумажными источниками информации. Современные студенты постоянно имеют при себе свой мобильный телефон. Они легко забывают дома конспекты и учебники, однако отсутствие телефона можно считать формальной ситуацией. Внесение информации в телефон вовлекает в процесс запоминания различные виды памяти: и тактильную при наборе или, по крайней мере, при фотографировании информации, и зрительную, так как для студентов привычно считывать информацию с экрана.

Разумеется, перегруженность телефона информацией приведет к тому, что она будет не востребована и попросту стерта. Поэтому преподаватель, обучающих иностранцев русскому языку, должен тщательно отобрать необходимые кванты информации и контролировать наличие их в телефоне. К этой информации необходимо предъявлять стандартные эргономические требования: объекты надо располагать от простого к сложному; оптимальное число объектов на экране - 7 ± 2 . Если количество объектов, одновременно предъявляемых на экране, больше, то их следует группировать по смыслу; если одну и ту же информацию можно передать как текстом, так и с помощью изображения, то следует использовать изображение с краткими субтитрами [1].

В качестве образцов информации, которые должны быть заложены в телефон студента на начальном этапе обучения русскому языку, приведем следующие. 1. «Золотое правило» русского правописания: после Г, К, Х, Ш, Ч, Щ не пишем Ы, Ю, Я, пишем И, У, А. 2. Определение рода имен существительных в зависимости от их окончания (он – согласный, Ы, она – -А, -Я, оно – -О, -Е). 3. Окончания личных форм глагола в настоящем времени. 4. Образец заявления на получение отпуска, досрочную сдачу сессии и т. п. В дальнейшем о мере прочного запоминания материала пункты 1-3 следует заменить на более сложный материал. Пункт 4, по нашим наблюдениям, должен сохраняться в телефоне студента-иностранца до конца обучения.

Выводы и перспективы. Широкое вхождение в нашу жизнь ряда информационных технологий является свершившимся фактом, с которым преподаватель русского или украинского языка для иностранцев должен примириться и использовать его в своей работе. В первую очередь это сеть Интернет, компьютерные презентации и мобильный телефон. Перспективы дальнейшего исследования мы видим в разработке системы упражнений, базирующейся на использовании перечисленных средств

Литература

1. Касторнова В.А. Методика создания и использования прикладных программ на основе мультимедиа технологии в обучении информатики / В. А. Касторнова // Диссертация на соискание уч. степени канд. наук. – 13.00.02 – Теория и методика обучения. – М., 1998. – 193 с.
2. Косенко И.И. Изучение мультимедиа в процессе профессиональной подготовки учителя информатики / Косенко Ирина Ивановна. : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 : М., 1999. – 122 с.
1. Мунипов В. М. Эргономика: человекоориентированное проектирование техники, программных средств и среды. Учебник / Мунипов В. М., Зинченко В. П. - М.: Логос, 2001. 356 с.

Іван, підійдіть до мене!

Чоловіче, підійдіть до мене!

У першому випадку з контекстуально даного набору можливих адресатів відбирається той, хто встановлюється як адресат дискурсу. У другому випадку крім адресної установки мовець одночасно предикуює характеристику адресата відповідно до індивідуальної/соціальної категоризації світу. Як наслідок, Ж.Шаде пропонує розмежовувати ідентифікуючі та предикуючі вокативи-поклики [28, с.181]. Що стосується адресних вокативів, дослідник вважає, що вони не можуть бути розглянуті в термінах ідентифікації/предикації. У термінах Ж.Шаде це активізуючий тип вокатива. Таким чином, з точки зору традиційної семантики, ВН в позиції вокатива відносять до ідентифікуючого і активізуючого типів. Крім того, Т.Еспінал, вважає, що вокативи-ВН, крім ідентифікації або комунікативної активізації, є показниками референційності. Дослідник включає у поле комунікативності займенники 2-ї особи, а також складні вокативні конструкції, які включають варіації ВН, загальних назв, займенників або цілих певних дескрипцій. Тоді виникає питання про істинні (прототипові) вокативи, до яких Т.Еспінал відносить займенник 2-ї особи [13, с. 8]. Ми вважаємо, що дане трактування є невірним, оскільки займенники представляють більш складну концептуалізацію у порівнянні з антропонімами – вони дійсно марковані. Антропоніми є номінативними одиницями, «незалежними від безпосереднього лінгвістичного контексту» [9, с.351]. Істинним вокативом можна вважати звукоряд, нейтральний до морфолого-синтаксичних показників, тобто, вигук. Підтвердженням наших припущень є здатність вигуківих конструкцій ставати пропріальними, але не навпаки. Як наслідок, вокативна позиція довільного фоноряду може бути сприйнята як антропонім, що пов'язано з відповідною концептуалізацією і категоризацією даної позиції мовної одиниці в дискурсі. Так, іноді вигуківі висловлювання стають частиною імені, як це сталося у випадку ВН *Ernesto Рафаель Гевара Лінч де ла Серна*, відомого всьому світу як *Ernesto «Че» Гевара*. Своє прізвисько *Че Гевара* отримав, як стверджують, щоб підкреслити своє аргентинське походження. *Че* – іспанський демінутивний вигук, який використовується у вокативній позиції для дружнього звернення. В сучасній Латинській Америці *Че* деколи використовується для позначення жителя Аргентини, ставши відповідним прізвиськом. Таким чином, вокатив стає санкціонованим конвенцією, частиною повної характеристики структури одиниці. Як наслідок, вокатив є частиною мовної семантики, оскільки «лінгвістичне значення є питанням конструювання, і розміри конструювання, описувані як результати висування вперед, є суттєвими як для семантики, так і для граматики» [21, с.158]. Тож, прототиповими вокативами слід вважати вокативи-поклики. Адресні вокативи, на нашу думку, мають похідний від вокативів-покликів характер, оскільки набагато чутливіші до соціальних параметрів комунікації, хоча не можна відкидати й біологічну зумовленість адресності, наприклад, як прийом мнемонічного повтору мовних одиниць для кращого їх запам'ятовування.

З точки зору теорії інформації, вокативи – це індексальні структури, які відсилають нас безпосередньо до адресату. Важливо, що адресат тут представлений у своїй власній синтаксичній проекції, і, таким чином, вокативи є подібними до перформативів [9, с. 352].

З позицій лінгвістичної семантики, це сигнали, що за своєю архітектурою і функціями нагадують аналогічні елементи ранньої односимвольної стадії розвитку мови [17, с. 239]. До речі, сучасні психологи довели, що односкладова стадія у розвитку дитячої мови передбачає логічний поділ на ВН (значки об'єктів) та загальні назви (типи об'єктів) [30]. Ряд досліджень підтверджують, що ця здатність є вродженою [11; 356]. А.Ч. Катанія відзначає значення, яке має «звуконаслідувальний ефект» і «ефект прямої вказівки» у розвитку іменування у дітей та функціональні ефекти іменування [12, с. 672]. Нарешті, ряд дослідників підтверджують, що мовні тренування з приматами дозволили наблизитися до стадії розрізнення ВН і загальних назв [463]. Таким чином, оскільки «евольюція не викидає нічого на вітер – вона будує на вже готовому» [18, с. 605], а діалог є основою для

мови [14, с. 678], ВН-вокативи можуть представляти в сучасній мові прайнтерфейс семантики і фонології (без синтаксису). Втім, при переході від нелінгвістичного періоду до лінгвістичного, тобто, переходу від біології до культури, ВН, природно, зазнали значних змін.

Аналіз вокатива з погляду формальної семантики представляє певні труднощі, оскільки, наприклад, у реченні: *Анджеліна, небо у вогні*, – умови істинності стосуються тільки другої частини висловлювання і не залежать від того, хто і кому про це говорить [25, с. 97]. Більше того, неучасть вокатива у встановленні умов істинності визнається їх формотворною характеристикою. З іншого боку, формальна семантика не може не визнати, що дане висловлювання могло вокалізуватися тільки в тому випадку, якщо мовець реалізує свою інтенцію у напрямку до конкретного слухача, маркованого в даному випадку ВН *Анджеліна*. Тоді вокатив інтерпретується як контекстний оператор, і, отже, зазначене речення релевантне тільки стосовно до адресата *Анджеліна*. Іншими словами, ми знову опиняємося перед проблемою координації семантики і прагматики, що лише ускладнює вирішення питання про статус вокатива в мові. Як результат, два інших питання в рамках даної парадигми, які стосуються внутрішньої організації вокатива і його кореляцій з іншими синтаксичними структурами в мові, також не знаходять свого вирішення. Так, наприклад, досі не описаний тип зв'язку між одиницями *Євгенія і Беліцька* у вокативній конструкції: *Євгенія Беліцька!* Дж. Андерсон описує такі номінації як конструкції без головного слова, коли два або більше слова просто поміщаються поруч одне з одним [9, с. 374].

Специфічний опис вокатива спостерігаємо і в трансформаційній граматиці, де такі форми вважають незалежними від синтаксичної структури мови, а вокативні форми аналізують з урахуванням прагматичних характеристик дискурсу. Як наслідок, вокативи розглядають як групу фраз, що є прагматично обумовленим набором адресних форм, чий граматицичний статус відображає більш загальний тип прагматичних елементів [15, с. 2078]. При цьому, синтаксичні параметри аналізу в трансформаційній граматиці превалюють над дискурсивними, і, отже, вокатив розглядається тільки як «номінативний елемент, який варіативно додається до речення або його частини для позначення однієї або декількох людей, до кого воно адресоване, і сигналізує той факт, що воно їм адресується» [26, с. 372]. Варіативність, проте, має спиратися на єдиний звід правил генерації висловлювання. Так, В. Хілл вимушена сказати, що «вокативні фрази витягуються з набору компютацій, який притаманний базовому синтаксису, за винятком того, що ці компютації здійснюються в домені дискурсу» [15, с. 2078]. Таким чином, дослідник вважає, що в мові існують універсальні синтаксичні операції, які діють як в зоні дискурсу, так і поза ним. На нашу думку, такий підхід лише затемнює суть вокативності.

Додамо, що вокатив часто розглядають в межах емоційно-вольового семантичного континууму [8], який найбільше репрезентований в імперативному дискурсі. До речі, навчання шимпанзе операціями з базовими сигналами увінчалось успіхом виключно в наказовому модусі спілкування, коли мавпа віддавала вказівки іншим щодо тих речей, які були їй необхідні. Шимпанзе практично ніколи не використовувала сигнали в декларативному модусі, тобто для залучення уваги до нового об'єкту [29, с. 405 – 406]. Цей досвід може служити доказом первинності й відносної концептуальної автономності конативної та фатичної функцій в мові. У такому випадку в термінах біокультурної концепції мови ВН-вокативи – це вербалізація встановлення контролю або над об'єктами просторово-часового континууму, або над діями (діяльністю) даних об'єктів. Контроль здійснюється самими різними способами. Перерахуємо лише деякі з них, взяті нами з методологічної метою з одного літературного джерела – як приклад ідіалектного володіння широким репертуаром використання ВН в емоційно-вольовому етнокультурному континуумі:

1. встановлення ідентичності дискретних об'єктів – учасників комунікації:

рабочий день?! Вряд ли кто-то решится оспаривать, что это не только не эстетично, но и отнимает огромное количество времени, которого так всегда не хватает.

По мнению специалистов в данной сфере [1-3], средства обучения, созданные с использованием мультимедиа, наиболее адекватны механизму восприятия информации человеком, они способствуют развитию правополушарного мышления и позволяют воздействовать на обучаемых одновременно по двум каналам зрительному и слуховому.

Студенты, обучающиеся с применением подобных электронных курсов, получают возможность делать электронные записи материалов в рамках текущего аудиторного занятия (запись на флеш или CD), с целью подробного рассмотрения и изучения полученного на занятии материала.

Наглядность, возможность изменять темп и формы изучения материала, его образно-художественное представление – все это делает компьютер незаменимым помощником преподавателя в деле снижения утомляемости обучаемых. В качестве примера можно привести удобные как в создании, так и в использовании электронные презентации. Электронные презентации – это своеобразные лекции и практические занятия, выполненные в программе Microsoft POWER POINT с использованием аудио, графики и анимации. Создание презентации в основном заключается в размещении текста и объектов на слайдах. Текст представлен в виде конспекта лекции, отражающего главные её положения.

По оценке некоторых авторов, обучаемые как минимум на 10-20% лучше усваивают материал, если при объяснении использовать компьютерную презентацию, удовлетворяющую всем нормам и требованиям. Последнее замечание является очень существенным, т. к. некоторые составители программ делают свои презентации излишне яркими, применяя без всякой на то необходимости различные эффекты, в том числе и звуковые.

В связи с этим, считаем целесообразным привести некоторые советы по созданию презентаций, использование которых позволяет более эффективно достигать дидактических целей. Эти советы опираются на обобщение опыта некоторых авторов, а также на некоторый собственный опыт и анализ готовых презентаций различных авторов и различного качества.

Презентация должна быть тщательно подготовлена, текст выверен с точки зрения грамотности и требований эргономики и предварительно просмотрен преподавателем на большом экране.

Презентация должна быть использована строго по необходимости. В одном слайде не должно быть разнородной информации. Люди могут запомнить одновременно не более трех фактов, выводов, определений.

Необходимо обратить внимание на качество изображения, если оно не является высоким, то лучше от него отказаться, иначе это приведет только к отрицательному результату.

Большое внимание необходимо уделить эстетическому оформлению презентации. Должен быть выбран единый стиль для всех слайдов - оформление не должно отвлекать внимание учащихся от излагаемой информации.

На однотонном фоне информация воспринимается легче, фон в виде рисунков только отвлекает внимание от учебного материала. Для фона и текста необходимо использовать контрастные цвета. Всего в презентации психологи рекомендуют использовать не более трех цветов: один – для фона, другой – для заголовка, третий – для текста. Для заголовков лучше использовать шрифт не менее 24, до 40-42, а для информации – не менее 18, до 30-32.

На протяжении всей презентации целесообразно использовать не более трех видов эффекта анимации: для текста, для построения рисунка и для перемещения объекта в указанном направлении.

Постановка проблемы. В данной статье в общем виде ставится проблема «осовременивания» преподавания русского языка как иностранного. Эта проблема находится в русле актуальных научно-методических исследований, поскольку для повышения эффективности учебного процесса необходимо использовать новые образовательные технологии и, тем самым активизировать познавательную мотивацию студента. Успех в значительной степени зависит от того, насколько грамотно методически организован материал, где часть занятий можно реализовать с помощью мультимедиа курсов.

Анализ последних исследований и публикаций по теме исследования. Исследование эффективности использования научно-технических достижений в сфере обучения настолько же обширно и многообразно, насколько неисчерпаемы проблемы самой методики преподавания. Так, В. А. Касторнова [2] отмечает, что возможности доступного, сжатого и наглядного изложения материала подачи информации в компьютерных программах позволяет легко выделять и отбирать наиболее существенное, устанавливать внутренние взаимосвязи изучаемых процессов, акцентировать внимание обучаемых на важнейших понятиях предмета и их значении. О. Смолянинова приводит следующие данные о результатах восприятия информации: 90% студентов усваивают информацию преимущественно визуально и только 70% – преимущественно аудиально [3]. Тем не менее, необходимость оптимизации лингвистической подготовки иностранцев ставит перед преподавателями новые и новые вопросы.

Целью данной статьи является описание трех конкретных направлений «осовременивания» лингвистической подготовки иностранцев с помощью технических средств обучения: 1) использование сети Интернет; 2) использование презентаций; 3) использование мобильных телефонов.

Изложение основного материала. 1. Сеть Интернет дает неисчерпаемые возможности для интенсификации обучения и организации самостоятельной работы студентов-иностранцев при изучении русского языка. Это использование электронных учебников, просмотр роликов необходимого содержания, пользование электронными онлайн-словарями, дистанционная проверка самостоятельных работ и многое другое. Важной опцией использования Интернета является работа по ликвидации неграмотности. Интернет дает возможность пропускать написанные студентами тексты через программу проверки орфографии. Несмотря на некоторые недостатки таких программ, они могут устранить недобрую половину наших опечаток. Остальные проблемы можно решить с помощью словарей и справочников, благо многие из них доступны онлайн. В Рунете есть ряд специализированных сайтов с богатыми наборами таких пособий и службами ответов на вопросы о русском языке, например: «Рубрикон» – (<http://www.rubricon.com>) около 50 разнообразных словарей и энциклопедий. Сайт Института русского языка им. В. В. Виноградова Российской академии наук и издательства «Азбуковник» (<http://www.slovari.ru/lang/ru/index.html>) – около 10 словарей, справочно-информационный портал «Грамота.ру» (<http://www.gramota.ru>) – также около 10 словарей, в том числе словарь аргос. «Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия» (<http://mega.km.ru>) – ряд справочников, включая энциклопедию домашних животных. Сайт «Культура письменной речи» (<http://www.gramma.ru>) включает в себя ссылки, статьи, ответы на вопросы, справочники и словари, включая веселый этимологический словарь.

2. Нет сомнений в том, что личность преподавателя является ключевым элементом организации успешной учебной деятельности. Однако не всегда современные технологии приходят на помощь этой личности. Мы воспринимаем как должное, что преподаватель вуза до сих пор пользуется на занятии мелом, доской и тряпкой. Сколько времени отнимает написание ряда предложений мелом на доске, построение таблицы и т.п.?! А какой внешний вид у этого преподавателя, когда он простоят у доски весь

a) адресата: 'Annabelle', Alicia said warmly, breezing into the shop. 'What a lovely surprise'. (Susan Lewis. Lost Innocence c. 93); 'Alicia!' This time the voice was coming from up the street. It was Maggie Cox, landlady of the Traveller's Rest '... (Susan Lewis. Lost Innocence c. 11); 'Annabelle? Is that you?' Alicia said, coming in from the patio '... (Susan Lewis. Lost Innocence c. 141); 'Sabrina? I'm sorry, I hope we're not interrupting (Susan Lewis. Lost Innocence c. 146);

b) адресанта: 'Alicia. It's Cameron Mitchel. I hope this is a convenient time to call (Susan Lewis. Lost Innocence c. 197); 'Hey, Nat, it's me' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 200);

c) адресата і адресанта: 'Cameron, this is Mimi.' - 'I am very pleased to meet you, Mimi' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 172);

2. ідентифікація дискретного об'єкта в очікуваному місці розташування: 'Mum! Are you there?' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 57); 'Mrs Carlyle? Are you down there?' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 92);

3. встановлення можливості виробити комунікацію з адресантом (фіксація типу етнокультурно зумовлених відносин комунікації): 'Morning, Sam, ... Have you got something for me' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 36); 'Hey Archie,' she said, beaming at the others, 'how're things?' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 105); 'Hey, Mum!' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 92);

4. встановлення обмежень на дії (діяльність) дискретних об'єктів:

a) за допомогою вербалізації на рівні ВН-звертання: 'Nathan!' Craig barked. Nathan turned in horror to see his father glaring at him thunderously from the doorway.' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 156); 'Sabrina,' June said sharply, hoping to make her stop. (Susan Lewis. Lost Innocence c. 110);

b) за допомогою спрямування уваги на подальші дії:

спрямоване на адресата: 'Katie, will you hurry up with that joint,' George pressed. (Susan Lewis. Lost Innocence c. 147); 'Annabelle!' Sabrina cried as Annabelle grabbed her bag and the grass skirt and started for the door. 'Come back here.' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 140); 'Summer, do not do this', he interrupted. (Susan Lewis. Lost Innocence c. 122); 'Craig, that's enough now. He is sorry and you should not be taking your frustration out on him. (Susan Lewis. Lost Innocence c. 157); 'Alicia, this is not a good idea.' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 186); 'Sabrina, get real ...' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 106).

спрямоване на адресанта: 'Is this what you want, Robert?' (Susan Lewis. Lost Innocence c. 193).

З точки зору К. Бюлера, є три семантичні функції мовних одиниць – експресія, апеляція і репрезентація [44, с. 22 – 23] – з відповідними знаковими репрезентаціями: симптомами, сигналами і символами, – де вокатив представляє випадок апеляції. Для нас важлива думка К. Бюлера про те, що кожного разу в мові «ми маємо справу з явищами домінантності, в яких на перший план виступає то одна, то інша з трьох основних функцій звукової мови», коли кожна з них «відкриває і тематизує свою сферу лінгвістичних феноменів і фактів» [2, с. 25]. У такому випадку вокатив свою зону домінування фіксує не тільки семантичною, граматичною та інтонаційною, але й функціонально відокремленістю від решти висловлювання. Ми пов'язуємо цю специфіку з прототиповим статусом ВН в апеляції, оскільки, як ми вже продемонстрували, ВН мають певну автономність в ментальному універсумі людини. Додамо, що Р.О. Якобсон розширив модель К. Бюлера, додавши до трьох учасників мовного акту – адресанта (мовця), адресата (слухача) і контекста (предмета промови), ще три: контакт, код і повідомлення, і, відповідно, виділив шість функцій мови: емотивну (експресивну), конативну (апелятивну), референтивну (комунікативну), фатичну, метамовну і поетичну. Тоді ВН у вокативній позиції виконують, в першу чергу, фатичну, а також конативну функції. У термінах Р.О. Якобсона фатична функція мови полягає у встановленні, підтвердженні, пролонгації або призупиненні комунікації; конативна функція орієнтована на адресата і

реалізується в першу чергу в імперативах [19, с. 350 – 377]. На нашу думку, вокатив особливим чином інтегрує обидві функції.

У наведених прикладах переважна функціонально активна зона вокатива пов'язана саме з фатичними мовними актами, проте коначія також інтегрована як їх частина. В термінах біхевіоризму мова тут йде про психологічну модель стимул-реакція (з фізичною присутністю двох взаємодіючих комунікантів, один з яких має вплив на іншого), що розуміється сучасним логічним мисленням за допомогою сигнальної системи.

Отже, вокатив, з одного боку, не може бути пояснений з позицій аргументно-предикатної структури висловлювання. З іншого боку, вокатив демонструє власні інтонаційні, семантичні, граматичні, функціональні відмінності. Саме тому, як видається, в даний час все виразніше звучить думка про необхідність розгляду вокатива в рамках дихотомії «клаузуальність – позаклаузуальність», що розглядається як інтерфейс. Будь-яка інша інтерпретація призводить до помилкової оцінки вокатива як функціональної аномалії в системі відмінків чи переведення розгляду виключно у прагматичне русло. Розгляд вокатива в представленому інтерфейсі дозволяє пояснити його функціональну автономність від семантичної системи відмінків при повній формальній інтеграції в номінативну систему природної мови. Так, використання ВН в профільованій частині дискурсу, вони підкоряються загальним правилам дискурсивної організації. Наприклад, ВН в позиції об'єкта вводяться, скоріше, як нові учасники дискурсу, а в позиції суб'єкта – як пізнані. В останньому випадку дослідники говорять про анафоричні властивості імен. Так, у реченні *Іван був тихим* ВН *Іван* може бути адекватно сприйнятий тільки при наявності пресупозиційного знання про об'єкт іменування.

У разі визнання вокативно-предикатного інтерфейсу, особливого ситуаційного дискурсу антропонімів ми маємо постулювати відсутність єдиної моделі ВН, наявність окремого від аргументно-предикатної структури типу їх концептуалізації (філогенетично – двоосновність у розвитку мови).

Як наслідок, не можна вважати категоріальним прототипом всіх іменників «концепт фізичного об'єкта» [20, с. 103] і розглядати дискурс лише як об'єктивований від мовця і слухача простір. Трансмірна опозиція «живий об'єкт (людина) – неживий об'єкт» як первинна концептуальна величина може бути схематизована через процес категоризації досвіду або його унікалізації, що пов'язується з прототиповою мовленнєвою подією з ВН (антропонім-вокативом). Тоді пойменовані суб'єкти дискурсу – мовець і слухач (чії іменування є частиною дискурсивної практики будь-якої природної мови) – не можуть залишатися поза зоною розгляду. А концепт індивіда може бути розглянутий як схематизація на рівні категоризації – унікалізації, де кожна з частин є частиною досвіду людини. Саме тому зведення ВН до певних дескрипцій (Донеллан та інші) ніколи не мало успіху. ВН та певні дескрипції представляють різні типи знання про об'єкт. Тож ми не згодні з думкою Р. Ленекера про розгляд ВН-вокативів як маркованих висловлювань від відповідних дескриптивів. Так, учений вважає, що висловлювання *I see Joe* є немаркованим для *I see, Joe*, де антропонім займає позицію вокатива. Підставою для такого твердження є, з точки зору Р. Ленекера, то, «зазвичай, якщо не завжди, імена вживаються дескриптивно» [20, с. 476]. На нашу думку, немаркованість дескриптивів по відношенню до вокатива суперечить даним з біології та психолінгвістики, згідно з якими індивідуальні сигнали для унікального живого організму (онтологічна характеристика вокатива) є вродженою здатністю суспільних тварин, що забезпечують основу для виживання виду. Ці сигнали можна звести не до дескриптивів, а гіпокористик, що мають особливу вокалічну структуру. Як результат, діти в дуже ранньому віці відокремлюють ВН від загальних назв за їх придатністю до використання у вокативній позиції [24].

Отже, розгляд ВН в когнітивно-дискурсивній методології дозволяє уточнити багато складних питань теорії ономастики. Головне, це стосується поняття онімогенезу (і – ширше – пропріогенезу) як генезису власної назви в людській мові. Зокрема, динамічний, інтерактивний процес онімогенезу має точкою відліку неклаузуальну (вокативну)

В статье рассматриваются вопросы содержания иноязычной подготовки сотрудников спецслужб США и Канады. Освещены основные стратегии, тренды и формы иноязычной подготовки, цель и структуру языковых курсов специальных и военных ведомств сферы национальной безопасности США и Канады.

Ключевые слова: иноязычное образование, стратегии обучения, военные ведомства, зарубежный опыт, иностранный язык.

Summary

Viktorova L. Language training staff security sector US and Canada: Comparative characteristics.

The article deals with the content of foreign language training of US intelligence and Canada. The basic strategy, trends and forms of foreign language training, the purpose and structure of language courses specialized agencies and military sphere of national security the US and Canada.

Analysis of the foreign practice of language teaching of special and military departments personnel shows that in the world leading countries and in military (intelligence) blocks there is an active, complex and systematic policy in the sphere of linguistic maintain of the national security.

Modern foreign language training of the security sector specialists in different countries can be characterized by: multi-level structure that assumes the formation of different levels of professional communicative competence on the different stages (courses) of training (need in common communication, professional terminology, coordination with other departments, translation of technical or diplomatic documents etc); complex goal that is directed on professional, social and personal development of the employees while studying foreign languages by means of formation of the corresponding competences according to the given tasks; systematization that is reached by gradual implementation of profession-oriented foreign language teaching in secondary and professional education at all levels taking into consideration the peculiarities of organization and contents of training, specific character of the activity (sphere of economic, military, informational, ecological security);

Urgent for the implementation and improvement of the departmental programs (concepts) of foreign language training considering the existing foreign experience are modernization and optimization of the educational model: involving and rational usage of the native speakers and highly-qualified linguists, systematic usage of forms and methods of competence, communicative and profession- and personal-oriented education (learning in small groups, training levels, penetration into the language environment, studying abroad etc); elaboration of standardized teaching methods and assessment of academic progress on the different levels of professional foreign language competence, financial and technical support of the departments that perform language training of the employees, introduction of new teaching services (courses, seminars, trainings) according to needs of practical departments.

Key words: foreign language education, training strategy, military agencies, foreign experience, foreign language.

УДК 811.93+161.1

Панченко Елена Ивановна,
доктор филологических наук, профессор
Днепропетровский нац. университет им. О. Гончара
Днепропетровск, Украина
E-mail: e_panchenko2003@mail.ru

**КАК ПРИБЛИЗИТЬ ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА
ИНОСТРАНЦАМ К СОВРЕМЕННОСТИ**

здогадування або використання жестів) для подолання недоліків і прогалин у своєму поточному знанні мови.

Перспективи подальших досліджень можуть бути спрямовані на аналіз структури та змісту іншомовної підготовки фахівців сектору безпеки України, оптимізацію та розробку актуальних навчальних курсів для співробітників практичних підрозділів, вивчення можливостей впровадження вимог SLP (Standardized Language Profile) – STANAG 6001 (NATO Standardization Agreement) за іншомовної підготовки фахівців спеціальних відомств України.

Література

1. Вікторова Л. В. Модернізація іншомовної підготовки співробітників сектору безпеки у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів / Л. В. Вікторова // Проблеми освіти: науковий збірник. – К., 2015. – Вип. 79. – С. 40–45.
2. Вікторова Л. В. Формування мовної особистості майбутніх фахівців з інформаційної безпеки / Л. В. Вікторова // Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : збірник матеріалів наук.-практ. конференції (м. Київ, 20 березня 2014 р.) : у 2 ч. К. : Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. Національної академії СБ України, 2014. Ч. 2. С. 160164.
3. Мамчур К. В. Зарубіжний досвід навчання військових фахівців арабській мові / К. В. Мамчур // Професійно-орієнтоване навчання іноземних мов як напрям європейської іншомовної освіти. – 2012. – № 2. – С. 61–67.
4. Мамчур К. В. Урахування відносної складності іноземних мов у процесі формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців військового управління у міжнародних відносинах / К. В. Мамчур // Креативна педагогіка. Наук.-метод. зб. / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2010. – Вип. 3. – С. 59–64.
5. Education for Global Leadership: The Importance of International Studies and Foreign Language Education for U.S. Economic and National Security [Electronic resource] / Gross P. W., Lewis W. W., Arnof I. [et al.]. – Committee for economic development. – Washington : USA, 2006. – 69 p. – Access to publications : <https://www.actfl.org/sites/default/files/pdfs/public/Finalreport.pdf>.
6. Panetta L. E. Foreign language education : if "scandalous" in the 20th century, what will it be in the 21st century ? [Electronic resource] / L. E. Panetta. Retrieved on June 26, 2014 from <https://web.stanford.edu/dept/lc/language/about/conferencepapers/panettapaper.pdf>.
7. Duff P. A. Foreign Language Policies, Research, and Educational Possibilities [Electronic resource] / P. A. Duff // APEC Education Symposium Xi'an, China, January 14–17, 2008. – 25 p. – Access to publications : <http://hrd.apec.org/images/b/b6/50.2.pdf>.

Анотація

Вікторова Л. В. Мовна підготовка співробітників сектору безпеки США та Канади: порівняльна характеристика.

У статті розглядаються питання змісту іншомовної підготовки співробітників спецслужб США та Канади. Висвітлено основні стратегії, тренди та форми іншомовної підготовки, мету та структуру мовних курсів спеціальних та військових відомств сфери національної безпеки США та Канади.

Ключові слова: іншомовна освіта, стратегії навчання, військові відомства, зарубіжний досвід, іноземна мова.

Аннотация

Викторова Л. В. Языковая подготовка сотрудников сектора безопасности США и Канады: сравнительная характеристика.

семантичну структуру і відповідний ситуаційний дискурс. Тоді неправильно шукати витоки пропріальності в аргументній позиції, коли ВН тільки можуть «перейти на роль звернення» [1, с. 189].

Для розуміння такого підходу потрібно відмовитись від ідеї жанрової континуальності і постулювати філогенетичну двоосновність мовного розвитку. В такій інтерпретації вокатив і предикатно-аргументна структура висловлювання мають розумітися як інтерфейс, що регулюється постійно діючою операцією рекурсії, яка забезпечує постійне концептуальне прирощення. Це, зокрема, пояснює наявність антропонімних формул, які тяжіють до вокативів (гіпокористики) та аргументів (так звані повні імена), а також ВН різних класів.

Тож ВН – антропонім – пов'язується з позаклаузальною структурою, вокативом. Прототипом антропоніма є живий об'єкт – результат процесу унікалізації – дискурсивної стратегії, яка діє поряд із традиційною категоризацією. Інші класи онімів – результат концептуального прирощення до вокативної форми антропоніма в межах вокатива або предикатно-аргументної структури.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Номинация, референция, значение / Н.Д. Арутюнова // Языковая номинация. Общие вопросы / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – С. 188 – 206.
2. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – Москва : Прогресс, 1993. – 501 с.
3. Жилетежев Х. Ч. Грамматические особенности собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – языки народов Российской Федерации: защищена 24.05.2005 : утверждена 17.11.2005 / Жилетежев Хажисмель Чилияниевич. – Нальчик, 2005. – 131 с.
4. Калинин В. М. «Вольтер». Материалы к словарной статье / В. М. Калинин // Филологические исследования – Донецк, 2004. – VII. – С. 184 – 211.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – Ин-т языкозн. РАН ; Волгогр. гос. пед. ин-т. М., 1992. – 330 с.
6. Касевич В. Б. Труды по языкознанию / В. Б. Касевич. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2006. – 663 с.
7. Супрун В. И. Особенности использования вокативных единиц в современном русском языке [Электронный ресурс] / В. И. Супрун // Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания». – №5 (10). – Декабрь 2010. – Режим доступа : www.grani.vspu.ru
8. Щербинина И. В. Коммуникативная сущность обращений как средства общения в языкознании : автореф. дисс. ... канд. филол.н. : 10.02.19 – теория языка / И. В. Щербинина ; Кубанский гос. ун-т, – Краснодар, 2007. – 26 с.
9. Anderson John. On the Structure of Names / J. Anderson // Folia Linguistica. – XXXVII/3-4. – Mouton de Gruyter, Berlin. – 2003. – PP. 347 – 398.
10. Bickerton D. Language evolution : A brief guide for linguists / D. Bickerton // Lingua. – No. 117. – 2007. – PP. 510 – 526.
11. Bloom Paul. How Children Learn the Meaning of Words / P. Bloom. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2000. – 312 pp.
12. Catania Charles A. Why behaviour should matter to linguists / Ch. A. Catania // Behavioral and Brain Sciences. – 2003. – No. 26. – PP. 670 – 672.
13. Espinal M. Teresa. On the structure of vocatives / T. M. Espinal // Vocative! / B. Sonnenhauser & P. Noel (eds.). – Berlin : Mouton de Gruyter, 2013 – PP. 109 – 132. – (Trends in Linguistics Series).
14. Garrod Simon. Linguistics Fit for Dialogue / S. Garrod, M. J. Pickering, J. Martin. // Behavioral and Brain Sciences. – 2003. – No. 26. – P. 678.

15. Hill Virginia. Vocatives and the pragmatics – syntax interface/ V. Hill // *Lingua*. – Volume 117. – Issue 12. – December 2007. – PP. 2077 – 2105.
16. Hurford J.R. The neural basis of predicate argument structure / J. R. Hurford // *Behavioral and Brain Sciences*. – No. 26. – 2003. – PP. 261 – 316.
17. Jackendoff Ray. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution* / R. Jackendoff. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 477 pp
18. Jackendoff Ray. What is the human language faculty? : Two views / R. Jackendoff // *Language*. – Volume 87. – Number 3. – September 2011. – PP. 586 – 624.
19. Jakobson R. *Linguistics and Poetics* / R. Jakobson // *Style in Language* / ed. by T. Sebeok. – Cambridge, MA : MIT Press, 1960. – PP. 350 – 377.
20. Langacker Ronald W. *Cognitive grammar: A basic introduction* / R. W. Langacker. – Oxford University Press, 2008. – 562 pp.
21. Langacker Ronald W. *Discourse in Cognitive Grammar* / R. W. Langacker // *Cognitive Linguistics*. – No. 12 – 2. – Walter de Gruyter. – 2001. – PP. 143 – 188.
22. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar : Volume 2 : Descriptive Application* / R. W. Langacker. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1991. – 589 pp.
23. Langendonck Willy Van. *Theory and Typology of Proper Names* / W. Van Langendonck. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007. – 397 pp.
24. Macnamara John. *Names for Things. A Study of Human Learning*. Cambridge / J. Macnamara. – Mass. : The MIT Press, 1982. – xii, 275 pp.
25. Predelli Stefano. *Vocatives* / S. Predelli // *Analysis*. – No. 68.2. – 2008. – PP. 97 – 105.
26. Quirk Randolph. *A Grammar of Contemporary English* / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London and New York : Longman Group Ltd., 1973. – 1120 pp.
27. Savage-Rumbaugh Sue. *Apes, Language, and the Human Mind* / S. Savage-Rumbaugh, S. Shanker, T. Taylor. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 254 pp.
28. Schaden Gerhard. *Vocatives: A Note on Addressee-Management* / G. Schaden // *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*. – Volume 16. – Issue 1. – Proceedings of the 33rd Annual Penn. – Linguistics Colloquium. – 2010. – PP. 176 – 185.
29. Tabakowska E. *Linguistic expression of perceptual relationships*. / E. Tabakowska // *Form miming meaning : Iconicity in language and literature* / M. Nänny, O. Fischer (Eds.). – Vol. 1. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1999. – PP. 409 – 422.
30. Wright A. A. Naming, rehearsal, and interstimulus interval effects in memory processing / A. A. Wright, R. G. Cook, J. J. Rivera, M. R. Shyan, J. J. Neiworth, M. Jitsumori // *Journal of Experimental Psychology : Learning, Memory, and Cognition*. – No. 16. – 1990. – PP. 1043 – 1059.

Анотація

Є.М. Беліцька **Пропріальність як рефлекс локативності.**

Онімогенез, який розглядається в цій роботі через призму вокативності, традиційно розглядають в межах предикатно-аргументної структури висловлювання. Це пов'язано з невизначеністю статусу вокативності в мові. Існуючі інтерпретації вокативів в межах так званої традиційної лінгвістики, формальної семантики, трансформаційної, генеративної і навіть когнітивної лінгвістики, теорії інформації єдині в тлумаченні їх формальної семантичної і функціональної специфіки, проте пояснення цьому, які «вираховуються» з аргументно-предикатної структури, лише породжують нові проблеми лінгвістичної інтерпретації. Альтернативною має стати аналіз вокатива в межах вокативно-предикатного інтерфейсу. Це, у свою чергу, потребує визнання двоосновності мовного філогенезу, відсутності єдиної моделі власної назви (у тому числі на рівні гіпокористик і так званих повних форм імені), наявність двох типів концептуалізації (когнітивних програм для власних та загальних назв), категоризації та унікалізації як двох

Згідно з окремими публікаціями [4], розвідувальні служби, такі як ЦРУ і АНБ, мають у своєму розпорядженні величезну кількість документів, які очікують перекладу; троє з десяти американських дипломатів, які працюють в зарубіжних країнах, не володіють в достатній мірі місцевими діалектами. У країнах, де основними мовами є арабська та китайська, ця пропорція становить чотири до десяти. Американська розвідка, як вважають видатні американські експерти в галузі національної безпеки, випробує хронічні проблеми з рекрутуванням фахівців, які володіють арабською, китайською і турецькою мовами, а також фарсі, хінді та урду. Відзначається, що сучасні інформаційні технології не в змозі вирішити цю проблему. Незважаючи на те що в останні роки з'явилися досить вдалі електронні перекладачі, вони не здатні вловлювати інтонаційні особливості людей, що говорять на інших мовах, а також не здатні використовувати численні діалекти, існуючі на Близькому Сході, в Африці, Азії тощо. Підходи Великої Британії, як партнера США в розвідувальному альянсі "Five Eyes" ("П'ять очей"), до формування і вдосконалення іншомовної підготовки своїх фахівців подібні до американських. За службової потреби співробітникам британської розвідки MI-6 (Secret Intelligence Service – SIS) [35] надається можливість вивчати іноземні мови на мовних курсах відомства та під час проходження піврічного курсу молодого фахівця розвідки (Intelligence Officer's New Entry Course (IONEC)). Оперативні співробітники SIS часто вербують талановитих слідчих (spotters) у елітних університетах і військових академіях. Новобранці повинні спочатку пройти основні вступні іспити цивільної служби, перш ніж перейти до поглибленого інтерв'ю перед групою SIS-офіцерів. Навчання відбувається в основному в Форт Монктон, Портсмут.

Пріоритетними напрямками підвищення якості мовної підготовки, відповідно до планів керівництва ЗС, є: оптимізація структури управління наявними педагогічним потенціалом і його використання; виявлення та облік усіх наявних лінгвістичних сил і засобів; коригування планів для підтримки ротації лінгвістів, включаючи проекти стимулюючого характеру для осіб, які перебувають на етапі навчання; обґрунтування та встановлення пріоритетності завдань лінгвістичної підготовки; створення "запасу" лінгвістів, головним чином за рахунок резервів для участі у вирішенні раптово виникаючих оперативних завдань [4].

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду підготовки фахівців спеціальних та військових відомств показує, що в провідних країнах світу та військових (розвідувальних) блоках наявна активна, комплексна і системна політика у сфері лінгвістичного забезпечення національної безпеки.

Характеристиками сучасної іншомовної підготовки фахівців сектору безпеки у різних країнах є:

різномірність, яка виявляється у формуванні у слухачів на різних етапах (курсах) навчання різних рівнів професійної комунікативної компетентності (потреби загального спілкування, професійна термінологія, координація діяльності з різними підрозділами, переклад технічної або дипломатичної документації тощо);

комплексність мети, що спрямована на професійний, суспільний та особистісний розвиток співробітників у навчанні іноземних мов шляхом формування відповідних компетентностей згідно із поставленими завданнями.

У вивченні іноземних мов слухачами спеціальних і військових відомств США та Канади використовуються різні стратегії навчання:

- 1) метакогнітивні техніки для організації, фокусування та оцінки власного навчання;
- 2) афективні стратегії для опрацювання емоцій або обставин;
- 3) соціальні стратегії для співпраці (кооперації) з іншими учасниками у навчальному процесі;
- 4) когнітивні стратегії для одержання та ув'язки нової інформації з існуючими схемами та для аналізу і її класифікації;
- 5) стратегії запам'ятовування для уведення нової інформації у пам'ять, її зберігання та вилучення за необхідності;
- 6) стратегії компенсації (наприклад,

близько 5000 одиниць зберігання, в бібліотеці іноземної літератури зберігається до 80 тис. томів на 40 мовах народів світу.

Навчальні навантаження на слухачів є досить значними. На заняття з мови відводиться щодня 7 год. аудиторних і 34 год. самостійних занять. Передбачається періодичне проведення контрольних занять з оцінкою рівня засвоєння програм навчання. Як показує багаторічна практика, до 15 % слухачів не витримують такого навантаження і відраховуються на різних етапах навчання. Основна частина випускників ВПЯ направляється до підрозділів розвідки, безпеки видів ЗС і сил спецоперацій, а також в інформаційно-аналітичні структури різних спецслужб.

Другий важливий компонент програми військового відомства США щодо забезпечення лінгвістичної підготовки – навчання англійській мові іноземців. Його реалізація покладена на центр англійської мови при міністерстві оборони США (ЦАММО), розташований на базі ВПС Лекленд в Сан-Антоніо (штат Техас). Діяльність ЦАММО здійснюється за двома напрямками. Перше (основне) – це навчання англійській мові безпосередньо в самому центрі іноземних військовослужбовців і цивільних службовців, які направлені в США для отримання технічної чи професійної військової освіти.

Рівень володіння мовою, що потребується для вступу в той чи інший військовий навчальний заклад, встановлюється відповідним міністерством виду ЗС і визначається за допомогою тесту ECL (рівень розуміння англійської мови) за шкалою 1-100. Наприклад, для оволодіння курсом, що дає глибокі технічні знання або пов'язаним з підвищеною небезпекою, потрібно, щоб ECL був не нижче 80. Для менш складних курсів він може бути достатнім в межах 65, 70 або 75. Іноземним військовослужбовцям надається можливість пройти тест ECL в своїх країнах перед виїздом на навчання до Сполучених Штатів. Ті з них, рівень знань яких є недостатнім, спочатку вдосконалюють свою англійську в ЦАММО.

Другий напрямок діяльності цього центру – реалізація всіх затверджених військовим відомством програм навчання іноземним мовам за межами США, де слухачі - це військовослужбовці ЗС США, які є вихідцями з інших країн, а також цивільні службовці МО і члени їх сімей, для яких англійська мова не є рідною. Групи викладачів англійської мови працюють в університетах і коледжах Пуерто-Ріко за програмами ROTC (курсів позавійськової підготовки офіцерів резерву), на судноремонтних верфях ВМС США в Японії (міста Йокосука і Сасебо і ін.).

ЦАММО надає значну підтримку держдепартаменту в його діяльності як в країні, так і за кордоном, направляючи своїх фахівців для керівної, консультативної, перекладацької або навчальної роботи в аспірантську школу ВМС (штат Каліфорнія), на авіабазу ВМС Пенсакола (штат Флорида), в інститут євразійських досліджень проблем безпеки ім. Маршалла, раніше званий інститутом російських і східно-європейських досліджень (Гармішпартенкірхен, ФРН); Азіатсько-Тихоокеанський центр на Гаваях, а також у військові школи в Румунії, Словаччині, Словенії та Швейцарії. Останні десять років фахівці центру брали участь у забезпеченні робочих контактів представників ЗС США з їх колегами в Албанії, Боснії, Чилі, Хорватії, Грузії, Литві, Латвії, Йорданії, Малі, Нікарагуа і Україні [4].

Університет ЦРУ забезпечує стаціонарне вивчення іноземних мов, які необхідні для виконання фахових завдань. З 2009 року керівництво ЦРУ акцентує увагу на багатомовності співробітників цієї спецслужби. Однією з ефективних форм забезпечення високого рівня іншомовної підготовки у спеціальних відомствах США є застосування "Програми занурення у мову" (Language immersion Program), яка передбачає повну ізоляцію (1-3 дні) від рідної (англійської) мови, а також мовне стажування майбутніх фахівців у інших країнах [3].

дискурсивних стратегій. Такий підхід дозволяє пояснити немаркований характер таких характеристик онімів, як визначеність, одиничність, невираховуваність, конкретність.

Аннотація

Є.Н. Белицкая Проприальность как рефлекс вокативности.

Онимогенез, рассматриваемый в этой работе через призму вокативности, традиционно рассматривают в пределах предикатно-аргументной структуры высказывания. Это связано с неопределенностью статуса вокативности в языке. Существующие интерпретации вокативов в пределах так называемой традиционной лингвистики, формальной семантики, трансформационной, генеративной и даже когнитивной лингвистики, теории информации едины в толковании их формальной семантической и функциональной специфики, однако объяснения этому, «исчисляемые» из аргументную-предикатной структуры, только порождают новые проблемы лингвистической интерпретации. Альтернативой может стать анализ вокатива в пределах вокативно-предикатного интерфейса. Это, в свою очередь, требует признания двоосновности языкового филогенеза, отсутствия единой модели собственного имени (в том числе на уровне гипокористик и так называемых полных форм имен), наличие двух типов концептуализации (когнитивных программ для имен собственных и нарицательных), категоризации и уникализации как двух дискурсивных стратегий. Такой подход позволяет объяснить немаркированный характер таких характеристик онимов, как определенность, единичность, неисчисляемость, конкретность.

Summary

Y.M. Bielitska Properhood as the reflex of vocativeness.

Onymogenesis, which is treated in this work through vocativeness, is traditionally considered within the predicate-argument structure of the expression. This is due to the uncertainty in the status of vocatives in language. Existing analysis of vocatives in the so-called traditional linguistics, formal semantics, transformation, generative, and even cognitive linguistics, information theory are united in the interpretation of the formal semantic and functional specificity of vocatives, however, an explanation for this, which is computed from the argument-predicate structure, only give rise to other problems in their linguistic interpretation. The alternative to this may be the analysis of vocativeness within vocative-predicate interface. This, in turn, requires the recognition of two-way language phylogeny, the lack of a single model of proper names (including the level of hypocoristics and the so-called full forms of names), two types of noun conceptualization (cognitive programs for proper and common nouns), categorization and unicalization as two discursive strategies. This approach helps explain the nature of such unmarked characteristics of onyms as definiteness, uniqueness, uncountability, concreteness.

УДК 801.81 + 811.161.2: 38

Беценко Тетяна Петрівна,

доктор філол. наук, професор
професор кафедри української мови
Сумського державного педагогічного університету;
м. Суми, Україна.
E-mail: becenko@rambler.ru

ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ, НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слов'янське мовознавство сьогодні перебуває на стадії поглибленого оновлення, чому підтвердження - прагнення до виділення в самостійний напрям лінгвістичного

аспекту дослідження фольклорних текстів, що зумовлено активною науково-пошуковою діяльністю вчених і значними здобутками у цій галузі. У свою чергу виникає потреба сформулювати засадничі положення означеного напрямку лінгвістичних студій. Це дасть змогу чітко визначити парадигму лінгвофольклористики як науки, окреслити пріоритетні аспекти наукових пошуків, максимально вичерпно вказати на шляхи науково-дослідних розвідок, засвідчить можливі міждисциплінарні зв'язки з іншими філологічними та гуманітарними галузями.

Мові усної народної творчості в українстиці присвячені праці О.Потебні, П. Житецького, І. Огієнка, Л. Булаховського, В. Ващенко, А. Коваль, С. Єрмоленко, К.Шульжука, А.Поповського, В.Чабаненка, В.Жайворонка, Л.Мацько, І. Матвіяса, А. Мойсієнка, Н. Данилюк, О. Сімович, Н. Журавльової, Т. Беценко, Н. Колесник та ін. Останніми дослідженнями із лінгвофольклористики стали докторські дисертації Н. Данилюк (монографія " Поетичне слово в українській народній пісні" (2010)) та Т.Беценко (монографія "Текстово-образні універсали думового епосу: структура, семантика, функції" (2008)). Лінгвофольклористичні студії розширюються та поглиблюються в аспекті вивчення мовнообразної організації різних жанрів усної народної творчості.

Вважаємо, сьогодні необхідно конкретизовано сформулювати специфіку науки про мову народної творчості, представити основні положення та вказати на ключові напрями досліджень, що поки що не було запропоновано. Відтак маємо на меті створити підґрунтя для подальших розвідок у цьому напрямку.

Мета нашого дослідження - визначити і схарактеризувати поняттєве коло, основну проблематику та завдання лінгвофольклористики як самостійного напрямку сучасної науки.

Актуальність дослідження вбачаємо у необхідності систематизації матеріалу з означеної галузі, у докладному описі різномірних засобів текстової організації фольклорних творів, у встановленні глибинного взаємозв'язку мови народної творчості (у жанрових варіантах) з сучасною літературною мовою.

Термін фольклор (з англ. - народне знання, народна мудрість) (синоніми: народна словесність, усна народна словесність, народна уснословесність) сьогодні вживають як назву "неписаної народної літератури, мистецтва народного слова, сукупності різних видів і жанрів народної творчості: пісень казок, легенд, переказів, приказок, загадок, прислів'їв, анекдотів, замовлянь, театральних сценко тощо" [20, с. 396]. Справедливо і точно треба також розуміти фольклор " не тільки як усне словесне мистецтво народу", а й як "духовну творчість у поєднанні з матеріальною, з урахуванням елементів побуту, знарядь праці, особливостей побудови житла тощо [14, с.17], як словесно-музично-хореографічні форми колективної народної творчості, ще конкретніше - як творчу діяльність народу взагалі, що охоплює поезію, музику, театр, танець, архітектуру, художню і декоративно-прикладне мистецтво, народні промисли, народний побут (медицину, харчування та ін.), тому, очевидно, й існують терміни фольклор словесний, фольклор музичний, фольклор обрядовий, фольклор ігровий, фольклор танцювальний, фольклор драматичний. Мова при цьому виступає засобом позначення і передачі усіх найрізноманітніших фактів народної дійсності. Тому виникає потреба виокремлення лінгвофольклористики - спеціального напрямку мовознавчих студій, пов'язаних з народною (етнічною) дійсністю, що засвідчена у різних формах. Відповідно мова фольклору, мова народної творчості - доволі складні і неоднозначні поняття (наприклад, мова народної пісні і мова народної весільної обрядовості постають різними фактами національної дійсності, через те потребують різних підходів у дослідженні).

Аналіз фольклористичних і лінгвістичних праць, присвячених мові народної творчості, привів до висновків про неефективність використання як суто фольклористичного, так і суто лінгвістичного підходу до опису фактів мови народної творчості. Поступово ставало зрозумілим, що вивчення мови фольклору повинно стати

24 тижні з розрахунку 25 годин аудиторних занять на тиждень) – французька, італійська, норвезька, іспанська, португальська, шведська, румунська, датська, голландська, німецька; мови другої категорії – зі значними лінгвістичними та / чи культурними відмінностями до англійської мови – азербайджанська, болгарська, грузинська, грецька, дарі, фарсі, російська, українська, гінді, урду, пушту, іврит, тайська, сербська, хорватська, турецька, чеська, угорська, монгольська, польська, в'єтнамська (1100 год. аудиторних занять, 44 тижні з розрахунку 25 год. на тиждень); мови третьої групи – винятково складні мови для носіїв англійської мови (2200 год., 88 тижнів з розрахунку 25 год. аудиторних занять на тиждень) – арабська, китайська, японська, корейська.

Класифікуючи мови за рівнем складності, враховується те, наскільки розмовний варіант мови відрізняється від літературної мови (явище диглосії). В деяких мовах, наприклад арабській, сучасна арабська літературна мова ніколи не була звичайною мовою арабів. Така ситуація є проблематичною як для педагогів, так і для слухачів, які її вивчають [3]. Подібні проблеми існують за оволодіння мовою залежно від використання певних графічних систем (латинський алфавіт, в'язь, ієрогліфічне письмо та ін.).

Основним завданням Військового інституту іноземних мов є організація навчання іноземних мов в інтересах забезпечення національної безпеки як на території Сполучених Штатів, так і за кордоном; проведення науково-дослідних робіт в галузі лінгвістики з метою вдосконалення процесу навчання; розробка стандартів тестування та оцінки рівня знань слухачів. Тут проходять навчання військовослужбовці видів і родів військ ЗС США, а також співробітники ФБР, прикордонної служби, НАСА, управління по боротьбі з наркотиками та інших державних відомств. Навчання здійснюється за наступними курсами: базовому, просунутому та спеціальному. У філії інституту у Вашингтоні навчаються представники різних відомств на контрактній основі. Одночасно в інституті займаються 3000–3200 слухачів, у філії – до 300 студентів. За видами ЗС військовослужбовці розподіляються приблизно таким чином: 40–45 % – представники сухопутних військ, 30 – військово-повітряних сил, 15 – ВМС, 8–10 – корпусу морської піхоти [4].

Підготовка військових фахівців з іноземних мов у США базується на концепції командного (бригадного) навчання, тобто команда з 6-ти викладачів проводить заняття у трьох групах до 10 слухачів кожна. Більшість викладачів (90 %) є носіями тих мов, які вони викладають. У навчальному закладі не практикується залучення педагогів до роботи за сумісництвом чи погодинно. Професійно-орієнтований підхід передбачає особливу увагу з боку педагогів та слухачів до розвитку іншомовної професійно-комунікативної компетентності. Тематика занять в навчальному закладі така: медичне забезпечення, боротьба з тероризмом, суспільно-політична комунікація, забезпечення безпеки військ, доступ до публічної інформації, масові комунікації, спілкування у кризових ситуаціях.

Сам інститут адміністративно поділяється на дев'ять мовних шкіл. Наприклад, близькосхідна мовна школа відповідає за підготовку військових фахівців для криптологічної служби, воєнної розвідки, а також за підготовку цивільних фахівців для Міністерства оборони та інших установ (ФБР) за напрямом сучасна арабська мова. Програма підготовки включає базовий, середній, просунутий, завершальний, а також відновлювальний курс. Кожен із них оснований на принципах інтенсивного навчання [3; 4].

Крім занять з іноземних мов з упором на мовну практику слухачі отримують додаткову інтенсивну підготовку з питань країнознавства: історії, культури та сучасним проблемами країн мов, що вивчаються. У філії інституту викладається більше 50 мов. Тривалість навчання – від чотирьох до 63 тижнів. Постійний викладацький склад налічує понад 1300 осіб, у тому числі близько 300 військовослужбовців. Для більшості з них мови, що викладаються, є рідними. Інститут має потужну навчально-дослідну базу: більш 50 лінгфонних кабінетів і близько десяти комп'ютеризованих аудиторій; відеотека налічує

Виклад основного матеріалу. У Канаді організація навчання іноземних мов в інтересах збройних сил покладена на школу іноземних мов канадських ЗС. Навчання тут здійснюється за трьома різними програмами, які розроблені відповідно до специфіки поставлених цілей і завдань. По-перше, це базова програма навчання іноземних мов. Реалізуючи її, національне військове відомство прагне забезпечити фахівців-мовознавців, військових дипломатів і перекладачів, офіцерів для міжнародних комісій з контролю над озброєннями, офіцерів по керівництву навчальними стажуваннями (а також низки інших фахівців) знаннями іноземних мов у обсязі, що дозволяє їм ефективно вирішувати поставлені командуванням завдання. В даний час діють п'ять основних курсів, на яких викладаються більше 30 іноземних мов.

По-друге, метою програми "сприяння оперативно-бойової підготовки" є навчання англійської та французької мов офіцерів з країн-учасниць програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) для забезпечення оперативної сумісності між силами (військами) при проведенні операцій під керівництвом НАТО, а також для ознайомлення їх з державним і соціальним устроєм, культурою і організацією збройних сил Канади. Курси навчання організуються для різних категорій військовослужбовців (вищого керівного та середнього офіцерського складу), мають різну тривалість (10-17 тижнів), різне представництво (від чотирьох до 13 і більше країн) і число учасників (від 40 до 200 осіб).

По-третє, програма навчання другої іноземної мови. Основна її мета - забезпечити ЗС Канади достатньою кількістю кадрів, які одночасно володіють двома мовами (англійською та французькою), що особливо важливо в останні роки, коли відбувається чисельне скорочення збройних сил, ускладнюються поставлені перед ними завдання бойової підготовки та організації повсякденного життя військ. Як правило, навчання другої іноземної мови організовано в лінгвістичних центрах, що знаходяться у віданні командування кожного з трьох видів ЗС (СВ, ВПС і ВМС).

Існує також низка курсів, де англійської мови як іноземної навчають військовослужбовців і цивільних службовців зарубіжних армій. Мета створення таких курсів – збагатити слухачів знанням переважно військової англійської мови і тих її аспектів, які могли б бути корисні тим, хто буде направлений для роботи в структурі НАТО або ООН. Крім цього, у разі необхідності можуть бути організовані короткострокові цільові курси військової англійської мови для тих слухачів, які будуть виконувати специфічні завдання, наприклад, брати участь у реалізації програми утилізації вибухових речовин і боєприпасів.

Крім очної є заочні форми навчання, серед яких все більшого розвитку набуває інтернет-навчання. Керівництво ЦРУ у сфері лінгвістичного забезпечення розвідувальної діяльності розглядає як найбільш результативні такі види і форми мовної підготовки своїх фахівців: заохочення самостійного вивчення та вдосконалення знання іноземних мов у позаслужбовий час; вивчення іноземних мов он-лайн у робочий час; мовне стажування за кордоном; спеціалізована мовна підготовка співробітників, яким потрібно вдосконалити іншомовну комунікативну компетентність з мов, визначених найбільш важливими для забезпечення національної безпеки та оборони. Збільшення кількості співробітників розвідувальних органів США, які володіють іноземними мовами, здійснюється шляхом набору на службу висококваліфікованих лінгвістів – фахівців саме з тих мов, володіння якими необхідне для виконання пріоритетних завдань [1].

Іншомовна підготовка фахівців розвідувальних органів США здійснюється в двох спеціалізованих навчальних закладах: Військовому інституті іноземних мов Міністерства оборони США (м. Монтерей, Каліфорнія) та університеті ЦРУ (м. Чантіллі, Вірджинія). У цих навчальних закладах майбутні фахівці розвідки вивчають більше ніж 20 мов, які поділені за категоріями складності. Бюджет навчального часу для опанування тієї чи іншої іноземної мови у Військовому інституті іноземних мов МО та в Інституті закордонних справ США визначається відповідно до категорії складності [29, 30]: мови першої категорії – близькі до англійської мови (575–600 год., 23-

предметом спеціальної філологічної дисципліни, яка і була названа лінгвофольклористикою. Термін лінгвофольклористика запропонував у 1974 році О. Хроленко. Цей термін позначав суть підходу до вивчення мови усної народної творчості: 1) виявлення місця і функції мовної структури в організації фольклорного твору, 2) інтегрованого використання лінгвістичних і фольклористичних методів дослідження.

Отже, лінгвофольклористика - міждисциплінарна галузь гуманітарної (філологічної) науки, що вивчає різноманітні особливості мовноструктурної, мовностилістичної, художньо-образної організації текстів усної народної творчості; закономірності фольклорного стилетворення; мовностильову структуру фольклорного різновиду художньої творчості як колективної естетичної інтелектуальної діяльності етномовців.

Лінгвофольклористику, вважаємо, не треба розглядати вузько: тільки як мову фольклорних текстів. Навпаки, на наш погляд, лінгвофольклористичні студії повинні охоплювати весь арсенал мовних одиниць, використовуваних для називання реалій народного побуту, народних звичаїв, обрядів, повір'їв тощо. Тут очевидно незаперечними постають тісні зв'язки лінгвофольклористики з діалектологією, лексикологією, етнолінгвістикою, лінгвокультурологією, лінгвокраїнознавством, етнографією та ін. Окремими напрямками можуть бути фольклорна ономастика (фольклорна топоніміка, фольклорна антропоніміка), фольклорна лінгвосеміотика, фольклорна семасіологія, фольклорна фразеологія, фольклорна лексикографія, фольклорна текстологія та ін. Сьогодні вже виокремлена фольклорна комунікація. Так само може бути виділена фольклорна ономастіологія, фольклорна лінгвокогнітологія, фольклорна лінгвогендерологія. Отже, лінгвофольклористика покликана об'єднати усі мовознавчі науки, так чи інакше пов'язані з дослідженням фактів народної (етнічної, національної) моводійності (національно-мовної картини світу), ментальної мовотворчості. Адже не можна заперечити, що зразками народної мовотворчості є і загадки, і замовляння, і лічилки, і чукикалки, і апокрифи, і пісні, і фразеологізми (справедливо, що автори посібника М. Лановик та З. Лановик " Усна народна творчість"(К., 2006) подають розділ " Пареміографія"), і народні найменування рослин. (Сама собою виникає проблема мовотворення народних найменування рослин, що не була предметом спеціальних наукових розвідок, зокрема ономастіологічних тощо (напр., цікаво, чому *дивина* - також *коров'як*, *мевежжаче вухо*, *царська свічка*, *акулинка*, *задинник*, *дрябчак*, *кадило*, *котячий хвіст*, *лучинник*, *свічі* [18, с.374], *а очиток - жива вода*, *заяча капуста* [18, 58], *чебрець - Богородицька трава*, *богородичний чепчик* [18, с.17], *звіробій - Божжа Трійця*, *Божжа травка*, *бождеревок та ін.* [18, с.18]).

У сучасних лексикографічних джерелах термін лінгвофольклористика поки що відсутній. Замість нього вжито терміни *мова фольклору*, *мова жанрів народнопоетичної творчості* (і то не для позначення нової галузі науки). Пор.: мови фольклору - "мова усної народної творчості (пісень, казок, легенд, приказок і прислів'їв, замовлянь, заклинань та ін.), що своєю лексикою, фразеологією, граматикою, фонетикою засвідчує існування глибинного коріння національної мови" [10, с.153], "мова жанрів народнопоетичної творчості, в якій відображений досвід колективної творчості певного етносу чи нації, втілений у морально-естетичних моделях, художніх традиційних формулах (типові зачини та кінцівки народних казок чи дум, постійні епітети, тавтологічні звороти тощо)" [12, с. 60]. Хоча, однак, вважають, що «мову фольклору вивчають лінгвофольклористика, історія поезики, семіотика письменства, літературознавство» [15, с.60]. У цьому ж джерелі далі відзначено, що предметом їх вивчення є національно-мовна картина світу, представлена, зокрема, в синонімічних рядах, антонімічних парах, різноманітності виражальних засобів, народнопоетичній фразеології, народній символіці та ін. (Там само).

Об'єктом лінгвофольклористики є мовноструктурна, художньо-образна організація фольклорного тексту, його стильовий та стилістичний аспекти, специфіка

мовотворення фольклорного стилю, **предметом** - різнорівневі мовні засоби (фонетичні, словотвірні, лексичні, граматичні), мовнообразні одиниці, що формують текстовий континуум творів народної словесності, лінгвосеміотичні знаки фольклорної стилесистеми, різножанрові та різнорівневі етномовні одиниці як засоби фольклорної комунікації.

Основними завданнями лінгвофольклористики вважаємо:

- обґрунтування положення про системний характер мови фольклорних пам'яток: встановлення фактів системності, спостереження за способами реалізації системності, дослідження механізмів дії системності у мові фольклору;

- з'ясування специфіки використання, реалізації, функціонування мови як організму (як системи систем, як універсальної системи передачі інформації) в аспекті різнорівневого структуротворення фольклорних зразків;

- розгляд мови фольклорних пам'яток (взагалі - фактів мови фольклорної дійсності) як специфічного семіотичного континууму;

- обґрунтування факту динаміки мови фольклору, що виступає закономірним чинником її життєснування, суспільного вжитку, ґрунтом та засобу для реалізації творчого потенціалу етномовноносіїв;

- різноаспектний опис фольклорної семантики, фольклорного словотвору та фольклорної граматики уснословесних пам'яток народної творчості;

- інтерпретований мовностильовий та мовностилістичний аналіз фольклорних текстів як національно-естетичних зразків колективного генія - народу;

- визначення статусу фольклорного стильового різновиду мови в системі її стилів.

Отже, лінгвофольклористика як галузь наукових знань покликана вивчати різнорівневі мовні особливості побудови текстів народної творчості, їх архітектоніку, специфіку художньо-образної організації.

Як окрема галузь лінгвофольклористика послуговується низкою термінів, що ще раз підтверджує її незалежний і самобутній статус з-поміж інших наукових напрямів. Основним (стрижневим) вважаємо поняття *фольклоризм*. До фольклоризмів зараховують "народнопоетичні символи, слова-номінації народних обрядів, етнографізми, топоніми, історизми, які виконують вторинну функцію у мові художньої літератури" [10, с.180]. З літературознавчого погляду фольклоризм кваліфікують як "зацікавлення письменників усною народною творчістю, застосування її у літературному творі на різних функціональних рівнях: через запозичення, стилізацію, наслідування, переспів, цитування, центон, символічне переосмислення міфологемних реліктів [15, с.539]. Термін фольклоризм увів у науковий обіг французький фольклорист П. Себійо (XIX ст.).

Потреба у лінгвофольклористиці як окремій галузі наукової творчості зумовлена власне її об'єктом та предметом дослідження і полягає в необхідності пізнання глибинної специфіки мови народної словесності, що відкриє можливості для осмислення природи фольклорного слова як закономірної реалії етнобуття - духовного і матеріального, слугуватиме джерельною базою для розбудови, розвитку творчої думки, творчої уяви. Пізнання світу взагалі неможливе без пізнання мовної і водночас фольклорної картини світу. Отже, лінгвофольклористика - когнітивна за своєю сутністю.

Фольклорні тексти спричинюють виникнення великої кількості питань проблемного характеру, кожне з яких може стати окремим напрямом наукового пошуку. Це, зокрема, семантика фольклорного слова-образу, морфеміка фольклорного слова, фольклорна лексикографія, фольклорна діалектологія, фольклорна граMATика, фольклоризми у ідіолекті митця, кроскультурна лінгвофольклористика та ін.

Вітчизняному мовознавстві дослідження мови фольклору, лінгвообразної царини уснопоетичних текстів серйозно і глибоко здійснили О. Потебня, М. Сумцов, М.Костомаров, І. Франко, Ф. Колесса, О. Дей, Г. Нудьга, С. Я. Єрмоленко, С. Грица та ін.

С.Я. Єрмоленко належить першість у порушенні проблеми співвідношення мови народної творчості та української літературної мови. Дослідниця показала вплив усної

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ МОВ

УДК 811.411.21

Вікторова Леся Вікторівна,

доктор педагогічних наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

м. Київ, Україна

E-mail: vika.lesya@yandex.ru

МОВНА ПІДГОТОВКА СПІВРОБІТНИКІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ США ТА КАНАДИ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах інтенсивної глобалізації та міграційних процесів, першочергового значення на світовому ринку праці, для вирішення політичних, економічних, культурних та інших завдань надається мультилінгвізму та мільтикультуризму, що забезпечують здатність фахівців спілкуватися з людьми по всьому світу, використовуючи для цього різні комунікативні канали. Висока якість навичок іноземної мови та пов'язані з ними комунікативна компетентність й міжкультурна чутливість розглядаються нині як необхідні властивості розвитку громадян у XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сучасна політика у сфері вивчення іноземних мов, яка розробляється різними інституціями США та Канади на різних рівнях, починаючи з органів освіти, закінчуючи органами безпеки, спрямована на вирішення політичних, економічних, культурних та інших завдань. Тому в США та Канаді проводяться дослідження, що пов'язані з проблемами концептуальних основ вивчення іноземних мов, питаннями вивчення іноземної мови з точки зору перегляду політики викладання; питання підвищення рівня економічної й національної безпеки, екологічної, соціальної та культурної інтеграції, що вимагає високого рівня лінгвістичної гармонії [1; 2]. У різних роботах залежно від мети дослідження на перший план висувуються аспекти сприйняття, поведінки та мовних відмінностей, аналіз різних аспектів міжкультурної комунікації з використанням методів герменевтики, когнітивної психології, лінгвістики, етносемантики й етнометодології.

Невирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблемні огляди та стратегії розвитку американської системи іншомовної підготовки висвітлені у публікаціях Департаменту економічного розвитку США [5] та доповіді експертів ЦРУ, экс-міністра оборони США, професора Л. Панетти [6] на конференції у Стенфордському університеті, а також у роботі канадської дослідниці Р. ДUFF [7]. Актуальними залишаються питання змісту іншомовної підготовки співробітників спецслужб, оптимізація та розробка актуальних навчальних курсів для співробітників фахівців сектору безпеки. Одночасно аналіз теоретичних положень та практики викладання іноземних мов слухачам спеціальних і військових відомств США та Канади дозволить проаналізувати проблеми та основні тенденції розвитку іншомовної підготовки фахівців сектору безпеки в умовах глобалізації.

Метою статті є з'ясування можливостей основних стратегії, трендів та форм іншомовної підготовки, структури мовних курсів спеціальних та військових відомств сфери національної безпеки США та Канади.

8. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах / І.В. Онищенко : автореф... канд. філол. наук, Дніпропетровськ (ДНУ) – 2004. – 18 с.

9. Пионтек Б.М. Общеязыковые факторы генезиса идеологема как категории политической лингвистики (на материале польского и русского языков) / Б.М. Пионтек : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 2012. – 24 с.

10. Солганик Г.Я. Общая характеристика языка современных СМИ в сопоставлении с языком СМИ предшествующего периода / Г.Я. Солганик // Язык массовой и межличностной коммуникации. – М. : МедиаМир, 2007. – с. 15–39

11. Чудинов А.П. Политическая лингвистика : Учеб. пособие / А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 256 с.

Анотація

Щепка О.А. Идеологема сучасного публіцистичного тексту (на матеріалі українських ЗМІ)

У статті подано опис идеологеми як інтенційної категорії, репрезентованої в сучасних публіцистичних текстах останніх двох років (2014-2016 роки); досліджено корпус идеологем, зважаючи на частотність їхньої репрезентації в засобах масової інформації (як у заголовках ЗМІ, так і в самих текстах); класифіковано одиниці заявленої категорії згідно з визнаною класифікацією, а також визначено тематичну типологізацію идеологем.

Ключові слова: публіцистичний текст, идеологема, типи идеологем, інтенційна категорія.

Анотация

Щепка О.А. Идеологема современного публицистического текста (на материале украинских СМИ)

В статье предлагается описание идеологема как интенциональной категории, представленной в современных публицистических текстах последних двух лет (2014-2016 годов); исследуется корпус идеологем с учетом степени частотности употребления в средствах массовой информации (как в заголовках СМИ, так и в самих текстах); осуществляется классификация заявленной категории, определяется тематическая типологизация идеологем.

Ключевые слова: публицистический текст, идеологема, типы идеологем, интенциональная категория.

Summary

Shchepka O. Ideologeme of modern nonfiction text (on the material of the Ukrainian mass-media)

The article offers a description of an ideologeme as an intentional category, represented in modern nonfiction texts over the past two years (2014-2016 years); the case of ideologemes, taking into account the degree of the frequency of their usage in the mass-media (as in the media headlines, and within the texts), is examined; the classification of studying categories is carried out; the thematic typology of ideologemes is defined.

Keywords: nonfiction text, ideologeme, types of ideologemes, intentional category.

народної словесності на становлення нормативної бази літературної мови ("Фольклор і літературна мова" (1987)). С. Я. Єрмоленко аргументувала виокремлення фольклорного стилю в стильовій системі української мови.

Серйозно розпочато в українській лінгвофольклористиці дослідження фольклорної ономастики. Є суттєві результати в розвитку галузі фольклорної, зрєкрема народнопісенної, антропоніміки (праці Н. Колесник). Подано спробу описати антропонімікон та топонімікон дум (Т. Беценко) .

Перспективним вбачають напрям фольклорної діалектології. Суттєвими у цьому плані є праці А. Поповського "Мова фольклору та художньої літератури Південної України ХІХ - початку ХХ ст." (1988) та "Нормативні тенденції в мові фольклору Південної України ХІХ - поч. ХХ ст."(1988). Дискусійним є питання про зв'язок фольклору з діалектним континуумом. Одні учені наголошують про відносно наддіалектний характер мови фольклору (див. Єрмоленко 1987, Данилюк 2010 та ін.), інші - протилежної думки (О. Богословська та ін.). Вважаємо, що це питання ще потребує докладних студій. Діалектні вкраплення спостережені у мові народної творчості, на що вказують і С. Єрмоленко, і Н. Данилюк та ін. Однак важливо докінечно з'ясувати статус діалектизмів у різножанрових фольклорних текстах. Адже діалектний компонент почасти засвідчений у фольклорних текстах, наприклад: *Мала баба одну дочку, / Катеринов звала* [17, с. 279], *Не їдну дівчину да гей, з ума зводить* (17, с. 279), *Позволь, позволь дівку Явдошк* /*Хоч на їден рік* [17, с.315].

Мова народної творчості, без сумніву, слугуватиме невичерпним і цінним джерелом для з'ясування специфіки та особливостей вияву різнорівневих історичних змін (фонетичних, лексичних, морфологічних та ін.), матеріалом для спостереження за формуванням сучасних літературних норм, взаємозв'язку фольклорних текстів з діалектним середовищем, зрештою - підґрунтям для встановлення ролі мовної особистості (національно-мовної особистості) у фольклорному мовотворенні та текстотворенні.

Вимагає осмислення проблема мови фольклору як засобу комунікації, з'ясування специфіки фольклорного спілкування. У зв'язку з цим виник напрям фольклорної комунікації. Проблему фольклорної комунікації у Росії розробляє Марина Венгранович. Фольклорна комунікація - природний, контактний тип комунікації, що "здійснюється при допомозі природних засобів (каналів інформації) - усного слова, міміки, жести та ін.в умовах живого (безпосереднього) контакту виконавця і слухача" (6, 606).

Як відомо, фольклорна комунікація здійснюється шляхом використання певного коду, зокрема, - мови. Тут доволі суттєвим може видатися різноманітне та різноаспектна характеристика коду - вербальних засобів комунікації та ін. Виникає потреба у проведенні експериментів (наприклад, сприйняття колядок, щедрівок чи інших пісень етнічними українцями за кордоном, з'ясування ролі мовного коду у цьому сприйнятті та ін.).

Мовна організація народної творчості слугує постійним глибинним джерелом наукових студій тому, що виступає свідченням зміни, руху, розвитку нашої мови як системи в цілому.

Невичерпні можливості мови народної творчості у плані трансформації фольклорного слова в ідіостилі письменника. Власне, народнопоетичний стиль виступає джерелом, первинним і базовим матеріалом для подальших переосмислень, виникнення авторських мовотворів, відтак - ґрунтом для безкінечної, не обмеженої в часі розбудови художньої мови. Проблемі індивідуально-авторської трансформації фольклорного слова присвячені розвідки С. Я. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Л. Козловської, Н. Данилюк, С. Бирик, Т.Беценко та ін. Однак ще не вивчені, не описані повною мірою шляхи і способи модифікації, варіювання, творчого використання фольклорних одиниць різних рівнів у конкретній авторській інтерпретації та обробці (таких досліджень в українистиці обмаль).

Не дослідженою є проблема аперцепції народного слова у художньому тексті. У такому аспекті розглядає потенціал фольклорно-пісенного слова А. Мойсієнко на прикладі мовотворчості Т. Шевченка. Аперцепція мислиться як досвід. Пізнавально-

аперцепційний механізм знаходить свій вияв через текст на власне сприйняттєвому рівні. Декодування художнього тексту здійснюється з урахуванням різноманітного досвіду реципієнта. Фольклорний код міститься у генетичній пам'яті мовців і витлумачується автоматично (пор., напр, сприйняття поезії І. Драча "Лист до калини"). З'ясування природи цього коду, специфіки збереження/ існування в словесно-знаковій одиниці та в пам'яті мовноносіїв і можливостей (шляхів, способів) декодування, вважаємо, може бути перспективним напрямом філологічних досліджень, виконаних на базі лінгвофольклористики.

Варте уваги явище оказіоналізації у народнопоетичному континуумі, що засвідчує рухливість, багатогранність, гнучкість фольклорного - народнописанного словотворення. Пор., наприклад: Да звів мене з **розумочку** та ще й чорноброву [17, с.279] або Дай же, Боже, в полі урожай, / В полі урожай - а в гумно **звозжай**, / А в гумні **хлібно**, в обори **вбійно**, / В домі **весільно**, на славу втішно [19, с.30] . Лексеми **розумочок**, **звозжай**, **хлібно**, **весільно**, **вбійно** відсутні у тлумачному 11- томному СУМ. Взагалі фольклорний словотвір - специфічна галузь мовотворчості, стилістичної дериватології. В українстиці фольклорний словотвір представлений у розвідках О.Потебні, Н. Журавльової, С.Я. Єрмоленко, Г. Сагач, Н. Данилюк, Т. Беценко, Л. Михно та ін. Проте поки що бракує цілісних досліджень, присвячених означеній проблемі.

Окремим напрямом лінгвофольклористичних студій можна вважати фольклорну лінгвсеміотику. Проблема знаковості фольклорного слова порушили ще О. Потебня, М. Костомаров. На сучасному етапі знаки-символи фольклорного континууму розглянули З. Василько, С. Я. Єрмоленко, Н. Данилюк, Л. Дяченко, В. Жайворонок, В. Кононенко. Крім аспекту символічності, виділено ще естетичний та культурний компоненти фольклорно-писанних знаків. Наприклад, фольклоризми С. Я. Єрмоленко кваліфікує як мовно-естетичні знаки національної культури. Наприклад: *щастя-доля, срібло-золото, жука-риба, калина, явір, тополя, роса, криниця, дівчинонька, козаченько, іти по воду, жито жати, поле орати, зійшов місяць, ворон кричє, сонце сходить, мед-вино пити, вітер вісповіває* та ін. Різнобічно глибокий матеріал містить словник-довідник В. Жайворонка "Знаки української етнокультури" (2006). На думку автора, "етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реальї, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів - етнокультурних концептів, або знаків етнокультури..." [11, с.3]. Учений зібрав, систематизував і описав етномовні одиниці - суто українські (по-іншому - народні) назви різних реальї національного буття: наприклад: *каблучка* [11, с.265], *Йордань* [11, с.264], *окіян* [11, с.191], *Дніпро* [11, с.190], *дідух* [11, с.188], *заручини* [11, с.237], *щедрий вечір* [11, с.654], *щедрик-ведрик* [11, с.655] *щедрівка* [11, с.655], *щедрування* [11, с.655], *черинь* [11, с.639], *характерник* [11, с.615], *тополя* [11, 599], *сіножать* [11, с.543], *сірко* [11, с.543], *серпанок* [11, с. 535] та ін. Як правило, це - самобутні найменування понять і предметів власне української дійсності. Їх опис становить неабиякий інтерес для пізнання специфіки, глибинних основ духовної та матеріальної культури народу.

Фольклорне текстотворення (фольклорна текстологія) - абсолютно не розвинена галузь українських наукових студій. Відомі дослідження О. Дея (розгляд композиції українських народних пісень), С. Я. Єрмоленко (характеристика різнорівневих мовних особливостей українських народних пісень), Н. Грицак (традиційні структури в казковому тексті), О. Бондар (мовні засоби вираження часу в українських народних казках), Т. Беценко (архітектоніка дум) та ін.

Новітнім підходом до з'ясування специфіки мовнообразної організації фольклорних текстів вважаємо встановлення різнорівневих закономірностей мовноструктурної, мовнообразної організації творів усної народної словесності, що знайшло втілення у вченні про **текстово-образні універсалії** як структурні, текстотвірні, мовностильові і жанрові закріплені одиниці фольклорних творів (див.: 3). На прикладі аналізу мови дум показано принцип дії /використання в усному фольклорному

Спіраючись на класифікацію, запропоновану Н. Клушиною (дослідниця пише про наявність двох основних типів ідеологем: соціальних й особистісних), ми упорядкували виявлені ідеологеми таким чином.

Найчастотнішими соціальними ідеологемами, представленими в публіцистичних текстах останніх двох років, є такі ідеологеми, як: *реформи, корупція, Євросоюз, безвізовий режим, Крим, Донбас*. Корпус соціальних ідеологем є найрепрезентативнішим і становить 90% всіх ідеологем, виявлених нами у процес роботи із сучасними публіцистичними текстами. Щодо особистісних ідеологем, то вони, зазвичай, формуються навколо керівників держави, членів уряду, осіб, у чий руках зосереджені гроші і влада. Причому особистісні ідеологеми частіше спрямовані на формування негативного образу «нечесного чиновника», «людини, яка не підтримує або гальмує зміни на краще в державі», порівняймо: *суддя-колядник Ігор Зварич, вбивця-нардєн Віктор Лозинський* і т.д. Такі приклади підтверджують позицію Л. Кудрявцевої, яка зазначає, що конфліктогенність та агресивність є особливостями сучасного мас-медійного політичного дискурсу [7, с. 31]. Водночас засоби масової інформації популяризують героїв, справжніх патріотів, свідченням чого є часто вживані особистісні ідеологеми на кшталт *Надія Савченко, кримськотатарський лідер Мустафа Джемільєв* та ін. Схвальне висвітлення тієї чи іншої особи в засобах масової інформації значно підвищує її репутацію, робить зразком, можливо, еталоном для копіювання, формує образ героя часу.

Незважаючи на різні типи і класи ідеологем, репрезентованих у сучасних засобах масової інформації, усі вони спрямовані на реалізацію /впровадження державної ідеології, основні засади якої: виховання патріотизму, чітке окреслення зовнішнього ворога, необхідність його зупинити, зміни на краще в українському суспільстві, пріоритетність європейського вектору як у внутрішній, так і в зовнішній політиці України.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Ідеологеми, як відомо, «небайдужі» до часу. Вони з'являються, живуть і «помирають» разом з тією чи іншою ідеологією суспільства, стаючи незрозумілими новим поколінням. Проте є такі ідеологеми, які залишаються в мовній свідомості народу «назавжди», перетворюючись на соцієтнічні цінності. Відтак перспективу нашого дослідження бачимо в детальному вивченні таких ідеологем як засобів етнічного кодування народу.

Література

1. Бахтин М.М. Слово в романе / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худ. лит., 1975. – С. 72–233
2. Гусейнов Г.Ч. Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х / Г. Ч. Гусейнов. – М. : Три квадрата, 2003. – 272 с.
3. Кайда Л.Г. Авторская позиция в публицистике (функционально-стилистическое исследование современных газетных жанров) / Л. Г. Кайда: автореф.... докт. фил. наук : 10.01.10 / МГУ им. М.В. Ломоносова. М., 1992. – 45 с.
4. Кайда Л.Г. Интермедиальное пространство композиции: Монография / Л.Г. Кайда. – Флинта, Наука, 2013 – 174 с.
5. Клушина Н.И. Общие особенности публицистического стиля / Н.И. Клушина // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования : Учебное пособие. Ответственный редактор: д. ф. н., проф. М. Н. Володина. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 269–289
6. Клушина Н.И. Коммуникативная стилистика публицистического текста / Н.И. Клушина // Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке / Под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект, 2011. – С. 60–76
7. Кудрявцева Л. А. Массмедийный политический дискурс Украины: особенности «послемайданного» периода // Л.А. Кудрявцева / Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке / Под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академический Проект, 2011. – С. 31–41

схеми, на думку мовознавців, впливає, що з'ява тексту зумовлена авторською інтенцією, відтак саме інтенційні категорії тексту є текстотвірними категоріями, що певним чином структурують цей текст і підпорядковують собі всі інші лексико-семантичні й стилістичні ресурси виразності. Однією з таких категорій, як зазначалось вище, виступає ідеологема як спосіб ствердження заданих концептів / номінацій у публіцистиці [6, с. 33].

Сам термін ідеологема, вперше запропонований у роботах М. Бахтіна [1], сьогодні активно вживається в різних галузях наукових знань: філософії, історії, культурології, лінгвістиці і т.д. На сьогодні в потрактуванні терміну ідеологема існує два основних вектори: когнітивний і лінгвістичний. Нас цікавить лінгвістичний вектор ідеологеми, у межах якого розрізняють вузький (лексикологічний) підхід і широкий (семіотичний). Послідовники лексикологічного підходу тлумачать ідеологема як слово чи словосполучення, що пов'язане / пов'язана з ідеологічним денотатом або має у статусі значенні ідеологічний компонент [11, с. 92]. Мовознавець Г. Гусейнов стверджує, що ідеологема – це не тільки вербальна, а й несловесна форма репрезентації ідеології [2, с. 13]. Найбільш повною й об'єктивною нам видається концепція Н. Клушиної, яка стверджує, що ідеологема – це основна авторська ідея, що має політичне, економічне чи соціальне значення, заради якої створюється текст [4, с. 72]. Крім того, дослідниця зазначає, що ідеологема має вербальний вигляд і є світоглядно наповненим узагальнювальним словом, переважно образним словом, метафорою з потужною сугестивною силою [5, с. 60]. Ми, слідом за Б. Піонтек, розглядаємо ідеологема у вузькому розумінні як стійку за формою, легко відтворювану лексичну одиницю, що має цілісне ідеологічне значення і суспільно-культурну й історичну значимість для певного етнотовного співтовариства. На думку дослідниці, ідеологеми – це застигли в певному вербальному вигляді суспільно важливі ідеї. Водночас ідеологеми – це короткі мовні репрезентанти цих ідей [9, с. 12]. Враховуючи наведені вище підходи й аспекти можна зробити висновок, що ідеологема – це одиниця, якій притаманний ідеологічний меседж; вона асоціюється з певним знаком – словом, словосполученням, висловом, має емоційно-ціннісний аспект. Ідеологема концентрує певну інформацію й репрезентує її назву.

У досліджених нами публіцистичних текстах останніх років (період з 2014 до 2016 рр) було виокремлено 97 ідеологем, які можна типологізувати на такі групи:

1) ідеологеми війни: *зона АТО, учасники АТО, кіборги, волонтери, добровольчі батальйон, сепаратисти, бойовики, окупанти, «Правий сектор», російська агресія, країна-агресор, лінія розмежування, режим тиші, режим припинення вогню, небесна сотня* та ін.;

2) внутрішньодержавні політичні ідеологеми: *провладна коаліція, проросійський, проукраїнський, люстрація, корупція, Помаранчева революція, Революція Гідності, декомунізація, відставка в лоб, як повернути Крим і Донбас, Схід* і т.д.;

2) етнонаціональні: *майдан, українець, патріот, Україна – це ми, Донбас – це Україна, Маріуполь – це Україна, Крим наш, нова Україна* тощо;

3) суспільні: *підвищення тарифів на комунальні послуги, тарифний майдан, активісти майдану, буриштинаво лихоманка, переселенці з Донбасу, судова реформа, пенсійна реформа, реформа МВС* та ін.;

4) зовнішньополітичні: *євроінтеграція, безвізовий режим, МВФ, транши, асоціація України з ЄС, Мінські угоди* і т.д.

Водночас варто зазначити, що контекстуальний аналіз публіцистичних текстів свідчить про те, що одна й та ж сама вербальна одиниця може виступати в ролі різних ідеологем: Наприклад, ідеологема *повернути Крим і Донбас*, залежно від смислового навантаження, контексту, підтексту, може репрезентувати ідеологема війни та етнонаціональну ідеологема. Ідеологема *волонтери* в одному контексті сприймається як ідеологема війни, а в іншому – як суспільна ідеологема, *Мінські угоди* – ідеологема, яку можна зарахувати до репрезентанта трьох типів ідеологем: ідеологеми війни, внутрішньодержавної політичної та зовнішньополітичної ідеологеми.

імпровізованому епічному текстотворенні готових, клішованих, традиційно повторюваних різнорівневих мовних структур, що слугували для запам'ятовування, ідентифікації, багаторазового відтворення текстів дум, забезпечували максимальне збереження змісту повідомлюваного, форми вираження думки і водночас сприяли дотриманню характерної епічної тональності фольклорного висловлення. Однією з характерних ознак текстово-образних універсалій визначено їхнє ієрархічне підпорядкування та синкретизм, що важливо для осмислення природи імпровізованого фольклорно-епічного мовотекстотворення. Показово, що використання текстово-образних універсалій для конструювання фольклорних текстів - явище закономірне і мотивоване практичними потребами. Дослідження принципів дії цих закономірностей у процесі творення різних жанрів усної словесності може бути невід'ємним складником наукових пошуків, окремим напрямом лінгвофольклористичних досліджень. Адже, скажімо, народні прикмети, загадки, забавлянки та ін. будуються за своєрідними, специфічними схемами, моделями тощо. Ці моделі є почасти універсальними. Суттєвим видається здійснення порівняльних та зіставних студій, які були б спрямовані на те, щоб виявити національне й універсальне у структурній та семантичній організації подібних конструкцій.

Означено синергетичний напрям лінгвофольклористичних досліджень (див.: 2). Аналіз словника мови дум засвідчив, що в текстах наявні одиниці, які з сучасного погляду можна кваліфікувати як суржик, ненормативні явища української мови (*споминати, одяга, надівати, город* та ін.). Проте матеріали 11-томного СУМ, Словника за ред. Б. Грінченка переконують, що це - споконвічні українські слова народного вжитку, витіснені практикою мовноослів з різних причин. Тому спостереження за особливостями видозміни/варіювання одиниць мовних рівнів у їх співвіднесенні з сучасними нормами дасть змогу виявити та проаналізувати специфіку руху, зміни мовної системи, встановити природу динаміки мовних процесів, засвідчити закономірності мовних змін тощо. Все це слугуватиме доказом самобутнього розвитку національної мови, фактом її самозбагачення, самозбереження, відновлення, отже, самодієвості.

Підставою для того, щоб вважати мову народної творчості самостійним відгалуженням наукових студій, є чітке бачення її об'єкта і предмета дослідження, завдань, проблем і напрямів. Терміноапарат лінгвофольклористики в основному сформований на базі досліджень народнопоетичної творчості - найбільш вивченого її різновиду. Наукові пошуки у означеному напрямку слугуватимуть комплексній розбудові національно-мовних наукових студій.

Література

1. Беценко Т.П. Мова думового епосу/ Тетяна Беценко. - Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. .Макаренка, 2008 - 108 с.
2. Беценко Т. Мова українських народних дум у часовому вимірі / Тетяна Беценко // Рідний край . - 2012. - №2. - С.83-86.
3. БеценкоТ. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції/ Тетяна Беценко. - Суми: Вид-во СумДПУ ім. а. С. Макаренка, 2008. - 400 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. - Київ; Ірпінь: Перун, 2001. - 1440 с. (ВТССУМ)
5. Венгранович М. Фольклорний текст в аспекте специфіки фольклорної комунікації/ М. Венгранович // Стереотипність і творчество в тексте. - Пермь, 2003. - Вып.4. - С. 80-90.
6. Венгранович М. Функциально-стилевая специфика фольклорного текста в аспекте экстралингвистической обусловленности/ Марина Венгранович // Stylistyka. - 2005. – XIV/ - С. 601-614
7. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. - Київ: Либідь, 2002. - 664с.

8. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія/ Ніна Данилюк. - Луцьк: Волин націон.університет ім. Лесі Українки, 2010. - 512 с.
9. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури/ С. Я. Єрмоленко. - Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. - 352 с.
10. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова /С. Я.Єрмоленко. - Київ: Наукова думка, 1987. - 242 с.
11. Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник/ Віталій Кононенко. - К.: Довіра, 2006. - 703 с.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови, / А. П. Коваль. - Київ: Вища школа, 1978. - 378 с.
13. Колесник Н. Особові імена в українських народних обрядових піснях/ Н. Колесник // Автореферат ... канд. філол. наук. - Тернопіль, 1998. - 20 с.
14. Лановик М. Українська усна народна творчість/ М. Лановик, З. Лановик. - Київ : Знання-прес, 2006. - 591 с.
15. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. - К. : Академія, 2007. - 624с.
16. Мойсієнко А. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша/ А. К. Мойсієнко. - Київ: Правда Ярославичів, 2006. - 200с.
17. Пісні кохання. - Київ: Дніпро, 1986. - 367 с.
18. Смик Г. К. (1992). Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв/ Г. К. Смик. - Київ: Українська радянська енцикл. ім. М.Бажана, 1992. - 416 с.
19. Таємна сила слова (Заговори, заклинання, замовляння). - Дніпро, 1992. - 120 с.
20. Українська фольклористика Словник-довідник / Укл. і заг. ред. м. Чорнопиского. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. - 448 с.
21. Хроленко А. Т. Введение в лингвофольклористику. - М.: Наука - Флинта, 2010

Беценко Т. П. Лингвофольклористика в системі сучасної філологічної науки: основні поняття, завдання, напрями дослідження

Анотація

У статті подана спроба з'ясування поняття *лінгвофольклористика*, визначення мети, завдань, об'єкта дослідження означеної галузі науки. Описано термінологічний апарат науки про мову фольклору. Розглянуто проблематику, окреслено основні напрями дослідження. Обґрунтовано доцільність виокремлення лінгвофольклористики в окремий напрям наукових пошуків.

Ключові слова: лінгвофольклористика, мова фольклору, мова усної народної творчості, мова жанрів фольклору, народнопісенна мова, фольклорно-пісенні засоби (тропи, формули, конструкції, елементи, структури, символи).

Беценко Т. П. Лингвофольклористика в системе современной филологической науки: основные понятия, задания, направления исследований

Аннотация

В статье представлена попытка определить понятие *лингвофольклористика*, а также цель, задачи, объект исследования этого направления науки. Описан терминологический аппарат науки о языке фольклора. Проанализировано достижения отечественной лингвофольклористики. Рассмотрено проблематику, пути развития и расширения указанной области научных исследований. Обусловлено целесообразность и необходимость выделения лингвофольклористики в самостоятельную сферу научных филологических поисков.

Ключевые слова: лингвофольклористика, язык фольклора, язык устного народного творчества, язык жанров фольклора, народнопесенный язык, фольклорно-песенные

через відкритий ідеологічний пресінг, а приховано, через систему спеціальних лінгвістичних механізмів впливу на читача. За таких умов останній «ковтає» запропоновану мас-медію продукцію, яка, впливаючи на підсвідомість, безперешкодно формує його свідомість, ідеологічно оформлює позицію та погляди. Таким чином автор публіцистичного тексту реалізує одну з основних задач мас-медіа – утвердження в мовній свідомості адресанта нової / потрібної / правильної парадигми суспільних цінностей. За таких умов публіцистичний текст виступає своєрідним посередником між владою і суспільством, формує суспільну думку, впроваджує державні концепції, національні ідеї. Зазначене вище ще раз підтверджує позицію сучасних лінгвістів щодо трактування публіцистичних текстів як текстів з чітко вираженим ідеологічним модусом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізацію ідеологічного модусу забезпечує потужна система інтенційних категорій публіцистичного тексту, таких, як ідеологема, оцінність, номінація, інтерпретація, тональність та ін. Кожну із зазначених вище категорій певною мірою опрацьовано в сучасній лінгвістиці. Так, соціальну оцінність тексту, а також тип авторства в публіцистиці дослідив Г. Солганік [10], засоби вираження оцінки в публіцистичних та інформаційних текстах простудіювала І. Онищенко [8], авторській позиції в публіцистичному тексті присвячено роботи Л. Кайди [3,4]. Загалом інтенційні категорії мас-медійного тексту знайшли відображення в роботах Н. Клушиної [5,6] тощо. Водночас така важлива категорія публіцистичного тексту, як ідеологема на сьогодні не має достатнього трактування на матеріалі сучасних українських публіцистичних текстів. Необхідність вивчення ідеологеми сучасного українського публіцистичного тексту як одного із механізмів впливу на адресата і зумовлене актуальність нашої розвідки. Категорійний аналіз ідеологеми мас-медійного тексту стане в нагоді адресату, який, знаючи механізми маніпулятивного впливу публіцистики, матиме можливість розрізнити об'єктивну інформацію від маніпулювання свідомістю, адекватно й критично сприймати будь-який публіцистичний текст.

Мета нашої роботи – описати ідеологеми як інтенційну категорію сучасного українського публіцистичного тексту, здійснити її типологічний й класифікаційний аналіз.

Публіцистичний текст останнім часом репрезентують як складну структуру, побудовану для реалізації впливу на читача, як прямого, зовнішнього, експліцитного – відкрите переконання, так і опосередкованого, імпліцитного – вплив на підсвідомість читача. Крім того, дослідники вважають, що публіцистичний текст, відтак і публіцистична діяльність спрямовані в першу чергу на вирішення політико-ідеологічних завдань. Публіцистика сьогодні постає потужним провідником певної ідеології в суспільство. Суспільство не може існувати поза ідеологією, оскільки політичні погляди, як відомо, є невід'ємним елементом культури. Водночас публіцистика не тільки впроваджує в суспільство ту чи іншу ідеологію, а сама активно відображає суспільну думку, впливаючи певним чином на формування управлінських рішень органами влади.

Базою для нашої роботи стали публіцистичні тексти, опубліковані у 2014-2016 роках, зокрема статті з газет «Україна молода», «День», «Експрес», «Український тиждень». З-поміж публіцистичних текстів ми обирали тексти, присвячені воєнним, політичним, політико-економічним та соціальним проблемам сучасного українського суспільства, яке сьогодні проходить складний процес становлення відповідно до нових політико-економічних та культурних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публіцистичний текст завжди пов'язаний із комунікативною ідеологічною ситуацією і є складовою частиною публіцистичного дискурсу, що трактується як персуазивний тип дискурсу. Такий підхід дає лінгвістам підстави для визначення особливостей публіцистичного тексту через комунікативний блок «адресант / адресат», а також для схематизації дискурсивного аналізу у вигляді ланцюжка: адресант → інтенція → текст + комунікативна ситуація → адресат → декодування → вплив (перлокутивний ефект) [6, с. 33]. Із зазначеної вище

purpose of this article - to determine what is the peculiarity of building Chekhov spatial pattern in a particular text, analyze the language means, actualizing the value of "scene" and defining features of its realization in the text. The material descriptions in this publication became the text of the novel Anton Chekhov's "Ward No. 6" (1892). Multilateral study of creativity Anton Chekhov, and in literary criticism and linguistics represented by numerous studies. Spatial characteristics of the works of the author is given in the works Horyachev, Igumnova, Lotman, Bakhtin, Dry, Zingerman and others. The relevance of this article lies in its involvement in (lingvokulturologicheskij) aspect of the study of individual linguistic world Anton Chekhov.

Researchers creative heritage Anton Chekhov is isolated in its texts two types of space: open and closed, limited. In this case, the basis of such a classification is a psychological test. Thus, Horyachev enclosed space characterized as the result of a complex psychological state of the hero who feels within some space that is perceived as a small, close, oppressive, closed. The author, based on the psychological interpretation of the enclosed space, the language is a basis for its consideration. The terms "closed" and "closed" spaces are used as synonymous.

The writer and the reader moves the character on the artistic space of the story, using linguistic means containing in its locative value semantics.

The author analyzes the nominative language means of expression as a basic category for locative. Moving from the hospital courtyard to his lodge, we find ourselves in the Locum, which defines a closed space. Based on the value of the token lexical room, a menagerie, the author interprets them before the relationship between contextual antonymous. The development of such relations help adektiv.

As auxiliary supporting means described in the verbs and prepositions of movement. In all examples, the writer emphasizes the hero's movement within a Locum. This is what the author explains the limited number of used ANton Chekhov verbs of motion.

Semantics used prepositions of Chekhov, in, from, to the stresses described isolation space.

The space, entered into a product, a virtual, created in the imagination of the hero, often contrasted with the direct model of the hero that he is not satisfied. Therefore, in the story of the hero dreams appear on the forest, the seashore. Locum, makes explicit the semantics of open space, are presented as a writer unreal, existing only in the imagination of the hero.

The study author of the article comes to the conclusion that the creation story in the text of the enclosed space, represented by specific lokum. Creating a closed space helps the author to reveal the inner world of the hero. Such communication implements the traditional features of a closed space in the Russian language culture.

Key words: category locative, closed space, lokum, Anton Chekhov.

УДК 81'366

Щепка Оксана Анатоліївна

кандидат філологічних наук, доцент
Приазовський державний технічний університет
м. Маріуполь, Україна.
E-mail: oksana.shchepka@gmail.com

ІДЕОЛОГЕМА СУЧАСНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ)

Постановка проблеми. Зміни в суспільстві зумовлюють зміни в публіцистиці, оскільки, як відомо, саме публіцистика «просуває» ту чи іншу ідеологію в суспільство, маси. Час перетворень, який ми зараз переживаємо, вимагає особливої уваги до публіцистичних текстів, які є потужним інструментом впливу, переконання суспільства, формування його свідомості, ідеологічних переконань, поглядів, смаків, пріоритетів. Сучасні публіцистичні тексти формують ідейні переконання свого адресата не прямо, не

средства (тропы, формулы, конструкции. элементы, структуры, символы).

Tatiana Betsenko. Lingvofolkloristika in the system of modern philology: basic concepts, tasks, areas of research

Summary

The article presents an attempt to "clarify the concept linhvofolklorystyka, definition of goals, objectives and research facility. Describe terminology science of language folklore of problems new science, outlines the main areas of research. Expediency separation specified direction of scientific research.

Linhvofolklorystyka - interdisciplinary field of humanitarian (philological) science that studies the different levels movnostrukturnoyi features, linguistic-stylistic, artistic and imaginative texts of oral traditions; styletvorenniya folk patterns; movnostylovu structure folk art as a kind of collective aesthetic etnomovtsiv intellectual activity.

On object of linhvofolklorystyky defined movnostrukturnu, artistic-figurative organizing folk text, its style and stylistic aspects, specific movotvorenniya folk style, the subject - different levels of language means (phonetic, word building, lexical, grammatical) movnoobrazni units that form the text continuum works of folk literature , linhvosemiotychni signs folk stylesystemy, riznozhanrovi or different ethno-linguistic unity as a means of folk communication. Linhvofolklorystyka scientific knowledge as a branch designed to study multilevel linguistic features of the texts of folk art, their architecture, specific artistic and imaginative organization.

Need linhvofolklorystysi as a separate field of scientific creativity need deep knowledge of the specific language of popular literature, which opens opportunities for understanding the nature of folk speech as a natural reality etnobuttya - spiritual and material, will serve as a source base for the development, the development of creative thinking and creative imagination. Knowledge of the world is not possible without the knowledge of the language while folk world view. So linhvofolklorystyka - cognitive in nature.

Scientific research in the defined area will serve the overall development of the national language of scientific studies.

Keywords: linhvofolklorystyka, the language of folklore, oral traditions speech, speech genres of folklore, folk-song language, folklore and song agents (tracks, formulas, designs, elements, structures, symbols).

УДК 808.3+808.2:801

Глуценко Володимир Андрійович,

доктор філол. наук, професор
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна
E-mail: sdpunauka@ukr.net

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД: ОНТОЛОГІЧНИЙ, ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ТА ОПЕРАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТИ

Попри те, що в наших низці публікацій обґрунтовано трикомпонентну концепцію лінгвістичного методу, згідно з якою в його структурі доцільно виділяти онтологічний, телеологічний та операційний компоненти [3, с. 12–13; 1; 2; 4; 17], ця концепція, на жаль, не набула значного поширення. Тому вважаємо за необхідне звернутися до неї знову.

Як відомо, у радянські часи методологія мовознавства перебувала під впливом марксистсько-ленінської теорії, що значною мірою гальмувало розвиток методологічних досліджень у царині лінгвістики. Це відбулося, зокрема, у висуванні на передній план «діалектичного методу», який, проте, має всі ознаки наукового принципу або підходу, але не методу як такого [4, с. 7]. «Діалектичний метод», з одного боку, і частковонаукові та

спеціальні методи, з іншого, є *якісно* різнорідними феноменами та мають різну структуру [там же].

Недостатньо уваги приділялося проблемі структури лінгвістичного методу; у лінгвістичній методології та наукознавстві взагалі переважали гомогенні концепції методу, у межах яких метод ототожнювався з прийомами та процедурами.

Тому, безперечно, мав у 1975 р. рацію Ю. С. Степанов, який зазначав, що «порівняння розвинених теорій методу в повному обсязі має скласти предмет досліджень особливого роду – теорії лінгвістичних методів» [16, с. 6]. А оскільки ситуація то цього часу радикально не змінилася, можна констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки знаходиться в стадії становлення.

І зараз є суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів. О. О. Селіванова цілком обгрунтовано підкреслює «невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису» [12, с. 48]. Це, як зазначає А. С. Зеленько, призводить до того, що в навчальних посібниках для вищої школи наводяться необгрунтовані класифікації методів (і, додамо, саме поняття методу подається дуже суперечливо), до «безпідставного релятивізму у визначенні методів, прийомів і процедур дослідження» в кандидатських дисертаціях [5, с. 7].

Отже, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру в сучасному мовознавстві є надзвичайно актуальним і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

Наукознавці вживають термін *метод* у різних значеннях – у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів, процедур і операцій дослідження).

У наукознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. переважає вузьке трактування: метод розглядають як сукупність певних прийомів, процедур і операцій, тобто як гомогенний феномен.

Так само й термін *лінгвістичний метод* уживають у двох значеннях. О. О. Селіванова інтерпретує лінгвістичний метод, по-перше, як «спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики», по-друге, як «систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів» [13, с. 339]. Перше з цих значень є широким, друге – вузьким.

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі.

Такий підхід відбився в поширеній класифікації лінгвістичних методів. Так, О. О. Селіванова поділяє методи лінгвістичних досліджень на загальні та лінгвістичні. До загальних дослідницьких відносить спостереження, індукцію і дедукцію, гіпотезу, аналіз і синтез, таксономію, порівняння, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, фальсифікацію, моделювання [там же, с. 339; 12, с. 49–51].

Проте ми хотіли б підкреслити: ці феномени є операційними елементами (операціями, прийомами чи процедурами); інтерпретація їх як методів є очевидним спрощенням. Так, моделювання може використовуватися як прийом у різних методах, зокрема в порівняльно-історичному. Якщо вважати моделювання методом, треба визнати, що воно в одних випадках виступає як метод, а в інших – як прийом. У зв'язку з цим заслуговує на увагу теза О. О. Селіванової про те, що «прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження» [12, с. 49]. Можливо, авторка саме це мала на увазі, вказуючи при описі порівняльно-історичного методу, з одного боку, на «методику лінгвогеографії», з іншого, на «лінгвогеографічний метод» [там же, с. 53–54] (отже, один метод уживається в складі іншого).

Суперечливість такого підходу видається очевидною. На нашу думку, він призводить до «розмивання» поняття методу.

их переживаннями, способом передати внутрішній мир героїв, процессы, происходящие в сознании героев, через внешние детали.

Література

1. Всеволодова М.В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке / М.В. Всеволодова, Е.Ю. Владимирский. – М.: Наука, 1982. – 154 с.
2. Горячева М.О. Проблема пространства в художественном мире А. Чехова / М.О. Горячева: Дис. ... канд. филолог. наук. – М.: МПГУ, 1992. – 197 с.
3. Лихачев Д.С. Заметки о русском / Д.С. Лихачев. / 2-е изд., доп. – М.: Советская Россия, 1984. – 64 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 60 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 25-е изд., испр. и доп. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2008. – 1328 с.
5. Чехов А.П. Повести и рассказы / А.П. Чехов / Предисл. Г.Бердникова. – К.: Дніпро, 1985. – 400 с.
6. Чудаков А.П. Поэтика Чехова / А.П. Чудаков. – М.: Наука, 1971. – 290 с.

Анотація

М. Шагпурі. Засоби створення закритого простору в повісті А.П. Чехова «Палата № 6».

Статтю присвячено опису мовних засобів вираження семантики локативності в російській літературній мові. Дослідження здійснено на матеріалі повісті А.П. Чехова «Палата № 6». Автор аналізує номінативні засоби як базові для вираження категорії локативності. Дієслова руху і прийменники описано як допоміжні, підтримуючі засоби. У результаті здійсненого дослідження автор прийшла до висновку про створення у тексті закритого простору, представленого конкретним локумом. Створення закритого простору допомогло письменнику розкрити внутрішній світ героя. Такий зв'язок реалізує традиційну інтерпретацію закритого простору в російській лінгвокультурі.

Ключові слова: категорія локативності, закритий простір, локум, А.П. Чехов.

Аннотация

М. Шагпурі. Средства создания закрытого пространства в повести А.П. Чехова «Палата № 6».

Статья посвящена описанию языковых средств выражения семантики локативности в русском литературном языке. Исследование осуществлено на материале повести А.П. Чехова «Палата № 6». Автор анализирует номинативные средства как базовые для выражения категории локативности. В качестве вспомогательных, поддерживающих средств встать описаны глаголы движения и предлоги. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу о создании в тексте повести замкнутого пространства, представленного конкретным локумом. Создание закрытого пространства помогает писателю раскрыть внутренний мир героя. Такая связь реализует традиционные свойства замкнутого пространства в русской языковой культуре.

Ключевые слова: категория локативности, закрытое пространство, локум, А.П. Чехов.

Summary

M. Shahpoori. Tools for creating a closed space in the story of Anton Chekhov's "Ward No. 6".

The article describes the semantics of language means locative in Russian literary language. Research carried out on the material of the novel Anton Chekhov's "Ward No. 6". The

«...прогуливается по палате...» [5, с. 210]: «ПРОГУЛЯТЬСЯ, -яюсь, -яешься; Походить, гуляя. П. по парку. I несов. прогуливаться, -аюсь, -аешься» [4, с. 814];

«...выходит из флигеля...» [5, с. 210]: «ВЫЙТИ, выйду, выйдешь; вышел, -шла; выйди; вышедший; выйдя; сов. I. Уйди, удалившись, оставив пределы чего-н., покинуть что-н.; оказывая выпущенным, выброшенным, вытечь...» [4, с. 161];

«...он ходит по улицам...», «...ходит из угла в угол...» [5, с. 210]: «ХОДИТЬ, хожу, ходишь; несов. I. То же, что идти (в I. 2, 3, 10, 15 и, при знач. бытийности, также в 14 знач.), но обозначает движение, совершающееся не в одно время, не за один прием или не в одном направлении...» [4, с. 1159].

Во всех данных примерах автор подчеркивает передвижения героя в пределах одного локума. Именно этим мы объясняем ограниченное число использованных А.П. Чеховым глаголов движения.

Пространственные предлоги также выполняют вспомогательную функцию при выражении пространственных отношений:

«...ходит из угла в угол...» [5, с. 211]. Сравните: «ИЗ кого-чего, предлог с род. п. I. Обозначает направление действия откуда-нибудь, источник, место, откуда исходит что-нибудь...» [4, с. 316] и «В, предлог. I. с вин. и предл. п. I. Употр. при обозначении места, направления куда-н. или нахождения где-н. ...» [4, с. 85];

«...очень подвижной старик... прогуливается по палате от окна к окну или сидит на своей постели, поджав по-турецки ноги...» [5, с. 210]. Сравним: «ОТ, предлог с род. п. I. Указывает на исходную точку чего-н. ...» [4, с. 85] и «К, предлог с дат. п. Обозначает направление в сторону кого-чего-н., включение во что-н., добавление (в пространственном, временном отношениях) как в прямом, так и в переносном значении...» [4, с. 343].

Предлоги *от*, *к*, *из*, *в* используются для выражения значения направления передвижений «оттуда» – «сюда» в описываемом локуме.

В подавляющем большинстве случаев почти каждая именная группа несет указание на соположение предмета и локума.

Пространство, вводимое в произведение, виртуальное, созданное в воображении героя, часто противопоставлено прямому местонахождению героя, которое его не удовлетворяет.

В «Палате №6» Громов говорит о своей жажде жизни: «Ужасно хочу жить, ужасно! ...» [5, с. 238]. «...кажется мне, что я гуляю по каким-то лесам, по берегу моря...» [5, с. 233-234]. В сознании героя возникает образ свободного пространства, выходящего за пределы его обыденной жизни: *лес, берег моря*.

Мысль о насилии все больше овладевает сознанием впечатлительного героя. А жизнь на каждом шагу дает ему новую пищу для худших опасений.

Однако у Чехова есть и яркие образы открытого пространства, свободного, ничем не ограниченного. В «Заметках о русском» Д.С. Лихачев отмечает, что «издавна русская культура считала волю и простор величайшим эстетическим и этическим благом для человека» [3, с. 10], «а понятие тоски, напротив, соединено с понятием тесноты, лишением человека пространства» [3, с. 12]. Закрытое пространство, противопоставленное большому открытому миру, складывается у Чехова на основе этих традиционных представлений.

Чувство одиночества, непонятости, тоски главного героя поддерживается характером созданного А.П. Чеховым закрытого локума. При описании данного типа локума автор преимущественно использует номинативные лексемы, содержащие семы, эксплицирующие значение "замкнутости". Поддерживающие языковые средства (глаголы движения, предлоги с пространственной семантикой) закрепляют в восприятии читателя ощущение замкнутости, безысходности. Созданное в повести закрытое пространство помогает понять не только причины действий героев, но и их душевное состояние. Пространство является одним из приемов создания реалистических образов персонажей с

Отже, зазначені операційні елементи (спостереження, індукцію і дедукцію та ін.), які, безперечно, входять у структуру різних методів, вважати власне науковими методами недоцільно. Є всі підстави розглядати їх як наукові прийоми. Характерно, що М. П. Кочерган інтерпретує індукцію і дедукцію, аналіз і синтез та гіпотезу як «вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу» [7, с. 209–211].

З нашого погляду, ототожнення методу з операційними елементами збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим ми хотіли б навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя» [8, с. 111]. Вважаємо, що ця теза має велике методологічне значення.

Поряд з тенденцією ототожнювати методи з операційними елементами в наукознавстві спостерігається протилежна тенденція – відривати операції (прийоми, процедури) від методів, розглядати операційні елементи окремо. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномена. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні словосполучення «прийоми та методи», наприклад у монографії Ю. С. Степанова [16, с. 14]. З нашого погляду, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

У широкому смислі науковий, у тому числі лінгвістичний метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Таке трактування є класичним: його витоки можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель.

Так, С. Б. Кримський визначає науковий метод як «систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів». Метод «відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної, процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи, він «знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями» [9, с. 373].

У структурі методу С. Б. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу». Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки їх предметного втілення, а також умови застосування методу. По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу». У цю частину автор включає «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти», «нормативи» та «вимоги» [8, с. 111–114].

Отже, науковий, у тому числі лінгвістичний метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Перспективним видається тлумачення лінгвістичного методу як складної логічної одиниці з певною структурою [14, с. 258].

За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема – це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і чисто технічних прийомів», тому «метод завжди є системою» [там же].

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі лінгвістичного методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [6, с. 231].

Погоджуючись з Л. П. Івановою в цілому, ми хотіли б відзначити, що, беручи до уваги роль конструктивістських моментів у науковому пізнанні, поняття методу слід пов'язувати з поняттям мети.

За умови включення в структуру методу мети дослідження в ній може бути виділений телеологічний компонент.

На нашу думку, лінгвістичний метод необхідно розглядати як одиницю, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, телеологічний та операційний.

Це твердження, висунуте В.І. Поставаловою [11, с. 24], було розвинене й обгрунтоване в наших публікаціях [3, с. 12–13; 1; 2; 4; 17].

У межах зазначеного підходу комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу – операційний.

Звернемося до онтологічного компонента методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, і логічно останнім [15, с. 26–27]. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, теоретико-методологічною основою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення [10, с. 102].

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, визначає напрям дослідження, проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання; підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [там же, с. 24].

Викладена й аргументована тут концепція лінгвістичного методу, як нам видається, «знімає» протиріччя, тією або іншою мірою притаманні іншим концепціям.

Трактатування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, телеологічний та операційний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Такий підхід дозволяє об'єднати в цілісній концепції лінгвістичного методу такі різнірідні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, операції (прийоми, процедури) та мета дослідження.

Література

1. Глушенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Глушенко В. А. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глушенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.

2. Глушенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. А. Глушенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.

3. Глушенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глушенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

4. Глушенко В. А. Теорії лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця XX ст. – початку XXI ст. / Глушенко В. А. // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глушенка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Магоріна, 2015. – Вып. 2. – С. 6–17.

5. Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови / А. С. Зеленько // Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту. – 1999. – № 5. – С. 7–14.

6. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие / Иванова Людмила Петровна. – К. : Освіта України, 2006. – 312 с.

7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти / Кочерган Михайло Петрович. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

8. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Кримський Сергій Борисович. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

9. Кримський С. Метод / С. Кримський // Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – С. 373.

решетками. Пол сер и занозист. Воняет кислою капустой, фитильною гарью, клопами и аммиаком...как будто вы входите в зверинец» [5, с. 209].

В этом отрывке мы наблюдаем постепенное сужение пространства: от территории больничного двора с флигелем до *большой, просторной комнаты*, которая по мере ознакомления с ней трансформируется в абсолютно ограниченное пространство – *зверинец*.

При этом один предмет выступает в качестве ориентира (локума) – это *комната*, локализатор, выражен именем существительным с определениями *большая, просторная*, которые носят описательный характер и содержат семы, актуализирующие значение "объемного пространства": «БОЛЬШОЙ, -ая, -де; больше, больший. 1. Значительный по размерам, по величине, силе. Б. дом. Большая радость. Большая земля (материк). Большая буква (прописная)» [4, с. 72]; «ПРОСТОРНЫЙ, -ая, -ое; -рен, -рна. Поместительный, не тесный. Просторное помещение...» [4, с. 209].

Ограниченное пространство реализовано в этом текстовом фрагменте лексемами *комната* и *зверинец*, которые выступают в роли локума. Сравните: «ЗВЕРИНЕЦ, -нца, м. (устар.). Место, где в клетках содержат зверей для показа» [4 с. 302]. Значение этой лексемы в данном контексте можно интерпретировать как контекстуальный антоним к словосочетанию *большая комната*. После большой, просторной комнаты герой оказывается "в клетке". Этот же контраст поддерживает и глагол движения *входите*, который называет перемещение в конечный пункт движения.

Наречие *здесь* обозначает степень близости предмета, а наречие *изнутри* выполняет роль лексического конкретизатора.

Создается ощущение безысходности, безнадежности. Самый резкий образ этого ряда – «зверинец» – ассоциативно связан с бездуховным, животным существованием, он вызывает отвращение.

Пространство комнаты также заполнено нездоровыми людьми и множеством предметов, которые мешают движению, взгляд читателя словно спотыкается о них: «Отворил первую дверь, мы входим в сени. Здесь у стен и около печки навалены целые горы больничного хлама. Матрацы, старые изодранные халаты, панталоны, рубахи с синими полосками, никуда не годная, истасканная обувь - вся эта рвань свалена в кучи, перемята, спуталась, гниет и издаст удушливый, запах»; «В комнате стоят кровати, привинченные к полу. На них сидят и лежат люди в синих больничных халатах и по-старинному в колпаках. Это — сумасшедшие...» [5, с. 209]. Ненужность собранных в одном локуме предметов подчеркнута используемыми автором прилагательными *старые изодранные, никуда не годная, истасканная, перемята*, а также существительными *горы, хлам, рвань*: «ГОРА, -ы, вин. гору, мн. горы, гор, -ам, ж. 2. перен., чего. Нагромождение, куча, множество (разг.). Горы книг. Переделать целую гору дел. Вещи свалены горой...» [4, с. 181]; «ХЛАМ, -а, м., собир. (разг.). Негодные старые вещи, все бесполезное, ненужное. Выбросить весь х.» [4, с. 1155]; «РВАНЬ, -и, ж. 1. Рваное платье, обувь (разг.)...» [4, с. 900].

Глаголы *навалены, свалена, спуталась, гниет* и *издаст* запах характеризуют меру необходимости этих предметов.

Замкнутость пространства создана и с помощью описания запаха: «...вся эта рвань свалена в кучи, перемята, спуталась, гниет и издаст удушливый, запах»; «Воняет кислою капустой, фитильною гарью, клопами и аммиаком...» [5, с. 209].

Анализируя текст повести, мы обращаем внимание на тот факт, что пространственные отношения выражаются не только формами имени, но и глаголами *ходить, входит, выходит, прогуливаться*:

«...входите в большую, просторную комнату...» [5, с. 209]: «ВОЙТИ, войду, войдешь; вошел, -шла; вошедший; войдя; сов., во что. 1. Вступить, проникнуть внутрь. В. в дом. В. в историю (перен.: сохраниться в памяти потомков)» [4, с. 121];

средства, актуализирующие значение «места действия» и определяющие особенности его реализации в тексте.

Материалом описания в данной публикации стал текст повести А.П. Чехова «Палата № 6» (1892) [5].

Многостороннее изучение творчества А.П. Чехова и в литературоведении, и в лингвистике представлено многочисленными исследованиями. Пространственная характеристика произведений автора дана в работах М.О. Горячевой, Е.С. Игумновой, Ю.М. Лотмана, М.М. Бахтина, И.Н. Сухих, Б.И. Зингермана и др. **Актуальность** данной статьи состоит в её причастности к лингвокультурологическому аспекту изучения индивидуальной языковой картины мира А.П. Чехова.

Идея единства героя, окружающего его пространства с предметным наполнением анализируется в монографии А.П. Чудакова. Рассматривая предметный мир в чеховских произведениях, автор пишет о неразрывности его с героем: «У Чехова нет такой ситуации, ради которой был бы забыт окружающий человека предметный мир» [6, с. 163]. Этот вывод имеет непосредственное отношение к проблеме пространства, поскольку само пространство в произведении предстает всегда в вещном наполнении. Чеховский герой не может быть «выключен» из окружающего его предметного мира – и также всегда определено его место в пространстве. Это утверждение, на наш взгляд, справедливо и относительно повести «Палата № 6».

Исследователи творческого наследия А.П. Чехова выделяют в его текстах два типа пространства: открытое и замкнутое, ограниченное. Так, М.О. Горячева закрытое пространство характеризует таким образом: «сложные психологические состояния часто заряжены пространственными ощущениями: они чувствуют, что не могут находиться в пределах какого-то пространства, которое в этом случае воспринимается ими как малое, тесное, давящее, замкнутое» [2, с. 83].

В соответствии с этой классификацией мы можем утверждать, что в повести «Палата № 6» автором создано закрытое пространство.

Так, в самом начале повести «Палата № 6» для создания определенного психологического восприятия текста Антон Павлович, описывая больничный двор (художественное пространство), повествование ведет в замкнутом пространстве, образ которого появляется уже в первых строках повести: «*В больничном дворе стоит небольшой флигель, окруженный целым лесом репейника, крапивы и дикой конопли*» [5, с. 209]. Причастие *окруженный* образовано от глагола *окружить*, который в словаре описан так: «ОКРУЖИТЬ, -жу, -жишь; -женный (-ен, -сна); сов. 1. кого-что. Расположиться, стать вокруг кого-чего-н. или обвести чем-н. Вокруг кого-чего-н., заключив в замкнутый круг. О. рассказчика. О. вражескую армию (взять в окружение). О. участок забором» [4, с. 596]. В этом предложении лексема реализует значение, содержащее указание границ, в которых находится флигель больницы, и актуализирует сему «замкнутости, закрытости». Таким образом, предполагается, что предмет (флигель) есть в пределах локума, что дает возможность выявить нам сему сопостранственности: *окруженный целым лесом*. Именная группа *небольшой флигель* несет указание на соположение предмета и локума *больничный двор*.

Связь между локумом и предметом осуществляется с помощью узкой тропинки, ведущей к флигелю: «*Если вы не боитесь ожечься о крапиву, то пойдите по узкой тропинке, ведущей к флигелю, и посмотрим, что делается внутри*» [5, с. 209].

Перемещаясь из больничного двора внутрь больницы (наречие *внутри*), читатель вместе с героем оказывается в новом локуме – в помещении больницы, а именно в одной из комнат: «*Далее вы входите в большую, просторную комнату, занимающую весь флигель*». Следующее описание внутреннего помещения палаты подготавливает героя и читателя к изменению восприятия локума и сужению пространства: «*Стены здесь вымазаны грязно-голубой краской, потолок закопчен... Окна изнутри обезображены*

10. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.

11. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.

12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

14. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание: методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.

15. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / Снесар В. И. // Анализ системы научного знания / под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. – С. 24–27.

16. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

17. Glushchenko V. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition / Glushchenko V. // Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia) / edited by G. T. Polenova and T. G. Klikushina. – Newcastle upon Tyne, 2014. – P. 293–300.

Анотація

Глушенко В. А. Лінгвістичний метод: онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

У статті подано оцінку теорій лінгвістичного методу в мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. проаналізовано вузьке та широке трактування лінгвістичного методу, у межах яких метод розглядається відповідно як гомогенний і гетерогенний феномен. Обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. у структурі методу виділено три різні компоненти: онтологічний, телеологічний та операційний (В. І. Постовалова, В. А. Глушенко). Подано детальну характеристику цих компонентів.

Ключові слова: науковий метод, лінгвістичний метод, структура методу, онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

Аннотация

Глушенко В. А. Лингвистический метод: онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

В статье дана оценка теорий лингвистического метода в языкознании конца ХХ в. – начала ХХІ в. Обосновано положение о лингвистическом методе как сложной логической единице. В структуре метода выделены три разнородных компонента: онтологический, телеологический и операциональный (В. И. Постовалова, В. А. Глушенко). Дана детальная характеристика этих компонентов.

Ключевые слова: научный метод, лингвистический метод, структура метода, онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

Summary

Glushchenko V. The linguistic method: ontological, teleological and operational components.

The article gives the analysis of the theories of the linguistic method in the linguistics of the late 20th – the beginning of the 21st centuries. The status of the linguistic method as a complex logical unit is proved. Within the structure of the given method the three diverse components are

distinguished: ontological, teleological and operational (V. Postovalova, V. Glushchenko). The detailed characteristics of these components is given.

Key words: scientific method, linguistic method, the structure of the method, ontological, teleological and operational components.

УДК 81: 39

Пименова Марина Владимировна,
доктор филологических наук, профессор
Военная академия МТО им. А.В. Хрулева
г. Санкт-Петербург. Россия.
E-mail: MVPimenova@yandex.ru

СЛОВАРЬ ОБРАЗОВ: МЕНТАЛЬНОСТЬ НАРОДА В ПЕРВООБРАЗАХ СЛОВ

Многие слова, которыми мы пользуемся повседневно, показывают удивительное «лицо», когда мы начинаем раскрывать внутреннюю его суть, когда мы, отыскивая корень и первопризнак, положенный в основу именованного, видим совершенно неожиданный путь его развития в истории языка.

В русском языке давно замечена основная его черта – образность. Образы – это картины, скрытые в словах. А ментальность – это и есть совокупность всех образов, которые скрываются в категориях и формах родного языка.

Наслаивание на корень аффиксов приводит к отступлению в тень первичных смыслов. И когда, разбирая слово, отшелушиваем с него приставки и суффиксы, как лук, мы вдруг лицезреем древние образы, связанные с исконной картиной мира русского народа.

Независимость: долгая дорога в дюнах.

Слово *независимость* чрезвычайно актуально в политических текстах современных СМИ. Независимость (independence) – это свобода. А *свобода* – ключевой концепт современной демократии.

Приставка *не-* указывает на отрицание базового смысла – *зависимость* «несвобода». Как понимается несвобода (т.е. зависимость, несамостоятельность) в русской ментальности сквозь призму забытого смысла, скрываемого в слове? Попытаемся открыть образ, заложенный в этом слове. Почему несвобода ассоциировалась с зависшим состоянием?

Появление слова *зависимость* относят к XVIII веку, ранее этого времени оно не отмечено в памятниках, дошедших до нас. Зависимость означает «состояние зависящего, нахождение под чьей-либо властью, в чьей-нибудь воле».

Одно из объяснений происхождения этого слова – калька из немецкого или французского языков: «Слово *зависеть* по своему морфологическому строю и по своим значениям представляется соотносительным с нем. *abhängen* и франц. *dépendre*. В глаголе *abhängen*, наряду с прямым конкретным значением «висеть, висеть в некотором расстоянии от чего-нибудь», также с XVIII в. развилось переносное отвлеченное «быть подчиненным чьей-нибудь воле, находиться в чьей-нибудь воле, власти, зависеть». На почве этого переносного значения в немецком языке выросла цепь производных слов: *abhängig* «зависающий, зависимый, подвластный», *unabhängig* «независимый», *die Abhängigkeit* «зависимость», *Unabhängigkeit* «независимость» (см. Аделунг, Полн. лекс., ч. 1, с. 13; ч. 2, с. 722-723). Все эти слова находят себе соответствие в русских словах *зависимый, зависимость, независимый, независимость*» (Виноградов: интернет-ресурс).

Нахождение в чьей-то зависимости, подвластность в русском языковом сознании виделась как нахождение позади кого-то (слово *зависимость* включает приставку *за-*) и состояние подвешенности (оставшаяся часть слова без приставки – *висимость*); ср.

Pre-translation editing is a complex process that is not limited to structural analysis of a resource and a target text. It also includes a traditional scheme: editor's analysis, text correction, composition correction, checking the facts described in the text and a stylistic correction.

Museum discourse texts should be treated with special attention for their editing is always connected with reduction and compression of a source text. The language and the style of such texts are intended for mainstream audience. Such texts are full of expressive and emotional lexis and sometimes lack logic of composition. These facts make such texts difficult for translation. While editing such texts, one should be careful to preserve the author's message and genre-related features of the text, and to keep in mind the communicative aspect of editing: the interaction between the author, the editor and the reader. This interaction may be crucial for translation strategy of this text, especially in certain types of discourse.

Museum texts editing and its subsequent sub-titling may contain the following important stages of analysis:

- substitution of a vague combination of words;
- correction of the mistakes related to the misuse of the parts of the sentence;
- correction of wrong subject-verb agreement;
- correction of complex and hard-to-understand syntactic structures;
- elimination of redundancy of words, clichés, tautology etc.

A number of texts are written by authors for readers with similar cultural background. In this case, the author and the reader share similar knowledge about socio-historical and culture-related issues. One of the ways to make such texts more explicit for people with different cultural background is to make a preamble that would specify some facts and would help the reader understand the context. Such pretexts are aimed at giving some additional information about culture and history related issues. In this respect, one should take into consideration formal and content characteristics of the text.

Thus, pre-translation editing is aimed at making the text clear and transparent for the recipient and makes a multicultural dialogue effective and cooperative.

Key words: editing, pre-translation analyses, discourse, communicative process, editor's analysis, text composition, text recipient, addressee, extra-linguistic factors, linguistic factors

УДК 811.161.1'37-38 [Чехов]

Шагпури Марджан Хоссейн

аспирант

Киевский национальный лингвистический университет

Киев. Украина

E-mail: mkms2004@yahoo.com

СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ЗАКРЫТОГО ПРОСТРАНСТВА В ПОВЕСТИ А.П. ЧЕХОВА «ПАЛАТА № 6»

«Пространство» является одновременно философским и лингвистическим понятием и с разных точек зрения широко исследуется как в философии, так и в лингвистике. Это является показателем многогранности данной категории для лингвистического анализа. Следует отметить, что «пространство» как категория философская, отражает свойства материальных явлений и выражает способ существования материи относительно другой материи. В лингвистике «локум – это пространство или предмет, относительно которого определяется местонахождение предмета (действия, признака) и характер их взаимоотношений (статический, динамический)» [1, с. 6].

Цель данной статьи – определить, в чем заключается своеобразие построения Чеховым пространственной картины в конкретном тексте, проанализировать языковые

Метою роботи є розглянути можливості і способи предпереводческого системного редакторського аналізу текстів музейного дискурсу.

Актуальність роботи зумовлена тим, що проблеми адекватності перекладу і критерії оцінки якості перекладу постійно викликають інтерес в теорії і практиці перекладу. Необхідність в інтерпретації і коментуванні музейних деяких текстів дозволить рецепієнту ідентифікувати контекст, і тим самим приведе в кінцевому підсумку до успішної комунікації.

Ясність, доступність розуміння тексту, інформації, яка міститься у висловлюванні, одна із завдань, які стоять перед предпереводческим редагуванням. Рішення подібних завдань сприяє встановленню ефективного міжкультурного діалогу.

Аннотация

Е.Л. Федорова. Редактирование музейного текста как один из видов предпереводческой деятельности.

Редактирование текста является многоступенчатым процессом. Нередко представление о задачах редактирования сводится только как о правке текста, оставляя без внимания идею, целевую аудиторию, для которой написан текст, а зачастую и содержание.

Актуальность работы обусловлена тем, что проблемы адекватности перевода и критерии оценки качества перевода постоянно вызывают интерес в теории и практике перевода. Необходимость в интерпретации и комментировании музейных некоторых текстов позволит рецепієнту идентифицировать контекст, и тем самым приведет в конечном итоге к успешной коммуникации.

Ясность, доступность понимания текста, информации, которая содержится в высказывании, одна из задач стоящих перед предпереводческим редактированием. Решение подобных задач способствует установлению межкультурного эффективного диалога.

Ключевые слова: редактирование, предпереводческая правка, дискурс, коммуникативный процесс, редакторский анализ, композиция текста, реципиент, адресат, текст, экстралингвистические факторы, лингвистические факторы.

Summary

Elena L. Fyodorova. Museum text editing: towards understanding pre-translation analysis

Text editing is a multifold process. Latin word *redactus* means “something that has been put in order”. Sometimes editing is regarded as a correction of a text, while it comprises such aspects as target reader, the idea and the content of the text.

According to M.P. Brandes, “pre-translation analysis helps one to better understand the text. It makes the communicational, or, semantical organization of a text, more definite and clear, thus helping to understand that the main difficulty of translation is an overwhelming transmission of meaning”.

The research aims at revealing the methods of systematic pre-translation analysis and editing of museum discourse texts. The research deals with the analysis of museum news texts.

The issues relating to the concepts of translation adequacy and translation equivalence prove to be always relevant, as well as the criteria according to which the quality of the translated text can be definitely evaluated. Interpretation and commenting of museum text are aimed at explicating the cultural context for the recipient, thus making the communication successful.

In the essence of text editing lies creative work combined with a certain system. The latter deals with a range of interrelated methods of text editing, which implies different strategies of text correction, including commenting.

немецкое слово *die Abhängigkeit* ‘зависимость’ (оно переводилось в русско-немецких словарях XVIII в. ‘зависительность’). Примечательно, что в «Немецко-латинском и русском лексиконе» 1731 г. слово *зависеть* используется в переводе примера на употребление глагола *stehen*: «es stehthm das Leben, Naab und Gut darauf, agitur de ejus capite, salute, fortunis omnibus, в том живот и имение его зависит, чрез то может живота и имения своего лишен быть» (с. 602).

Зависимость – буквально «висеть за (кем-либо)», т.е. зависимость – это несвобода в своих передвижениях, своих действиях, неспособность идти своим путем – это образ ребенка, висящего за спиной у матери. Для женщин это удобный способ передвижения с ребёнком за спиной, когда свободны руки и ребёнок всегда рядом с матерью. Ментальность прочитывается в категориях языка. Первичный глагол *зависать* указывает на состояние подвешенности.

Позже он трансформировался в образ ребенка, несомого своими родителями на плечах. На плечах ребёнка носит обычно отец.

От глагола *зависать* произошел глагол *зависеть*, который имеет управление: *зависеть от*. Категория управления так же указывает на несамостоятельность.

Другими слова, зависимость – это несамостоятельность, неспособность двигаться самому, подвешенность за спиной идущего. Вот такой образ в языке рисует ментальный образ слова *зависимость*.

Самостоятельность: когда мы можем управлять своей жизнью?

Второе слово, которое мы возьмём для анализа – *самостоятельность*, к нему мы пришли через анализ существительного *независимость*. *Самостоятельность* и *независимость* – это синонимы.

Самостоятельность – это способность к независимым действиям, суждениям, обладание инициативой, решительность, а также независимость, свобода от внешних влияний, принуждений, от посторонней поддержки, помощи. Самостоятельных человек в посторонней помощи не нуждается.

С анализом этого слова справится любой учащийся средней школы. Слово включает в себя 2 корня: *сам* и *стоит*. Когда человек начинает стоять сам на своих ногах? К одному году. Вот именно тогда он и приобретает способность двигаться туда, куда ему хочется, идти без посторонней поддержки.

Образ слова самостоятельность – ребенок, вставший сам на свои ноги, делающий первые шаги в своей жизни.

Поддержка: опора, помощь и содействие.

Слово *поддержка* произошло от глагола *поддержать*, имеющего много значений:

- 1) а) Придерживать, не давая упасть. б) Служить чему-л. опорой, удерживать что-л. на весу. 2) а) Оказывать помощь, содействие в чем-л. б) Оказывать моральную поддержку, вселять уверенность, ободрять. 3) Выражать одобрение кому-л., чему-л., согласие с кем-л., чем-л., присоединяться к кому-л., чему-л. 4) а) Не давать прекратиться, нарушиться чему-л. б) Сохранять чью-л. жизнеспособность; подкреплять, усиливать. в) Содержать, сохранять в надлежащем виде, состоянии.

Поддержка: *держать* + приставка *под*. Вот образ, скрытый в слове *поддержка*:

Поддержка – это когда маленького ребёнка держат подмышками, чтобы он мог вставать на ножки. При этом ребёнок обычно еще сам не ходит.

Опора: опирание на упор.

Слово довольно древнее. Наблюдается многовариантное чередование корня: *-пор-, переть, пру*.

Сейчас это слово имеет много значений:

- I. 1. Место, на которое можно встать, твердо опереться.
2. То, что поддерживает или удерживает что-л. в постоянном положении, на что опирается кто-л. или что-л.
- II. 1. Часть сооружения, несущая на себе тяжесть других частей и служащая основанием для них.
2. перен. Сила, на которую можно положиться.

<p>Уникальные рукописи Хлебникова, которые редко выставляются, обладают особой выразительностью. По его словам: «почерк своеобразно измененный настроением, передает это настроение независимо от слов».</p>	<p>Khlebnikov's unique and never-before-seen manuscripts are especially bright and expressive. He said: "The handwriting influenced by the mood, presents a special atmosphere that can't be described with words alone"</p>	<p>Рукописи, которые редко выставляются – в переводе – «рукописи, которые никогда не видели» – семантическая ошибка</p>
---	---	--

1.«Мир и остальное» – одно из произведений В. Хлебникова, написанное в соавторстве с А.Е. Кручёных и Т.В. Толстой;

2.Велимир Хлебников - русский поэт и прозаик, яркий представитель русского авангарда. Входил в число основоположников русского футуризма.

Таким образом, ясность, доступность понимания текста, информации, которая содержится в высказывании, одна из задач стоящих перед предпереводческим редактированием. Решение подобных задач способствует установлению межкультурного эффективного диалога.

Литература

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение [Текст] / И.С. Алексеева. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
2. Былинский К.И. Литературное редактирование: учеб. пособие / К.И. Былинский, Д.Э. Розенталь. 3-е изд., испр. И доп. – М.: ФЛИНТА:Наука, 2011, –400 с. – (Стилистическое наследие).
3. Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста. – М.: НВИ-Тезаурус, 2001. – 224 с.

Анотація

О.Л. Федорова. Редагування музейного тексту як один із видів предпереводчеської діяльності.

Редагування тексту є багатоступінчастим процесом. Латинська назва *gedactus* буквально означає «приведений до порядку». Нерідко уявлення про завдання редагування зводиться тільки як про виправлення тексту, залишаючи без уваги ідею, цільову аудиторію, для якої написаний текст, а часто і зміст. М. П. Брандес зазначає: «Загальні принципи предпереводчеського аналізу дозволяють зробити текст у сенсі його структури і мови досяжним, окреслюють контури комунікативної, тобто смислової організації тексту, допомагають засвоїти, що головна трудність перекладу - передача сенсу у всьому його обсязі» [3, с. 8].

Одним из этапов начальной работы является написание преамбулы поясняющей общий контекст описываемого события или предворяющие его. Это позволяет быстро идентифицировать общий для обоих контекст и систему представлений. При переходе текста в иную систему культурно-исторических координат – реципиенту необходимо в самом начале коммуникативного акта предоставить информацию, которая позволит ему идентифицировать контекст и тем самым приведет в конечном итоге к успешной коммуникации. Таким образом, нужно учитывать как содержательные так и формальные стороны речевого произведения, а также его информативность.

И.С. Алексеева выделила четыре вида информации: когнитивная, оперативная, эмоциональная, эстетическая [1, с. 54].

Тексты художественных и литературных музеев в основном содержат две последних вида информации, т.е. имеют эмоционально окрашенную лексику, синтаксис, слова оценки и т.п., а также могут быть представлены метафоры, рифмы, игра слов, эпитеты и другие стилистические средства (например, характерно для художественных и литературных музеев). Понимание информативности текста может помочь переводчику при составлении стратегии перевода.

Основными приемами работы с текстом могут выступать следующие виды правки, учитывающие как лингвистические так и экстралингвистические факторы:

- Замена неудачного или неточного словосочетания;
- Проверка согласования членов предложения, особенно если согласуемые слова удалены друг от друга;
- Соотнесение управляющего слова с каждым из управляемых;
- Упрощение сложных синтаксических конструкций;
- Устранение многословия, канцелярских оборотов и штампов, повторов и т.д.

Одним из этапов предпереводческого редактирования может быть также и экспликация реалий. Например, студентам, проходящим переводческую практику в музеях (в тексте статьи использованы материалы практик, которые осуществляются на базе музеев под руководством д.ф.н. проф. О.А. Сулеймановой, к.ф.н., доц. К.С. Кардановой-Бирюковой, к.ф.н., доц. М.А. Фоминой) было предложено выполнить следующую редакторскую правку, заключающуюся в написании преамбулы к тексту, объяснить реалии в виде затекстового комментария.

Оригинал	Перевод	Комментарии преподавателя
«Мир и остальное»	«The World and Others»	Реалии были объяснены на русском языке, но задание состояло в необходимости эксплицировать их для иностранца, т.е. на английском языке.
Мир Хлебникова, его Вселенная, построенная на собственном понимании истории и времени, интересе к славянской и восточной архайке, поиске «звездного языка» противопоставит «остальному» житейскому миру	Khlebnokov's views, his Universe, built on his own interpretation of history and time, on his interest to Slavic and Eastern antiquity, on his searches of the "stars language", contrasts the usual, pale world.	Слово pale не передает замысел автора, здесь, скорее подойдет прилагательное everyday

3. Тот, кто оказывает поддержку или помощь (Толковый словарь Ефремовой: интернет-ресурс).

Помощь: поддержка и опора.

Помощь образована приставочным способом от слова *мочь* (во многих диалектах это так и произносят – *помочь*). *Мочь* – это объединение силы и действия (*мощь* «сила» + *мочь* «возможность делать, умение»). *Помощь* – это содействие, вкладывание своих сил в действие другого.

Содействие: объединенные усилия.

Содействие = приставка *со-*, имеющая значение объединения (совместности) + *действие*. Та же помощь или общие усилия.

Воспитание: основы народной педагогики.

Воспитание – это набор методов воздействия на подрастающую личность с целью выработки у нее системы убеждений и шкалы ценностей. Это традиционное убеждение. А вот слово показывает иной образ.

Вос – приставка, указывающая на движение вверх = рост. *Питание* – кормление. Воспитание – это вскармливание ребенка. А знания он впитывает с молоком матери. А ребёнок, которого кормят, чтобы он рос – *воспитанник*.

Воспитывать буквально понимается кормить и взращивать.

Пестовать = воспитывать: кулинарные метафоры.

Среди известных народных терминов воспитания есть один, над которым не принято задумываться. Он выражается стёртой метафорой, поэтому внутренняя форма слова нам не заметна – *пестовать*.

Глагол *пестовать* имеет два значения: 1. То же, что нянчить *устар.* 2. Заботливо, любовно выращивать, воспитывать *высок.* Это современный русский язык. А корень слова даёт неожиданную отсылку к кулинарии: *пестовать* образовано от слова *пест* «Короткий тяжёлый стержень с округлым концом для толчения чего-н. в ступе». Пест использовали для толчения зерна с целью отделить шелуху от семени. Т.е. пестовать – очищать зерно от шелухи, отделять плевела от зёрен.

"Очищение зерна в ступе" Воронежская губ., Задонский у. 1908 г. из книги "Русская изба".

Тот, кто занимался очищением ребёнка, т.е. его воспитанием, возвращением, назывался *пестун*.

Продолжает этот ряд слов существительное *бестолочь* «глупый, неспособный к обучению», т.е. тот, кого невозможно научить. Пестовать, т.е. толочь в ступе, можно, когда у зёрен есть плевела, а если шелуху от семени отделить нельзя, то и пользы нет. Бестолочь – тот, кто ассоциируется не с зёрнами, а с бесполезными плевелами.

Кулинарный код лингвокультуры восходит к вегетативному коду, оба они очень обширны. Рассмотрим примеры метафор вегетативного кода: *плод* «нерожденный ребёнок», *генеалогическое древо*, *пустить корни* «начать жить в какой-то местности» и др.

Хлеб: всему голова – да не такая.

Еда – еще одна область малоисследованная. Именно в силу своей традиционности, еда представляет собой часть нашей культуры, образы которой вообще незаметны. Хлеб у русских делается из зерна: ржи, пшеницы. Его выпекают в печи, для этого существуют хлебные лопаты.

Хлеб: 1. Продукт, выпекаемый из муки. 2. Изделие из муки определенной формы (буханка, батон, каравай и т.п.). 3. Зерно, которое перемалывается в муку для выпечки таких изделий. 4. Растения на корню, из зерен которых изготавливаются мука и крупы; злаки. 5) Пропитание, пища (<http://www.efremova.info/word/xleb.html#.VwvRScZf0cA>).

Само слово *хлеб* прячет образ не твердой пищи, а жидкой: *хлепать* – пить похлёбку. Хлебали кисель, щи и иную жидкую пищу. Видимо, было блюдо, которое делали из разведённой горячей водой муки. И такое блюдо было похлёбкой.

Большое количество устойчивых выражений с этим глаголом: *Идти семь вёрст киселя хлепать*. *Это тебе не щи лаптем хлепать*. *Хлебнуть горя* и т.д.

редактирования сводится только к правке текста, оставляя без внимания идею, целевую аудиторию, для которой написан текст, а зачастую и содержание.

М.П. Брандес отмечала: «Общие принципы предпереводческого анализа позволяют сделать текст в смысле его структуры и языка обозримым, очерчивают контуры коммуникативной, т.е. смысловой организации текста, помогают усвоить, что главная трудность перевода - передача смысла во всем его объеме» [3, с. 8].

Таким образом, целью работы является рассмотрение способов предпереводческого системного редакторского анализа текстов музейного дискурса.

Актуальность исследования обусловлена тем, что проблемы адекватности перевода и критерии оценки качества перевода постоянно вызывают интерес в теории и практике перевода. Необходимость в интерпретации и комментировании музейных некоторых текстов позволит реципиенту идентифицировать контекст, и тем самым приведет в конечном итоге к успешной коммуникации.

Редактирование процесс творческий, однако подчиняющийся определенной системе приемов, используемых в установленной последовательности и опосредованных общей методикой редактирования. Одной из разновидностей работы с текстом может выступать предпереводческое редактирование, которое включает в себя разные виды и приемы текстовой правки, а также комментирование.

Этапы редактирования представляют собой следующие виды работы с текстом:

- подготовительный этап – определение тематической направленности соответствующий профилю предприятия; рубрики или проекта, а также работа с автором по уточнению и корректировке задания.

Выбор жанра и формы подачи материала.

Редакторский анализ и правка текста, в определенной последовательности. Конкретное воплощение результатов редакторского анализа проявляется в следующих видах правки: К.И. Былинский выделял: правку-вычитку, правку-сокращение, правку-обработку, правку-переделку [2, с. 105].

- Работа над композицией текста, где главным является прежде всего выявление его соразмерности и соответствие материала теме.

- Проверка фактического материала.

- Литературная обработка материала ведется в ходе всего процесса редактирования.

- Выбор названия текста.

Также предпереводческое редактирование не сводится к прямому структурному сопоставлению иноязычного текста и текста перевода. Работа с текстом подразумевает наблюдение над ним как единицей коммуникации, а также изучение информативности текста, создание методик кодирования и декодирования информации, которую он несёт.

Особый интерес для предпереводческого редактирования могут представлять собой тексты музеев, интервью, субтитры, объявления о выставках и т.п. Язык и стиль подобных текстов рассчитаны на широкую аудиторию. Это авторские произведения, которые зачастую экспрессивно-оценочно окрашены и не всегда логично и последовательно выстроенные, что представляет собой определенную трудность для переводческой работы. При работе с текстом необходимо учитывать такое возможное изменение текста, при котором его смысл не должен утратить точное выражение, а взаимодействие автор-редактор-читатель, должно определять переводческую идею, сохраняя жанровое своеобразие.

В музейных текстах чаще, чем обычно представлены реалии и отражены культурно-исторические и национальные представления, которые потенциально непонятны носителю иной культуры и нуждаются поэтому в специальном пояснении. Реципиенту необходимы точные и ясные пояснения, иначе понимание будет затруднено и возникнут помехи в восприятии.

11. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
12. Франко І. Я. Дещо про себе самого / І. Я. Франко // Зібрання творів у 50 томах. – Т. 31. Літературно-критичні праці (1897–1899). – К.: Наук.думка, 1981. – С.28–32.
13. Шигабетдинова Г.М. Феномен рефлексии: границы понятия / Г.М. Шигабетдинова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2014. – № 2 (1). – С.415–422.

Анотація

Синиця І.А. Авторефлексія як ознака жанру (на прикладі передмови І.Я. Франка «Дещо про себе самого»).

У статті розглянуто поняття «рефлексія», «саморефлексія», «авторефлексія» на тлі сучасних психологічних, педагогічних, літературознавчих і мовознавчих студій. Автор статті відстоює думку про авторефлексію як ознаку жанру передмови до авторського твору.

Ключові слова: рефлексія, саморефлексія, авторефлексія, жанр, передмова, І.Я. Франко.

Аннотация

Синица И.А. Авторефлексия как признак жанра (на примере предисловия И.Я. Франко «Дещо про себе самого»).

В статье понятия «рефлексия», «саморефлексия», «авторефлексия» рассмотрены в связи с современными психологическими, педагогическими, литературоведческими и лингвистическими исследованиями. Автор статьи рассматривает авторефлексию как отличительную черту жанра предисловия к авторскому тексту.

Ключевые слова: рефлексия, саморефлексия, авторефлексия, жанр, предисловие, И.Я. Франко.

Summary

Synytzia I.A. Self-reflection as a Feature of the Genre (The Ivan Franko Preface «Something about myself»).

The concepts «reflection», «self-reflection» are considered in the article in connection with the modern psychological, pedagogical, literary and linguistic studies. Author of the article considers the self-reflection as a distinctive feature of the genre of the preface to the author's text.

Key words: reflection, self-reflection, a genre, a preface, Ivan Franco.

УДК 81'42

Федорова Елена Леонидовна

кандидат филологических наук
специалист кафедры языкознания и переводоведения
ГАОУ ВО «Московский городской педагогический университет»
г. Москва, Россия
E-mail: barsicz@rambler.ru

**РЕДАКТИРОВАНИЕ МУЗЕЙНОГО ТЕКСТА КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ
ПРЕДПЕРЕВОЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Редактирование текста является многоступенчатым процессом. Латинское название redactus буквально означает «приведенный в порядок». Нередко представление о задачах

Тюря: хлеб в воде или молоке.

Развитие идеи национальной кухни приводит нас еще к одному блюду, считающемуся традиционным для русской кухни: тюря. Тюря – это «похлебка на воде с крош

вероятно, родственно греч. *pallo* "возбуждаю, потрясаю", родственное слову *polemos* "война". В комментарии О.Н. Трубачева приводится версия, согласно которой слав. *polъxъ* происходит от и.-е. *pel-/pol-* "двигаться" при семантическом развитии "бегство" > "страх".

Враспдох – обездвижить, действуя внезапно; *всполюшитъ* – заставить суетиться под воздействием страха.

Возможна связь со словами *полыхать* «гореть» и *всполюхи* «яркие зарницы на небе» и «полярное сияние».

Слово *плохой* в ближайшей этимологии: *плох*, *плоха*, *плохо*, укр. *плохий* "смирный, тихий, кроткий", блр. *плохі* "болезненный, плохой", др.-русск. *плохъ* "плохой", чеш. *plochu* "плоский", но польск. *plochu* "пугливый; ветренный; суетный". Скорее связано с *полох*. Сюда же, с др. ступенью вокализма, *плаха*.

Пряжа и кудель: неожиданные находки.

Пряжа – это «нити, полученные прядением». Корень –*пря-* (см. *прять*, *пряжа*, *прядение*). Глагол *прять* общеслав., имеющее соответствия в балт. и герм. яз. Соврем. *прять* из *prędti в результате изменения *dt > tt > st*, перехода *ę* в 'а' и отпадения (уже в историческую эпоху развития русского языка) конечного безударного и.

Слово *пряжа* восходит к кулинарному коду. Вспомним сказку про колобка: он на масле *пряжён*, на сметане *мешон*. В переводе на современный русский язык тесто для колобка замешивали на сметане, а потом обжаривали на масле или, точнее, варили в масле.

Пряжу, после того, как нить пряли и скручивали, мыли в чанах, кипятя на огне. Другими словами, ее варили. Поэтому пряжа – это буквально варёные нитки.

Зачем её варили? Чтобы очистить ее перед вязанием. Руно с остриженной овцы было грязным. Шерсть очищали от мусора, затем пряли в тонкую нить, а потом две нити скручивали – так дальше носилось изделие из пряжи.

до своего народу – нелюбов до нього – Франко пояснює невідповідністю більшості представників селянства й частини інтелігенції тим «загальнолюдським ідеалам справедливості, братерства й волі», що він сповідує і до яких прагне. Оптимістично звучить висновок автора: «Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу, і ніяка праця не піде на марне» [т.12, с. 31].

Відчувається відвертість автора й його інтернаціоналізм у відповіді тим «занадто завзятим», «патентованим» польським патріотам, «що мають уста, повні Польщі, а серце холодне до недолі польського селянина й наймита», які називали Франка «ворогом поляків»: «...люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу» [т.12, с. 32].

Отже, авторефлексія є характерною ознакою автопередмови. Задовольняючи комунікативно-прагматичні настанови цього жанру літературної творчості, письменник експлікує власний погляд й оцінку багатьох питань, що створюють його імідж у суспільстві. Вибір питань, на які автор дає відповіді для найкращого висвітлення своїх поглядів на болочіші питання доби, також демонструє не лише літературну, а й ідейно-політичну позицію автора. Невеликий текст передмови І.Я. Франка надзвичайно багатий різноманітними мовними засобами, що не лише експлікують авторську самооцінку, але й створюють різноманітні стилістичні прийоми, властиві індивідуальній манері автора, і які потребують свого глибокого вивчення у наступних розвідках.

Література

1. Анцыферова О.Ю. Литературная саморефлексия и творчество Генри Джеймса: The Self-reflexive Dimensions of Henry James / О.Ю. Анцыферова. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 462 с.
2. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
3. Вертипорох О.В. Авторефлексивний текст Євгена Пашковського як явище українського постмодернізму: автореф. дис. ... к.філол.н., спеціальність: 10.01.01 – українська література. – К., 2007. – 17 с.
4. Зинченко В.П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Е.Б. Моргунов. – М.: Тривола, 1994. – 304 с.
5. Знаков В.В. Самопонимание субъекта как когнитивная и экзистенциальная проблема / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 1. – С.18–28.
6. Ковбасенко Ю.І. «Надгробків царських мармурові плити переживе потужний мій рядок?» (авторефлексія геніїв на порозі Канону) / Ю.І. Ковбасенко // Studia Philologica. – 2015. – № 4. – С.86–91.
7. Макарова Н.Г. Изучение методик самоотношения, саморефлексии, самопознания личности / Н.Г. Макарова // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2013. – № 32. – С.25–30.
8. Практическая психология: Учебник / Под ред. М.К. Тутушкиной [4-е изд., перераб., доп.]. – СПб.: Изд-во «Дидактика Плюс», 2001. – 368 с.
9. Синица І.А. Передмови лексикографічних праць як об'єкт жанрознавчих досліджень / І.А. Синица // Мовознавство. – 2011. – № 5. – С.42–49.
10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Застосовуючи прийом антитези, Франко вимальовує яскраві типи письменників. Одні – це «корифеї літератури», «генії, обранці долі», через пізнання життєпису яких можна «більш-менш глибоко увійти в таємниці духу їхньої доби». Другі – «письменники-робітники і ремісники»: «У цих людей бібліографія їхніх творів звичайно більша за життєпис; людина неначе зникає поза тим, що зробила». Саме серед таких трударів, яким притаманна «сверблячка до письма», гарячка, що змушує «перейматися стражданнями й радощами, думками і мріями інших людей», визначає своє місце автор. Зауважимо, що для письменників першого типу І. Франко застосовує лексику, яка вже за своїми семантичними рисами містить семи високої позитивної оцінки *корифеї, генії, обранці долі*. (див.: корифей – «...3. перен. Провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо...» [10, т. 4, с. 291]; геній – «2. Особа, наділена геніальністю...» [10, т. 2, с. 51.]; обранець – «3. Людина, від природи наділена чимось недосяжним для інших (талантом, щастям і т. ін. ...» [10, т. 5, с. 562]). Для номінації письменників другого типу і себе у тому числі автор вживає лексеми *робітники, ремісники*, значення яких актуалізують, перш за все, сему «праця» (пор.: робітник – «2. Той, хто працює, трудиться; трудівник. ...» [10, т. 8, с. 585]; ремісник – «2. перен. Той, хто працює шаблононо, без творчої ініціативи, натхнення...» [10, т. 8, с. 502]). Здається, автор навмисне відсторонюється від усього підвищеного, зараховуючи себе до гурту ремісників, які пишуть твори лише тому, що вміють писати. Не бачить він нічого, гідного уваги у своєму житті, «крім тієї сверблячки до писання, крім нахилу спостерігати людське життя в його найрізноманітніших проявах, крім тієї ніколи й нічим не заспокоюваної гарячки, яка змушує мене перейматися стражданнями й радощами, думками і мріями інших людей» [12, с. 29]. Отже, у сприйнятті автора його власна літературна творчість постає як *сверблячка до писання, гарячка*, яку ніщо не може вилікувати, тобто як хвороба, спричинена болістями інших людей. Підбираючи такі лексеми, що вже містять певні аксіологічні конотації, для номінації своєї праці, Франко експлікує самооцінку творчості, наголошуючи на її звичайності: «...всі ці патологічні прикмети не є нічим характерним для мене: це, здається, звичайні прикмети письменницького ремесла» [там само].

Самооцінка автора не випадково відверто знижена до механістичного трактування письменницької праці. На наш погляд, це цілком аргументовано, адже твори, що увійшли до збірки, зовсім не про прекрасне, їх цінність – в іншому, що неодноразово відзначали знавці літературної творчості і художньої майстерності І.Я. Франка.

Своє походження автор змальовує у традиційній для себе манері, навівши слова Гете: «Що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини?».

Надзвичайна повага до родини і вдячність батькові виявляється у рядках: «мій батько був звичайний селянин і робив панщину ..., не вмів ані читати, ані писати, та, незважаючи на те, був світлою людиною і віддав мене, слабовиту і до селянської праці нездатну дитину, до школи. Вихід з-під селянської стріхи на ширшу, публічну арену – це у нас досі надзвичайно рідка річ». Цікаво, що й тут Франко, описуючи свого батька і себе, вдається до okazіонального протиставлення: батько – *світла людина*, автор – *слабовитий, нездатний до селянської праці*.

Автор висловлює відверту відмову від участі в таємному товаристві, за що «бозначому» перебував під слідством і був ув'язнений.

З певною іронією Франко ставиться до необхідності бібліографічного опису власного доробку і залишає його «Естрайхерам ХХ століття, якщо взагалі котрому з них захочеться порпатися у купах шоденно надрукованого паперу, що творять квінтесенцію нашої літературної продукції».

Свої патріотичні почуття письменник демонструє через нелюбов до русинів, з яких він сам і походить. Саме це визнання Франка викликало чи не найбільшу критику. «... моя сповідь може видатися дивною. Але що ж робити, коли вона правдива?» Наголошуючи на відвертості, правдивості своєї сповіді, автор розуміє, насамперед, її нетрадиційність, що звучить з вуст людини, яка вболіває за долю своєї батьківщини і її народу. Таке ставлення

Кудель на первый взгляд тоже пружа. Кудель – это пружа, которая вьётся.

сердцевины, глубины (ср.: *сердцевина дерева; жить в самом сердце города; находится в самом сердце страны; Картечь хватила в самую средину толпы*. Пушкин. Капитанская дочка). Мотивирующий признак развился до символического. Глубина – символ тайного, нераскрытого, непознанного, непроявленного. Иное название глубины – бездна, символика которой дополняется значениями, развивающими символику Великой Богини-матери: любовью, жизнью, творением-рождением. Великую тайну составляют душа и сердце человека – та тайна, постижение которой составляет подлинный смысл жизни.

возможностей.

Перспективой дальнейшего исследования может быть создание словаря образов русского (и не только) языка. Этимологические исследования показывают внутреннюю форму слова. Однако словаря, в котором визуализируются образы всего слова, пока еще нет. В этом и состоит новизна данной работы.

Удивительное свойство русского языка – хранить первообразы слов. Они прочитываются даже без особых сложностей. Это свойство сохранили не все языки мира. В этом и состоит уникальность русской ментальности – внятность форм и категорий родного языка.

Литература

1. Виноградов В.В. История слов. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://wordhist.narod.ru/zaviset.html>
2. Даль В.И. Словарь живого великорусского языка. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-14117.htm>
3. Пименова М.В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ: монография / М. В. Пименова. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с. – (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 9).
4. Толковый словарь Ефремовой. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.efremova.info/word/opora.html#.VwjCS8Zf0cA>
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://vasmer.info>

Аннотация

М.В. Пименова. Словарь образов: ментальность народа в первообразах слов

Предлагается новый взгляд на методику исследования культурных значений и смыслов в словах русского языка. Алгоритм пошагового анализа продемонстрирован на разборе нескольких слов и учитывает следующие факторы: 1) формирование «микросмыслов» в частях слова; 2) визуализацию образа, заложенного в части слова на основе культурно-специфических значений; 3) логику словообразованья и стереотипизации образов, содержащих сложные культурные смыслы.

Ключевые слова: культурные значения и смыслы; ментальность; образ, интерпретация; логика словообразованья

Summary

M.V. Pimenova. Dictionary of images: the people mentality in the words prototype

Найчастіше рефлексія автора стосовно власної творчості потрапляє в поле зору українських літературознавців. Про авторефлексивний текст як ознаку українського постмодернізму говорить, наприклад, О.В. Вертипорох. Вивчення літературного доробку Є. Пашковського дало авторці підґрунтя схарактеризувати авторефлексію українського письменника як вияв індивідуалізації національної особистості [3].

Авторефлексія митців, відображена у творчості, епістолярії, виявляється, коли «автор-деміург може ставати водночас і суб'єктом, і об'єктом власної художньої чи літературно-критичної думки», шляхом самооцінки тих параметрів, які, на думку авторів, могли б забезпечити їхнім творам «літературне безсмертя», тобто «місце в каноні». Саме з позиції теорії канону розглядає Ю.І. Ковбасенко авторефлексію класиків, літературна творчість яких перебуває у центрі світової і національних літературних канонів і уникла забуття упродовж століть [6].

Мета цієї статті є розглянути авторефлексію як ознаку певного жанру, а саме жанру передмови до збірки власних творів автора.

Незважаючи на неухильний розвиток жанрознавства упродовж останніх півстоліття і більше, можна й досі назвати жанри, що не знайшли свого відображення у наукових розвідках. Саме до таких жанрів, на наш погляд, належать передмови. Якщо, скажімо, система жанрів художніх творів є ретельно вивчена у різних синхронних та діахронних аспектах літературознавцями (починаючи від Арістотеля, праць В. Г. Белінського, М. М. Бахтіна, В. М. Жирмунського, Л. Я. Гінзбург, С. О. Єфремова, О. І. Білецького та ін.), жанри журналістики та мас-медіа, жанри живопису та інших видів мистецтва, жанри комп'ютерного дискурсу проаналізовано відповідними фахівцями, то системно-жанровий аналіз передмов ще чекає своїх дослідників. Тим більше, що потреба в цьому є, оскільки вивчення жанрів і досі перебуває на етапі свого становлення, а тому є неоднорідним і передбачає різні напрями вивчення мовленнєвих жанрів.

Передмови як один із жанрів літературної мови відзначаються певними рисами, що залежать від їхньої сфери функціонування, а отже, і стилістичної належності, прагматичної зорієнтованості, комунікативної спрямованості та ін. Як різновиди цього жанру можна згадати передмови наукових і науково-популярних праць (колективних чи одноосібних), словникові передмови [9] та ін. Комунікативно-прагматичні риси визначають низку спільних ознак текстів цього жанру. Саме стилістична належність тексту, на нашу думку, визначає різновиди жанру.

Одним із різновидів цього жанру ми розглядаємо передмови до збірок літературно-художніх творів, неперевершеним зразком якого для нас є передмова І. Я. Франка «Дещо про себе самого» до збірки «*Obrazki galicyjskie*» (Lwów, 1897), зорієнтована на польську публіку [12]. У коментарі до цього тексту вказано, що він був написаний автором у 1895 р., а надрукований у 1897 р. польською мовою, перекладений за першодруком для п'ятдесятичного зібрання творів автора.

Цей невеличкий текст викликав чималий резонанс у тогочасної української буржуазно-націоналістичної преси, а для автора дав поштовх для осмислення питання істинного і хибного патріотизму, зокрема, у вірші «Сідоглавному» [12, с. 519]. Назва цієї передмови якнайкраще відображає її зміст, адже головне питання, яке ставить у ній автор, – що можна і потрібно розказати польському читачеві про себе? Чітке формулювання комунікативного завдання вплинуло на вибір необхідних методів самопрезентації, на структурно-композиційні особливості тексту, також на відбір різномірних мовних засобів, що задовольняють прагматичні настанови автора передмови.

Авторська саморефлексія виявляється тут чи не єдиним методом самопізнання й самооцінки власної особистості і творчості. Самоцінка охоплює декілька сфер: а) письменницька діяльність, б) родинні стосунки, в) участь у таємних громадсько-політичних організаціях, г) бібліографія праць, д) ставлення до «свого» і «чужого» народу, е) ставлення до країни.

врешті-решт привести до перетворення своєї особистості [4]. Можливість зайняти рефлексивну позицію до себе самого створює умови для переосмислення свого ставлення до себе й до довкілля [2].

Рефлексія як механізм самопізнання і саморозуміння дозволяє людині пояснити свої думки і почуття, мотиви поведінки, уміння виявляти смисл вчинків, здатність давати відповіді на питання про свій характер, світогляд, ставлення до себе й інших і т. п. [5].

Огляд лексикографічних інтерпретацій поняття «рефлексія» у спеціалізованих сучасних психологічних і педагогічних словниках допоміг схарактеризувати його термінологічне поле Г.М. Шигабетдіновій, яка ще й наводить найбільш уживані терміносполуки з ад'єктивом *рефлексивний* і встановлює ієрархію взаємов'язаних понять «самопізнання», «інтроспекція», «ретроспекція», «самосвідомість», «самоспостереження», «саморегуляція» та ін. [13].

У багатьох працях поняття «рефлексія», «саморефлексія», «авторефлексія» нерідко вживаються як синоніми, лише зрідка вказуються відмінності між ними. Зазвичай ці відмінності, перш за все, зумовлені зміною суб'єкта рефлексії: *рефлексія викладача, рефлексія учня, рефлексія старшокласника, саморефлексія учителя іноземної мови* та ін.

Підсумовуючи сказане, вважаємо можливим виокремити у понятті «рефлексія» декілька компонентів: 1) процесуальний – як мисленнєвий процес людської свідомості, 2) аксіологічний – як оцінка власної поведінки, дій, результатів пізнання, певним чином експлікованих у різних формах діяльності особи, яка рефлексує, 3) методологічний – як спосіб здійснення аналізу самої свідомості, спосіб усвідомлення свідомості.

Виокремлення у цьому понятті другого і третього компонентів спричинило, на нашу думку, появу термінів само- та автофлексія, які особливо активно досліджуються у психопедагогіці, літературознавстві, лінгвістиці тексту та ін. Кожна дисципліна знаходить власний аспект вивчення цього явища. Так, у психопедагогіці, за визначенням Н.Г. Макарової, «саморефлексія означає відображення власної психіки особистістю за допомогою самоспостереження, самосвідомості. Тобто здатність до саморефлексії дає можливість людині побачити себе з боку, спостерігаючи, аналізуючи і розмірковуючи над власним «Я», включаючи психічні стани, емоції й почуття, думки, вчинки по відношенню до людей. Саморефлексія дає унікальний шанс людині зосередити увагу на власних проявах психіки, внутрішньому світі» (переклад - наш) [7, с. 26]. Тобто говорячи про саморефлексію, насамперед, дослідники звертають увагу на характер відображення людиною себе самої та іншими людьми.

Прослідковуючи взаємозв'язок між поняттями «рефлексія» і «літературна саморефлексія», О.Ю. Анциферова називає такі сутнісні властивості рефлексії, релевантні для подальшого вивчення літературної саморефлексії: 1) круговий характер мисленнєвого процесу, що приводить до взаємно-зворотності суб'єкта й об'єкта; 2) діалогічна сутність рефлексії; 3) парадоксальність як наслідок рефлексії; 4) суперечлива роль рефлексії – в індивідуальній творчості та в культурних процесах; 5) зв'язок рефлексії з комунікативною природою творчого процесу й її націленість на створення ідеального реципієнта. У зв'язку з цим до кола аспектів вивчення рефлексії у літературі авторка включає аналіз механізмів взаємодії автора і читача, читача і твору, механізмів розуміння смислу; вивчення рецепції творчості, вплив історично конкретних практик читання на неї; дослідження різних концепцій взаємовідношень між художнім словом як образом, знаком, що означає, і позамовною реальністю як референтом (що входить у сферу рецептивної естетики, історичної поетики, герменевтики, семіотики). Дослідниця, відзначаючи паралельність функціонування терміносполук «літературна рефлексія» і «літературна саморефлексія», віддає перевагу другій, яку розуміє як осмислення літературою себе самої, оскільки вона найточніше відповідає сучасним тенденціям розвитку літературознавства. У праці запропоновано диференціацію саморефлексивності як іманентної, внутрішньотекстової, властивості художнього твору і саморефлексії автора як його зосередженості на думках про створення твору [1].

The article introduces a new methodology of analysis of culturally specific meanings in different words of Russian language. The algorithm of analysis is demonstrated on the example of some words and is based on the following dimensions: 1) the formation of “micromeanings” in the parts of word; 2) image visualization, embedded in the parts of the words on the culturally specific meaning basis; 3) their combination into complex meanings; 4) logic of meaning formation and stereotyping of images containing complex cultural meanings.

Key words: culturally specific meanings; mentality; image; interpretation; logic of meaning formation

УДК 81-112.2

Ситняк Роман Миколайович,

кандидат філологічних наук, ст. викладач

Горлівського інституту іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут, Україна.

E-mail: smiles78@mail.ru

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ПРАМОВА: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Реконструкція лексичного значення слів є одним із актуальних та перспективних питань сучасного мовознавства. Планування дослідницької діяльності обов'язково включає розподіл наявних мов на споріднені та неспоріднені, визначення спільного між першими і другими свідчить про їхнє історичне походження... з чого? Неможливість ігнорування схожих рис у багатьох мовах світу дає лінгвістам право говорити про певну історичну спільноту, яка володіла певною мовою – прамовою.

Актуальність теми полягає у тому, що багато важливих питань залишаються такими, що не сприймаються достатньо дослідженими та визначеними лінгвістами сьогодення.

Метою є розкриття поглядів європейських мовознавців щодо існування індоєвропейської прамови.

Завданнями для досягнення поставленої мети є:

1. Висвітлити погляди європейських мовознавців щодо існування індоєвропейської прамови. 2. Виявити збіжності та розходження поглядів дослідників мови на достатність доказів існування єдиної індоєвропейської прамови.

Питання, яке й досі викликає полеміку – чи індоєвропейська прмова справді існувала? Тут йдеться не про можливість довести, що такої мови не було, а швидше за все, навпаки, про виявлення достатньої кількості доказів існування єдиної мови на певному географічному просторі. Це дещо нагадує презумпцію невинності – якщо не надано достатньої кількості доказів на підтримку тієї чи іншої гіпотези, вона вважається науково не обґрунтованою та не доведеною.

А. Мейє погоджувався, з тим, що всі мови групувались навколо якоїсь первісної спільної мови. Він був переконаний, що досліднику, займаючись відновленням спільної прамови, не слід робити висновки на основі одного окремого випадку, а тільки зіставляючи одну мовну систему з іншою. Підкреслюючи, що практично ніколи не можна зіставити реконструкцію з відомою нам реальністю, учений все ж застерігав від застосування одного окремого факта, як, скажімо, у романських мовах. Однак, він був переконаний, що жодна реконструкція не в змозі представити спільну мову такою, якою вона була у живому варіанті. Саме тому, відзначаючи відновлення А. Шлейхером індоєвропейської прамови за допомогою історично засвідчених мов цієї сім'ї як геніальне нововведення, А. Мейє вважав грубою помилкою укладання тексту на цій реконструйованій прамові.

Мови, що розвинулися із спільної мови, на переконання А. Мейє, зберігають не тільки певні давні характеристики, але й стійку схильність до тотожних чи схожих

новоутворень. Як наслідок, деякі елементи спільної мови зникають без сліду або залишають сліди настільки слабкі, що їх неможливо помітити, якщо спільна мова фактично не відома. Порівняння демонструють систему зіставлень, на основі якої можна побудувати історію мовної сім'ї; але таке порівняння не представляє реальної мови з усіма притаманними їй виразними засобами [4, с. 22].

Умови розвитку мови, переконував французький учений, спільні для всіх типів людей або для окремого типу цивілізації, повинні забезпечувати зберігання її єдності. Але існують також умови, притаманні тільки певним суспільствам, певним історичним періодам, певним територіям. Ці особливі умови і стають причинами того, що мова, єдина впродовж певної епохи, розпадається з часом на різні говори [там само, с. 82].

Для встановлення факту існування давньої прамови А. Мейє уважав за необхідне відшукати мовні риси, що збереглися у порівнювальних мовах. Граматику, звукову структуру та словниковий склад він розглядав як складові, яким, безперечно, необхідно приділяти увагу, щоб отримати найбільш повну картину дослідження та якомога менше залишити місця для припущень. Серед труднощів процесу дослідження розглядався той факт, що незважаючи на зв'язок, всі три вищезгадані системи мають здатність у більшості випадків змінюватися незалежно одна від одної [там само, с. 34].

Н. А. Слюсарєва у статті «Проблеми лінгвістичної семантики» відзначає, що у семантиці найбільших мовних одиниць відображені результати відтворення у свідомості людей об'єктивно існуючого світу, так би мовити, базових понять, що формуються упродовж історії людства. Намагання відшукати спільні для багатьох мов семи (семантичні множники, семантичні функції), мабуть, відзначає вона, спрямовані саме на цю сферу, хоча створюється враження, що значення слів розкриваються через найдрібніші одиниці. «У цьому виявляється діалектика пізнання: чим меншою є семантична одиниця, тим більший її обсяг, тим універсальніше вона реалізується у мовах; протиставлення «самець – самка – дитинча» виступає як виявлення мінімальних семантичних ознак, але, загалом, як категорія, властива тваринному світу, включаючи людину» [9, с. 22].

Сучасний мовознавець В. П. Нерознак у своїй статті «Правова: конструкт чи реальність?» називає особливою проблемою саме реконструкцію так званих проміжних прамов, між прамовним станом сім'ї (індоєвропейська прामова) та прамовним станом окремих мовних груп (праслов'янської, праіранської, пракельтської, тощо), що в індоєвропейці мають назву *мовні єдності(прамови)*: пор. балто-слов'янська, італо-кельтська, індо-іранська мовні єдності. Ця проблема, як і інші, відзначає В. П. Нерознак, пов'язана із реконструкцією прамовних станів різних порядків, повинна вирішуватись у рамках теорії мовних єдностей [5, с. 36].

Ж. Одрі критикує намагання мовознавців, зокрема М. С. Трубецького, відкинути гіпотезу існування індоєвропейської прамови не через її нереальність, а через її непотрібність, через намагання ігнорувати те, що може бути підґрунтям для розуміння рушійної сили мови, її життя та законів.

Спроба не враховувати факт існування індоєвропейської прамови нагадує навмисне ігнорування лексичного значення в процесі історичної реконструкції, що так дивувало, а іноді й обурювало Л. Блумфілда, В. А. Звегінцева, Р. О. Будагова, В. И. Абаєва (див. III розділ).

Так, гіпотетичність завжди відлякувала мовознавців, але гіпотеза – це і є початок наукового дослідження, що починається з припущень та, окрім фактів, часто певною мірою базується на них.

Ж. Одрі уважав, що неприйняття існування індоєвропейської прамови, пояснення збігів у неспоріднених мовах запозиченнями відкидає разом із поняттям прамови поняття *індоєвропейського народу*. «Але якщо, як все це вказує, не існувало спільної мови, чи є сенс ставити питання про існування його носіїв» [6, с. 120].

Syntagmatic paradox arises in the essays of M. M. Zhvanetsky as a result of referential untruthfulness statements, logical absurdity. Paradigmatic paradoxes are caused by law asymmetric dualism of the linguistic sign, its homonymy, synonymy, paronymy and the presence of antonymous, paronymous, genus - species and other relationships in the language system.

Pragmatic paradoxes can only be contradictory statements containing pragmatic context that expresses a situational conflict. It is based on breach of various aspects of the communicative context.

Key words: paradox, antiphrasis, oxymoron, symploke, paradoxical situation.

УДК 81'42: 811.161.2

Синиця Ірина Анатоліївна,
доктор філологічних наук, ст. наук. співробітник
Київський національний лінгвістичний університет
м. Київ, Україна.
E-mail: isynytsa@ukr.net

АВТОРЕФЛЕКСІЯ ЯК ОЗНАКА ЖАНРУ

(на прикладі передмови І.Я. Франка «Дещо про себе самого»)

Будь-які питання, пов'язані з пізнанням внутрішніх процесів людської свідомості, привертають увагу широкого кола фахівців. Починаючи від античності й до сьогодення філософи, психологи, педагоги, філологи працюють над осмисленням зовнішніх і прихованих виявів внутрішніх психічних процесів людини. Одним з таких виявів є рефлексія. **Актуальність** вивчення рефлексивних виявів особистості у створених нею текстах сьогодні визначена, насамперед, антропоцентричною спрямованістю гуманітарних досліджень у цілому, а також активним розвитком когнітивної лінгвістики, підвищеною увагою до аналізу відображення когнітивних процесів людської свідомості у вербальній діяльності особистості зокрема.

Онтологічні риси рефлексії визначені в концепції П. Тейяр де Шардена: «Рефлексія – це набута свідомістю здатність зосереджуватися на самій собі й опанувати себе саму як предмет, що має свою специфічну стійкість і своє специфічне значення, – здатність уже не просто пізнавати, а пізнавати самого себе; не просто знати, а знати, що знаєш. ... Рефлектуюча істота в силу самого зосередження на самій собі раптово стає здатною розвиватися у новій сфері. У дійсності це виникнення нового світу... » (переклад – наш) [11, с. 136].

Підґрунтя вивчення рефлексії у вітчизняній психології закладено працями Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва та ін., які інтерпретували рефлексію як пояснювальний принцип розвитку самосвідомості і психіки в цілому.

Надзвичайно активно дослідження рефлексії відбувається у психології і педагогіці. Насамперед, рефлексія тут розглядають як один з важливих механізмів саморегуляції, як механізм відображення особистісних смислів і принципів дій на основі встановлення зв'язків між конкретною ситуацією і світоглядом особистості, який знаходить у основі самоконтролю і саморегуляції особистості під час спілкування й діяльності. «Саме рефлексія виводить людину із сьогохвилинного часового простору, примушуючи її звернутися до минулого з метою відображення у свідомості подій, що вже сталися, з боку, перебуваючи “над ситуацією”» [8, с. 18].

У багатьох дослідженнях, наприклад, працях О.Г. Асмолова, В.П. Зінченка, Є.Б. Моргунова, рефлексію пов'язують із здатністю людини до самоаналізу, самоосмислення і переосмислення, наділяють її можливістю стимулювати процеси самосвідомості, збагачувати «Я-концепцію» особистості, бути чинником особистісного самовдосконалення. При цьому у структурі свідомості виокремлюють не тільки буттєвий, а й рефлексивний прошарок. Саме рефлексія допомагає людині знайти вирішення творчого завдання у проблемно-конфліктній ситуації, переосмислити власні стереотипи і

6. Hymes, D. Models of the Interaction of Language and Social Life [Текст] / D. Hymes // Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. – PP. 35-71.

7. Lakoff, R. T. Persuasive discourse and ordinary conversation, with examples from advertising [Текст] / R. T. Lakoff // Analyzing Discourse: Text and Talk. – Washington: Georgetown university, 1982. – PP. 30-32.

8. Санников, В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. – 2-е изд. [Текст] / В. З. Санников. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.

9. Селіванова, О. О. Пареміологічні парадокси в українській мові [Текст] / О. О. Селіванова // Нариси з української фразеології (психогногнітивний та етнокультурний аспекти). – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

10. Семен, Г. Я. Лингвистическая природа и функционирование стилистического приема парадокса (на материале английского языка) [Текст] : Автореф. дис. ... к. филол. н. / Г. Я. Семен. – Одесса, 1986. – 16 с.

11. Падучева, Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью [Текст] / Е. В. Падучева. – М. : УРСС, 2001. – 287 с.

Аннотация

Колесниченко Е. Л. Парадокс в комическом дискурсе

Статья посвящена исследованию семантико-стилистических и коммуникативно-прагматических особенностей парадоксальных высказываний в произведениях М. М. Жванецкого.

Синтагматический парадокс возникает в эссеистике М. М. Жванецкого как результат референциальной неистинности высказывания, логического абсурда. Парадигматические парадоксы обусловлены законом асимметрического дуализма языкового знака, его омонимией, синонимией, паронимией, а также наличием в языковой системе антонимических, партонимических, родо-видовых и других отношений.

Прагматическими парадоксами могут быть лишь противоречивые высказывания, содержащие прагматический контекст, выражающий некоторую ситуационную коллизию. Он основан на нарушении разных аспектов коммуникативного контекста.

Ключевые слова: парадокс, антифразис, оксюморон, симплока, парадоксальные ситуации.

Анотація

Колесніченко О. Л. Парадокс у комічному дискурсі

Стаття присвячена дослідженню семантико-стилістичних та комунікативно-прагматичних особливостей парадоксальних висловлювань у творах відомого сатирика М. М. Жванецького. Синтагматичний парадокс виникає в есеїстиці М. М. Жванецького як результат референціальної неістинності висловлювання, логічного абсурду. Парадигматичні парадокси обумовлені законом асиметричного дуалізму мовного знака, його омонімією, синонімією, паронімією, а також наявністю у мовній системі антонімічних, партонімічних, родо-видових та інших відносин.

Прагматичними парадоксами можуть бути лише суперечливі висловлювання, що містять прагматичний контекст, який виражає деяку ситуаційну колізію. Він заснований на порушенні різних аспектів комунікативного контексту.

Ключові слова: парадокс, антифразис, оксюморон, симплока, парадоксальні ситуації.

Summary

Kolesnichenko E. L. Paradox in the comic discourse

The article is dedicated to the research of the semantic-stylistic and communicative-pragmatic features of the paradoxical statements in the works of M. M. Zhvanetsky.

Підтвердженням цієї думки є праця Т. В. Гамкрелідзе та Вяч. Вс. Іванова «Індоевропейська мова та індоевропейці», де за допомогою пам'яток індоевропейської прамови відтворюється життя давнього народу, його культура.

М. Майрхофер у своїй статті «Санскрит та інші мови давньої Європи» згадує висловлювання сера Уільяма Джонса, члена Вищої судової палати в Калькутті, що прозвучало у 1786 році. Мова йшла про давність санскриту, і, незважаючи на це, його перевагу над грецькою мовою й латиною у витонченості та мовному багатстві. Головною ідеєю було доведення схожості цих трьох мов на різних рівнях – коренях, словах, граматиці. М. Майрхофер переконав, що спільність у рисах є настільки великою, що у жодного філолога, який порівнює ці мови, сумнівів про їхнє походження з одного джерела, вже не існувало [3, с. 506].

В. П. Нерознак уважає, що питання про реальність прамови, формах її вияву у реконструйованих моделях, необхідно вирішувати з опорою на три основні критерії: 1) традиційні методи порівняльно-історичних досліджень, що охоплюють всі процедури та прийоми реконструкції (фонетико-фонологічної, морфологічної, синтаксичної, лексико-граматичної); 2) дані типології, які враховують усю різноманітність структур мовних одиниць; 3) теорію мовних єдностей, що інтерпретують прамову та інші типи генетичних й ареально-генетичних єдностей у термінах багатоозначених класифікацій [5, с. 36].

Одним зі спірних питань і досі залишається встановлення часових, хоча б приблизних, рамок виникнення індоевропейської прамови. В. І. Георгієв у своїй статті «Проблема виникнення індоевропейських мов» припускає, що певні індоевропейські мови були оформлені вже в III тисячолітті до н. е. Зміни у суспільстві, відзначав він, у первіснообщинну епоху відбувалися вкрай повільно. Саме тому, якщо вдається встановити якісь мовні факти, які відносяться до кінця первіснообщинної епохи, то видається можливим віднести їх до набагато пізнішого періоду [2, с. 48].

Однак є вчені, що ставлять існування індоевропейської прамови під сумнів. Серед них італійський дослідник В. Пізані: «Ми створили для себе міф, недоступний для перевірки, тому що він відноситься до доісторичного періоду, тобто до періоду, з якого ми не можемо мати конкретних документів. Якби ж такі документи з'явилися, доісторія перетворилася б в історію. На основі цього міфу ми побудували науку; і оскільки ця наука зазнає краху, якщо буде доведена ілюзорність такого міфу, ми повинні вважати його незаперечною істиною і не припускати жодних сумнівів з цього приводу» [7, с. 5].

Тут мова може йти навіть не про повне заперечення існування індоевропейської прамови, а про надання досліднику певної свободи висувати свої гіпотези, що можуть конкурувати із вже наявними, та в жодному разі, як закидалося В. Пізані, не ставлять під сумнів важливість історично-порівняльного методу для сучасної лінгвістики. «Саме це я хочу підкреслити: я в жодному разі не збираюсь руйнувати порівняльний метод, на якому, між іншим, я будую свої твердження, але я хочу з'ясувати, що ж насправді лежить в основі наших порівнянь» [там само, с. 6].

В. Пізані стверджував: «... різні мовні сім'ї – германська, слов'янська, балтійська, кельтська та інші – не є незалежними та монолітними групами, що виникли завдяки розщепленню такої ж монолітної індоевропейської прамови, а являють собою результат поширення окремих явищ з одного або більше центрів, які через політичні чи інші причини, охопивши певну територію, по-різному поширилися в індоевропейських та частково неіндоевропейських мовах, якими розмовляли населення цієї території» [там само, с. 4]. Він переконував, що окремі діалекти, як результат такої еволюції, володіючи деякою кількістю спільних ізоглос, можуть зберегти численні особливості, що демонструє їхню приналежність до давніх мовних фаз, які передують часу відносної мовної єдності.

Ми бачимо, що, висувуючи нові гіпотези та заперечуючи неодмінне існування індоевропейської прамови, В. Пізані насправді недалеко відійшов від головного принципу походження кількох від спільного. Не приймаючи ідею розщеплення моноліту, він висуває ідею поширення явищ з одного або кількох. Як відомо, нічого нового не можна

побудувати з нічого; а намагання італійського дослідника викласти свої гіпотези можна пояснити бажанням іти власним шляхом, хоча і в спільному напрямку.

В. Пізані пропонував зосередити свої зусилля на реконструюванні окремих мовних явищ: «Отже, порівняльне індоєвропейське мовознавство має повне право на існування лише в тому випадку, якщо воно буде обмежуватись порівнянням явищ та реконструкцією «праявищ», але не «прамов»» [там само, с. 10].

Знання про індоєвропейську прамову ми можемо отримати тільки шляхом порівняння мов, представлених у тих писемних пам'ятках, чия індоєвропейська приналежність не викликає сумнівів. Свідчення про такі мови ми маємо на всій території від Китайського Туркменістану до Іспанії та Ірландії, з XIX ст. до н.е. (анатолійські мови) до XV ст. н.е. (албанська). Про існування деяких індоєвропейських мов – пише сучасний французький мовознавець Ф. Бадер – ми можемо тільки здогадуватися, спостерігаючи їх сліди в топоніміці або формах, що часто відрізняються від очікуваних. Він справедливо зауважує, що у цьому ми повністю залежимо від надходження нових фактів. Відкриття тохарської мови на початку XX ст., потім дешифрування хетської мови (1916 р.) дещо похитнули образ індоєвропейської прамови, яка реконструювалась у XIX ст. головним чином на основі співвідношень між грецькою та індоіранською. Відкриття нових фактів з континентальної кельтської, пише Ф. Бадер, змушують дещо переглянути наше уявлення про знану до того часу спільнокельтську мову. Він також зауважує, що навряд чи можна вважати щось раз та назавжди встановленим. Як приклад Ф. Бадер наводить лікійську та лідійську мови, які у наш час розглядаються як індоєвропейські, а в середині XX ст. у виданні “Langues du monde” (1952 р.) до складу індоєвропейських мов включені не були [1, с. 202].

Відомий угорський та англійський мовознавець О. Семерені також був упевнений, що реконструкція прадавніх форм відповідає стану мовознавства на відповідному історичному етапі. «... не можна не визнати, що кожна реконструкція відображає відповідний рівень розвитку лінгвістики. Як наслідок, реконструювану форму, як і природничу наукову теорію, слід модифікувати та покращувати відповідно до нових відкриттів. Насправді, наші реконструкції ... «кращі» за ті, якими ми оперували сто років тому, тобто вони більше відповідають історичним фактам» [8, с. 37]. Учений говорив передусім про фонетичну реконструкцію, але її принципи саме в такому розумінні можна вважати універсальними.

В. П. Нерознак писав, що саме через те, що наші знання про доісторичні етапи мовного розвитку самі знаходяться у постійному русі, періодично змінюється і сама правова модель, тобто змінюється парадигма знання. Через це, переконував він, правова модель ніколи не може бути реконструйована як реальність. Вона постає як модель знання, що історично розвивається, відображає сучасний стан порівняльно-історичного мовознавства. Це мовознавство спирається не тільки на прийоми генетичної реконструкції (внутрішньої чи зовнішньої), але й на досягнення синхронного мовознавства, насамперед типологічного [5, с. 36].

Досягнення історичного мовознавства надає нам достатньо матеріалу, на основі якого можна говорити про велику ймовірність існування єдиної мови – прамови. Кількість збігів, писав Ж. Одрі, та їх відповідність, що встановлюється на всіх рівнях мовної системи давніх індоєвропейських мов, робить загальну індоєвропейську мову якщо не відчутною реальністю, то науково обґрунтованою гіпотезою. «Безперечно, що існувала мова, яка була для всіх індоєвропейських мов тим, чим латинська мова є для романських мов, та є спільною мовою (прамовою), з якої вони вийшли за часто повторювальною схемою: подрібненість прамови на діалекти, а потім, за відповідних історичних умов (політичні переломи й географічне розселення общини), розщеплення та виникнення нових мов, низка з яких, у свою чергу, стає правовами; цей цикл може повторюватися та починатися спочатку» [6, с. 119-120].

Перемещение референта внутри коммуникативного акта регулируется рядом правил (принцип кооперации Г. П. Грайса, правила транспорта референта Е. В. Ключева и др.). Парадоксальный эффект в произведениях М. М. Жванецкого построен на коммуникативных девиациях, вызванных нарушением этих правил.

В диалоге (*-Как проехать к центру? - Очень просто, - и ушел*) нарушена максима количества. Подчинение этой максиме требует адекватно нормировать сообщаемую информацию. Персонаж нарушает это правило Г. П. Грайса. Сообщенная им информация оказывается недостаточной и, таким образом, сообщение само по себе становится абсурдным.

– *Какая лодка у тебя?*

– *Лодка?.. Я с тещей в одной комнате.* Нарушена максима релевантности: собеседник отклонился от темы: на вопрос о наличии лодки он сообщает о совместном проживании с тещей. Правда, это поверхностное понимание высказывания. Глубинный смысл вполне релевантен: ‘Лодки нет, потому что ни на что не хватает денег – хотя бы на отдельную комнату’.

Максима качества (истинности) звучит так: «Говори правду! Не говори того, что считаешь ложным. Не говори того, для чего у тебя нет достаточных оснований». Практически все высказывания, содержащие противоречие, эту максиму нарушают: *Диета № 7. В ней масса достоинств. Перестал мыть ложку. Перестал ковыряться в зубах. Желудок исчез вместе с болями, несварениями. Женщины по рейтингу откатились на двадцать первое место и лежат сразу после новости о возобновлении балета <Корсар>. На собак смотрю глазами вьетнамца. Пульс и давление определяем без приборов. Печень и почки видны невооруженным глазом. Когда проступят легкие, обойдемся без рентгена и его вредных последствий.* В данном тексте тезис и аргументы явно противоречат друг другу.

Намеренное использование парадоксальных высказываний в произведениях М.М. Жванецкого можно рассматривать как устойчивую тенденцию, своего рода языковой маркер времени. Причины появления такой тенденции в языке в определенной степени носят экстралингвистический характер. Современного адресата трудно удивить, и, чтобы привлечь его внимание, требуется достаточно сильные экспрессивные средства, при использовании которых ставка делается на неожиданность, шок. Другая причина: алогичность, парадоксальность, абсурд, используемые при описании событий или явлений действительности, как нельзя лучше отображают характер ситуации как в бывшем СССР, так и в современном обществе в целом.

Литература

1. Булыгина, Т. В. Аномалии в тексте: проблемы интерпретации [Текст] / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. – М., 1990 – С. 103-104.
2. Вербицкая, О. Ю. Опыт лингвистического исследования парадоксального речевого акта в комическом дискурсе [Текст] : дисс. ... к. филол. н. / Ольга Юрьевна Вербицкая. – Иркутск, 2005. – 173 с.
3. Габидулина, А. Р. Парадоксальные высказывания в произведениях В. Ерофеева [Текст] / А. Р. Габидулина // Східнослов'янська філологія: зб. наукових праць / Горлівський держ. пед. ін-т іноземн. мов; Донецький нац. ун-т. Редкол.: С.О. Кочетова та інш. – Вип.21. Мовознавство. – Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2011. – С. 3-12
4. Ганеев, Б. Т. Парадокс: парадоксальные высказывания [Текст] / Б. Т. Ганеев. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2001. – 400 с.
5. Овсянников, В. В. Языковые средства выражения комического в англоязычной прозе [Текст] : Автореф. дис. ... к. филол. н. / В. В. Овсянников. – Ленинград, 1981. – 23 с.

Вопрос «А без покойника?» не просто нарушает сценарий, а делает его абсурдным. Дальнейшее развитие событий лишь усугубляет ситуацию:

Ж. Хорошо, договорились. Играйте. Только пойте: «В память Сигизмунда Лазаревича и сестры его из Кишинева».

(Музыканты по сигналу начинают играть и петь: «Безвременно, безвременно. На кого ты нас оставляешь? Ты - туда, а мы здесь. Мы здесь, а ты - туда». За кулисами крики и плач. Кого-то понесли).

Б., повеселев: «Вот вам и покойничек».

Ж. Нет, нет. Это только что. Это мой сосед Сигизмунд Лазаревич. У него сегодня был день рождения («Как шутят в Одессе»).

В итоге происходит смена коммуникативных событий: «день рождения» → «похороны».

Парадоксальные ситуации в речи персонажей М.М. Жванецкого возникают в том случае, если нарушается параметр «предмет речи», за который отвечает закон тождества (каждое осмысленное выражение должно употребляться в одном и том же значении; предпосылкой его выполнимости является возможность различения и отождествления тех объектов, о которых идёт речь в данном рассуждении). В обыденной речи от подобного закона говорящие постоянно отступают, а гипертрофированное его нарушение создает парадоксальный эффект. Подобные высказывания, не соотношенные с конкретным референтом, где ослаблена связь языкового знака с объектом действительности, принято называть референцированными: *Вот, возьмите успокаивающее. А вот и патроны к нему.* Транквилизатор – это лекарственное вещество, оказывающее на организм человека успокаивающее действие, уменьшающее тревогу и напряжение. В данном фрагменте в роли лекарства выступает огнестрельное оружие. О-пропозиция – ‘Лекарство лечит’ и ‘Оружие убивает’. П-пропозиция – ‘Оружие – это транквилизатор (лекарство)’.

Парадоксальную ситуацию в произведениях М. М. Жванецкого создают разные типы референцированных высказываний.

Они требуют, чтобы вы сказали: звук есть или нет?

- Я не знаю. Шум есть. Шум - это звук?

- Нет, шум – это не звук. Они говорят, чтобы вы сказали. Я от них говорю. Есть звук или нет?

- Я не знаю. Шум, большой шум.

- Так, тетка, клади трубку. Шум – это звук. Всё!

<...>- Лена, скажи им, что звука нет. Шум такой, что звука нет.

- А изображение?

Произошла подмена понятий - логическая ошибка, заключающаяся в выдаче какого-либо объекта (либо явления) за таковой, каким он заведомо не является, и в использовании несоответствующего контексту определения слова. *Шум* – ‘1. Звуки, слившиеся в громкое и нестройное звучание. *Шум поезда*’. 3. Звук с неясно выраженной тональностью. *Шумы в сердце*. *Звук* – ‘1. Воспринимаемое слухом физическое явление, вызываемое колебательными движениями частиц воздуха или другой среды. *Звук голоса*. *Музыкальный звук* (в отличие от шума). 2. Членораздельный элемент человеческой произносимой речи’. Иными словами, оба слова входят в одну семантическую группу и состоят в родо-видовых отношениях. Парадоксальность ситуации заключается в том, что в рамках единого речевого события понятия *шум* и *звук* либо отождествляются, либо полностью друг от друга отграничиваются. В высказывании *Шум – это звук* нарушено следующее правило определения понятия: «Определение должно быть соразмерным, т. е. объем определяемого понятия должен совпадать с объемом определяющего; они должны быть равнозначными понятиями». В высказывании *Шум такой, что звука нет* понятия противопоставляются, и дифференциальным признаком является «тон» (его наличие или отсутствие).

Література

1. Бадер Ф. Области индоевропейской реконструкции / Ф. Бадер // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 202-223.
2. Георгиев В. И. Проблема возникновения индоевропейских языков / В. И. Георгиев // Вопросы языкознания. – 1956. – № 1. – С. 43-67.
3. Майрхофер М. Санскрит и языки древней Европы / М. Майрхофер // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 507-531.
4. Мейе А. Сравнительный метод в сравнительном языкознании / А. Мейе. – М.: Изд-во Инстр. лит., 1954. – 99 с.
5. Нерознак В. П. Праязык: реконструкт или реальность? / В. П. Нерознак // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М., 1988. – С. 26-43.
6. Одри Ж. Современное индоевропейское сравнительно-историческое языкознание / Ж. Одри // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 24-121.
7. Пизани В. К индоевропейской проблеме / В. Пизани // Вопросы языкознания. – 1966. – № 4. – С. 3-21.
8. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / Освальд Семереньи. – М.: Едиториал УССР, 2002. – 400 с.
9. Слюсарева Н. А. Проблемы лингвистической семантики / Н. А. Слюсарева // Вопросы языкознания. – 1973. – № 5. – С. 13-23.

Анотація

Ситняк Р.М. Індоевропейська прамова: міф чи реальність?

Висвітлено погляди європейських мовознавців щодо існування індоевропейської прамови. Розглянута тенденція переважної більшості мовознавців у дослідженнях лінгвістично-історіографічного характеру віддавати перевагу принципу походження кількох від спільного. Виявлено збіжності та розходження поглядів дослідників мови на достатність доказів існування єдиної індоевропейської прамови.

Ключові слова: індоевропейська прамова, історична реконструкція, конструкт, індоевропейський народ, мовна сім'я, мовна єдність, правмова модель, споріднені мови.

Аннотация

Ситняк Р.Н. Праязык: миф или реальность?

Освещены взгляды европейских лингвистов относительно существования индоевропейского праязыка. Рассмотрена тенденция большинства языковедов в исследованиях лингвистико-историографического характера отдавать предпочтение принципу происхождения нескольких от общего. Выявлены схожести и различия взглядов исследователей языка на достаточность доказательств существования единого индоевропейского праязыка.

Ключевые слова: индоевропейский праязык, историческая реконструкция, конструкт, индоевропейский народ, языковая семья, языковое объединение, праязыковая модель, родственные языки.

Abstract

Sytniak R. M. Indo-European proto-language: myth or reality

The main points of view of European linguists concerning the possibility of existence of common Indo-European proto-language have been investigated.

The existence of common Indo-European proto-language is essential for the attempts of identifying and justifying various scientific views on the principles of diachronic study of the semantic structure of words. It reveals the patterns of development of comparative studies in such an important area of it as diachronic semasiology. Such studies were conducted in lingvo-historiographic aspect. The article discloses the characteristic features of the research of the

lexical meaning of words in the linguistics of the XX – the beginning of XXI century that justify or deny the idea of a common Indo-European proto-language.

The reconstruction of lexical meaning of words is one of the most important and prospective questions of modern linguistics. The planning of such a research includes the division of contemporary languages into those that are related and non-related to each other. Identification of common features between them proves their common historical origin of ... what kind? We cannot ignore the existence of great number of similar features in many world languages. It gives us the right to talk about a certain historical society that had a certain language – a proto-language. It is a kind of a pattern of knowledge that is constantly developing reflecting the contemporary state of the historical linguistics.

The article mostly deals not with the idea of denial the proto-language, but with having enough proofs of its existence. The situation reminds the presumption of innocence – if not enough evidences of some phenomenon have been presented, it is regarded not well-grounded and not proved.

Most linguists agree that all the languages are grouped around one primary language. The problem is that no reconstruction can represent the proto-language in the same form as it was in its living variant. A famous German linguist August Schleicher presented several texts in Indo-European proto-language but was criticized by many language researchers.

A widely recognized French linguist Antoine Meillet, in particular, considered this attempt to be a rude mistake. He was certain that there are conditions that are similar for all people and civilized social groups. But there are also peculiarities typical of certain territories and historical periods. The reconstructed proto-language contains a more or less exact sketch of that one, used several thousand years ago but it is still only a sketch. We can get information about Indo-European proto-language comparing the languages in those historical evidences that have been scientifically proved. Unfortunately such evidences are not as numerous and doubtless as required. One can't restore the original language on the reason of lack of phonetic, grammatical and semantic evidences because of a long historical period investigated.

The achievements of historical linguistics give enough proofs, on the basis of which the existence of common Indo-European proto-language seems absolutely reasonable. They have contributed to the allocation of certain factors that affect the development of semantic reconstruction in different languages. The number of similar features and their relevance makes it a scientifically grounded hypothesis if not a proved reality.

The principles of semantic reconstruction have played a vital role in the development of diachronic semantics as a separate branch of linguistics.

Key words: the Indo-European proto-language, historical reconstruction, a construct, the Indo-European people, a family of languages, a unity of languages, proto-language model, kindred languages.

УДК 811.161.2

Скоплев Андрей Александрович,

ст. преподаватель кафедры языкознания и русского языка

Горловского института иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»;

г. Бахмут. Украина.

E-mail: andskoplev@mail.ru

К ПРОБЛЕМЕ ВИДА УКРАИНСКИХ СУБСТАНТИВОВ НА -НЯ/ТТЯ

Отглагольные существительные на *-ня/ття* (далее ОС) представляют собой особый словообразовательный тип украинских *nomina actionis*, обнаруживающий в отличие от синонимичных формаций типа *поворот, викрутка, ізоляція* более тесную связь с глаголом. Во-первых, ОС образуются от цельной глагольной основы, обозначая, тем

точного наименования времени (7 часов) спрашивающий почему-то называет другое, для него несущественное.

Каждый тип иллокутивного акта характеризуется условиями, выполнение которых необходимо для успешного осуществления данного типа РА. Эти условия определенным образом ранжированы: различаются предварительные условия, условия искренности и просто существенные условия. Кроме того, каждому типу иллокутивного акта соответствуют определенные ограничения, наложенные на структуру предикации (т. е. на значение предложения). Е. В. Падучева в работе «Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Керролла» выделяет условия успешности коммуникации для вопроса: говорящий 1) не знает ответа на вопрос 2) хочет получить информацию, он предполагает, что слушающий 3) знает ответ и 4) хочет этим ответом поделиться, но в то же время и говорящий, и слушающий уверены в том, что говорящий не получит информацию, не обратившись к слушающему [11]:

Простите, это Винница?

– Господи, это он.

– Скажите, это Винница? Мне выходить.

– Смотри, это он.

– Проводник, это Винница?

– Вы меня извините, но я без смеха не могу на вас смотреть.

– Скажите, это Винница?

– А вы мне не подпишете...

– Мне в Виннице выходить.

– Он что, в нашем вагоне был?

– Мне выходить?

– В Виннице выйдете.

– Значит, Винница.

Текст состоит из 6 диалогических единств. В каждом из них восторженная проводница, а затем ее коллега, узнав в пассажире известного сатирика, уклоняются от ответа, невольно нарушая 4 условие успешности РА вопроса.

Оригинальным способом создания прагматического парадокса является иллокутивное самоубийство (З. Вендлер). Этим термином называют перформативное использование глаголов, совершенно к этому не приспособленных. Перформатив – это действие, которое осуществляется одновременно и в речи, и во внеязыковой действительности: «Я клянусь» или «Я открываю эту церемонию». Речевая и неречевая цели полностью совпадают. Произнося «клянусь», говорящий одновременно и клянется. Произнося «предупреждаю», тем самым и предупреждает. Но нельзя сказать «Я угрожаю» с целью высказать угрозу, «Я намекаю» – и разрушить намек. М. М. Жванецкий доводит подобные ситуации до абсурда:

– Зинаида, заткнись!

– Да я молчу.

Произнося «Молчу!», собеседница совершает иллокутивное самоубийство, поскольку в это время говорит.

Парадоксальная ситуация в скетчах М.М. Жванецкого нередко создается за счет «подмены» одного коммуникативного события другим, прямо противоположным:

Жилец. Почему стоит похоронить?

Бригадир. С почестями?

Ж. Да.

Б. Не торопись?

Ж. Да.

Б. По пятерке на лицо.

Ж. – А без покойника?

Б. По трешке, хотя это и униительно.

Далее в статье будут показаны парадоксальные ситуации, которые отражены в диалогах персонажей скетчей М. М. Жванецкого и которые демонстрируют противоречия, возникающие в результате нарушения стереотипных представлений собеседников о коммуникативном контексте. Коммуникативная ситуация воспринимается как парадоксальная, потому что она основана на нарушении прагматической пресуппозиции как отношения между говорящим и уместностью высказывания в контексте. Для анализа прагматического контекста мы использовали модель ситуации Д. Хаймса: 1) роли адресанта и адресата; 2) категория «предмет речи» (топик); 3) обстоятельства (setting), т.е. место, время и другие значимые параметры; 4) канал общения; 5) код, т.е. язык, диалект, стиль общения – он описан нами во 2 главе; 6) форма сообщения (message form) определяет речевой жанр – беседа, спор, сказка и пр.; 7) событие (event) – природа коммуникативного события, в одном из жанров которого реализуется данная ситуация, например, любовное письмо – жанр письма; 8) ключ (key) – оценка эффективности речевого события; 9) цель (purpose) – категория, отражающая намерения участников речевого события – то, что, по их мнению, должно было бы стать результатом данного речевого события [6].

Коммуникативно-прагматические парадоксы возникают в результате противоречия между компонентами коммуникативного акта.

Параметр «цель». Парадоксальные ситуации в скетчах Жванецкого возникают в связи несовпадением интенций собеседников, т.е. несоответствием иллокутивной силы речевого акта (РА) и перлокутивного эффекта: адресат неправильно истолковывает намерения говорящего и по-своему реагирует на него. В приведенном ниже примере адресат реагирует не на упрек, а на асертивный компонент предыдущего высказывания:

- Почему у вас семечки по двадцать копеек, а у всех десять?
- Потому что в двадцать больше.

Удобным способом выразить коммуникативное намерение является косвенный речевой акт, иллокутивная сила которого выражена имплицитно, «под маской» другого РА. В произведениях писателя мастерски обыгрываются языковые особенности его пропозиционального содержания:

- Что ты знаешь! Я не могу с ним ходить по магазинам, он им подсказывает ответ. "Скажите, пива нет?" Они говорят: "Нет". "А рыбы нет?" Они говорят: "Нет". Тридцать лет я с ним мучаюсь. Он газету не может купить. Он говорит: "Газет нет?" Они говорят: "Нет".

Парадокс основан на оппозиции *есть/нет*.

Нередко остроумные одесситы используют косвенные РА как средство манипуляции адресатом:

- Скажите, в честь чего сегодня помидоры не рубль, а полтора? В честь чего? - В честь нашей встречи, мадам.

Дама упрекает продавца в подорожании овощей. Вместо «почему»-вопроса она использует выражение «в честь чего-либо», т.е. «ради кого-нибудь, в знак уважения к кому-чему-нибудь». Именно на это значение и реагирует продавец, обратив негативную коммуникативную ситуацию в позитивную.

Уместность использования РА регулируется постулатами Г. П. Грайса, в частности максимальной количества. Комичность нижеследующего диалога определяется нарушением этого правила:

- Миша, уже есть шесть часов?
- Нет, а что?
- Ничего, мне нужно семь («Одесса»).

Здесь нарушено требование информативной важности описываемого объекта и отдельных его частей. «Ненормально говорить о несущественном или обычном, а о важном или необычном упоминать вскользь, «между прочим» или вообще умалчивать» [8, с. 387]. Аномальность первого вопроса подчеркивается последней репликой: вместо

самым, более «динамичное» действие, ср *повертання, викручування*. Во-вторых, относительно высокая регулярность словопроизводства от глаголов обоих видов позволяет им передавать видовое противопоставление, ср. *повертання - повернення, викручування - викручення, ізоловання - заізолювання*. Образование их, впрочем, не так свободно, как, например, родственных западнославянских форм, причисляемых обычно к парадигме глагола и могущих, к тому же, сохранять возвратный компонент (чешск. *navracení se - navracení se «возвращение»*, словацк. *vykrúcanie - vykrútenie «выкручивание»*, польск. *izolowanie - zaizolowanie «изоляция»*) [20; 24; 25]. Инертны в этом плане приставочные глаголы совершенного вида с суфф. *-a-, -nu-* (*стукнути, викопати*), несев. вида на *-u-* (*переводити, переходити*), глаголы непродуктивных структурных типов (*почати, спити*) [12, с. 9-15].

Сохранение отглагольными существительными на *-ння/ття* категории вида – один из наиболее дискуссионных вопросов в украинистике. Положительно его решают О. Синявский, Н. Ф. Наконечный, И. Р. Выхованец, М. Гинзбург, В. Моргунок, Л. А. Булаховский, допускающий наряду с Й. Марваном даже отнесение ОС к парадигме глагола [14, с. 76; 11; 2, с. 178; 3, с. 35; 10; 7, с. 319; 9]. Такие исследователи, как Г. Н. Ткаченко (Ращинская), А. В. Лагутина, Л. А. Роднина говорят о «нечёткости» видовой дифференциации приведенных субстантивных пар, более последовательно проявлении в них «оттенков» именно несев. вида [16, с. 62; 12, с. 18; 8, с. 220-221; 15, с. 69]. Л. А. Юрчук и С. М. Дики, наконец, настаивают на нейтральности ОС по отношению к виду [17; 19, с. 31-32].

Детальный разбор авторских концепций показал, что разногласия обусловлены не столько объективными причинами, сколько неупорядоченностью принципов анализа этой неприсущей для существительного категории. Мы поставили перед собой цель исправить ситуацию и, учитывая опыт исследователей западнославянских ОС, обосновать единую гибкую методику анализа видовой семантики у субстантивов на *-ння/ття*. Предлагаемая статья затрагивает, таким образом, теоретико-методологический аспект проблемы.

Постановка вопроса о видовой соотносительности славянских отглагольных существительных основывается на следующих условиях: 1) регулярность словопроизводства от глаголов обоих видов; 2) сохранение основы производящего как носителя видового значения; 3) лексический параллелизм deverбатов, мотивированных разными членами глагольной видовой пары [13, с. 14]. Украинские образцы, согласно сказанному выше, удовлетворяют так или иначе первым двум условиям, соблюдение же третьего подтверждают Г. Н. Ткаченко и М. Гинзбург, констатирующие семантический параллелизм между членами пар *підписування (протоколу) - підписання (протоколу), труїння - отруєння* и т. д. [12, с. 17; 3, с. 35]. Не стоит здесь брать во внимание вторичные предметные значения ОС, типа *оголошення «письменное извещение», озброєння «оружие», вишивання «вышитый предмет»*.

Комплекс рассмотренных структурно-семантических черт интерпретируется в русле изучаемой проблематики по-разному, в связи с чем можно выделить два подхода к анализу вида ОС.

Для большей части украинских лингвистов сам факт воссоздания отмеченной выше парности является неоспоримым доказательством наличия вида у имён, что подкрепляется обычно сравнением с русскими эквивалентами, не образующими, как правило, подобных корреляций: *зміновання - змінєння, виправдування - виправданя, доповнювання - доповнення, но изменение, оправдание, дополнение* [3; 16, с. 62; 11, с. 58; 10; 4; 7, с. 319; 2, с. 178]. И. Р. Выхованец в этой связи называет вид категорией «абсолютной транспозиционной природы», которая «транспонируется <...> на все производные (отглагольные) части речи...» [2, с. 178]. Такой односторонний подход, учитывающий исключительно формальные признаки исследуемого, мы не разделяем. Поскольку речь идёт о грамматической категории – сущности, как известно, дуплановой [5, с. 32-33], то непременно должна исследоваться и содержательная её составляющая, а именно

последовательность выражения в контексте парами *змінювання* - *змінення*, *виправдування* - *виправдання* понятий совершенности - несовершенности действия.

Более корректным, на наш взгляд, подходом, учитывающим двуплановую сущность категорий грамматики, руководствуются Л. А. Юрчук и С. М. Дики. Занимаются они, в частности, выяснением того, насколько регулярно у ОС совпадает потенциальное видовое значение, унаследованное при деривации вместе с глагольной основой, с контекстуальным, выражаемым им в конкретном синтаксическом окружении [17; 19, с. 31-32]. Конкретные примеры употребления ОС в предложениях приводит также Н. Ф. Наконечный [11, с. 59-62]. Предложенный метод выявления видовой соотносительности, в целом, логичен и не вызывает возражений, хотя его использование, заметим, сопряжено с некоторыми сложностями.

Далеко не всякая конструкция / позиция, в которой употребляется девербатив, может служить чётким индикатором видового значения, поэтому учёные прибегают к специальному приёму, проводя исследование на базе «чувствительных» к виду контекстов, т. е. конструкций / позиций, актуализирующих, соответственно, какое-либо одно видовое значение [17; 19; 11].

контексты, актуал. знач. несов. вида	контексты, актуал. знач. сов. вида
• <i>ПРИ визначанні твердості...</i>	• <i>ПІСЛЯ закриття його</i>
• <i>Виконання ТРИВАЛО, ЙШЛО...</i>	• <i>Змалювання життя ... – одна із ЗАДАЧ.</i>
• <i>ПОСТУПОВЕ, ПОВСЯКЧАСНЕ залучання до роботи...</i>	• <i>ШВИДКЕ</i>
• <i>ПРОЦЕС, ПЕРІОД творення матеріальних цінностей...</i>	• <i>НА виведення споруд ЙДЕ менше часу...</i>

Впрочем, и их нельзя считать универсальными ввиду допущения двоякой видовой спецификации: *швидке / поступове виконання* интерпретируется не только как *швидко / поступово виконати*, но и *швидко / поступово виконувати*; аналогично *задача змалювання / малювання* и т. д. Не нужно забывать, кроме того, о противоречивости выводов учёных. Л. А. Юрчук и С. М. Дики вопреки Н. Ф. Наконечному отрицают способность ОС к передаче видовых значений, ссылаясь на следующие факты употребления единиц, мотивированных глаголами сов. вида: *Світоглядна позиція художника складається в процесі набуття* (вместо ожидаемого *набування*) *ним життєвого досвіду*; *О. Турянський <...> бере безпосередню участь у налагодженні* (налагоджуванні) *роботи літературної періодики* [17, с. 16-17; 19, с. 32].

Неупорядоченность круга конструкций как средства видовой идентификации составляет, таким образом, существенный недочёт этой методологии, сторонники которой не учитывают многоаспектности разбираемой проблемы. Как убедительно доказывают М. Сотак, К. Бузашиова, Я. Пузынина на примере словацких и польских ОС, не всякому девербативу с акциональной семантикой можно безоговорочно приписать видовое значение. Напр.: словацк. *pozitívne vnímanie₁ hotela verejnosťou* «*позитивное восприятие отеля общественностью*» – *zmyslové vnímanie₂* «*чувственное восприятие*», польск. *Wykopaliśmy „znalezisko” podczas kopania₁ ziemniaków* «*Мы выкопали находку во время копания картофеля*» – *Ktoś namalował kopanie₂ ziemniaków* «*Кто-то нарисовал копание картофеля*» [29, с. 22-23; 28, с. 91-93, 176]. Действия, обозначаемые субстантивами с индексом 2, весьма сложно охарактеризовать с точки зрения совершенности / несовершенности. Первое представляет собой термин – идентификатор некоего научного понятия, не соотносимого с конкретным лицом, а также модально-временным планом действительности [18, с. 31]; второе истолковывается как событие / ситуация /

В отличие от синтагматических парадигматические парадоксы обусловлены законом асимметрического дуализма языкового знака, в частности его омонимией, синонимией, а также наличием в языковой системе словообразовательной производности, конверсивных, партономических отношений и пр.

Пример парадокса, созданного с использованием конверсивов: *На дверях КГБ: «Прием граждан круглосуточно». – А выдача когда?); Я тот же геолог, который ищет-ищет, хотя ничего не потерял. Великий русский язык: фразы «Я тебя не забуду» и «Я тебя запомнил» имеют разный смысл.*

Парадоксы, строящиеся на партономических отношениях: (1) *Жизнь – как рояль: клавиша белая, клавиша черная... крышка.* (2) *По тому, как он плевал, сморкался и икал за столом, было видно, что он старается держаться прилично.* (3) *Расплата за богатство: изоляция, охрана, стресс и риск не вернуться домой. Расплата за бедность — масса свободного времени, любовь, дружба, легкое перемещение в пространстве и мечта разбогатеть, чтобы отведать сказанное выше.*

Парадигматические парадоксы квалифицируются логикой как амфиболия, эквивокация и логомахия.

не отражает специфики данного явления. Другие считают, что парадокс – это 1) конвергенция языковых явлений с деформацией в высказывании двух коммуникативных установок [5]; 2) алогическая связь двух частей предложения или нескольких предложений, в которых объединяются противоречивые понятия, опровергаются общепринятые мнения и штампы [10]. Т.В. Булыгина и А.Д. Шмелев полагают, что парадокс возникает тогда, когда разные компоненты в составе высказывания противоречат друг другу [1, С. 454].

Различаются языковые и речевые парадоксы. Первые содержатся в паремиях, а также ФЕ других типов. Термином «речевые парадоксы» обозначаются индивидуально-авторские образования, характеризующие отдельный акт коммуникации. Мы описываем речевой парадокс как высказывание, содержащее противоречие, в котором противопоставляемые единицы истинны как отдельно взятые, но абсурдны или логически ложны в совокупности. Парадокс представляет собой грамматически правильную структуру, выстроенную на основе алогической связи двух противоречивых компонентов (эксплицитного или имплицитного характера).

Парадоксальные высказывания в произведениях М. Жванецкого условно можно разделить на два типа: логико-семантические и коммуникативно-прагматические.

Логико-семантические парадоксы писателя афористичны, нередко имеют характер художественной дефиниции, своеобразие которой состоит в наличии особых семантических отношений между определяемым и определителем. По способу выражения семантических отношений парадоксальные высказывания можно условно разделить на две группы: синтагматические и парадигматические.

Синтагматический парадокс встречается в эссеистике М.М. Жванецкого нечасто. Он возникает в результате референциальной неистинности высказывания, логического абсурда. Парадокс, в отличие от апории, является ситуацией (высказыванием, утверждением, суждением или выводом), которая может существовать в реальности, но не имеет строго логического объяснения. Данные парадоксы построены на разрушении сложившейся в сознании людей картины мира. В столкновении конструкций аномального содержания с существующими в сознании реципиента представлениями, формируемыми языковой картиной мира, создается яркий смысловой контраст. Парадоксальные высказывания этого типа соответствуют не языковому значению, а смыслу: <...> *А тут десантник замахивается ножом, а вместо крика: «Пощади! Не убивай!» - «Продай нож!».* Если бы Дантес спросил: «Почем пуля?» - **Пушкин был бы жив. До сих пор** («Испытание деньгами»). П-пропозиция – ‘Пушкин жив’ приходит в противоречие с пресуппозицией ‘Пушкин мертв’.

Синтагматический парадокс как смысловой феномен возникает там, где имеет место противоречие между содержанием отдельных означаемых вербализованной части дискурса и содержанием когнитивно-прагматического фона: *И тогда он взял нож и застрелился.* Застрелиться – ‘Убить себя из огнестрельного оружия’ (словарь Д. Ушакова). Нож – это ‘инструмент для резания, состоящий из лезвия и ручки’ (словарь Д. Ушакова), но не огнестрельное оружие. Значение слов, входящих в парадоксальное высказывание, противоречит фоновым знаниям адресата. П-пропозиция – ‘Нож стреляет’, О-пропозиции - ‘Нож режет’ и ‘Пистолет (карабин, винтовка и т. п.) стреляет’.

Парадоксальным может быть высказывание, в котором нарушены причинно-следственные связи, отчего следствие, вывод не вытекают из посылки, условия: *В нашей речи при прежней жизни мат шел на каждом восьмом слове, сейчас на каждом четвертом. Значит, резерв для улучшения жизни еще есть* (М.М. Жванецкий. Менеджерам России).

Парадоксальность порождается сознательным объединением разноплановых, гетерогенных начал: *И самовар у нас электрический, и мы довольно неискренние.*

мероприятие, подразумевающее помимо самого *копания* весь комплекс сопровождающих его деталей: участников, фон, обстановку [28, с. 175-176]. Такие «псевдопроцессуальные» ОС, по мнению обоих исследователей, неспособны чётко выражать грамматическую видовую семантику [28, с. 91; 29, с. 71]. В приводимом М. Гинзбургом предложении *Розірвання договору включає певні стадії* [4] тоже, по-видимому, не стоит искать видового параллелизма отглагольного имени контексту, т. к. перед нами терминологизированное устойчивое сочетание (русс. *расторжение договора*). Вполне справедливо в этой связи И. М. Кочан подчёркивает нецелесообразность наличия в терминологии «видовых дублетов» типа *заземлення - заземлювання, закріплення - закріплювання, перетворення - перетворювання*, «адже <...> тут найважливіше інше – процес (стан) як постійна властивість зазначеного об'єкта дослідження, а не його відношення до певної межі» [6, с. 32]. Ср. другие примеры:

ОС «типа 1»	ОС «типа 2»
<ul style="list-style-type: none"> • Для дыхания під водою у вухах і носі бобрів є спеціальні клапани, які закриваються, коли вони знаходяться під водою (= Для того, щоб дихати ...) 	<ul style="list-style-type: none"> • У деяких випадках потрібно дыхания в норму (действие-свойство чел. организма) [www.mova.info].
<ul style="list-style-type: none"> • Тому не здивувався б, якби президент після вручення зірки героя Юрія Мельнику власноруч начепив найвищу нагороду і собі на лацкан (= після того, як вручив зірку героя Мельнику...) 	<ul style="list-style-type: none"> • Завжди був присутній на врученні цієї премії дипломатичний корпус... (событие, мероприятие) [www.mova.info].
<ul style="list-style-type: none"> • Крім того, підготовка поверхні сприяє адгезії додаткових шарів покриття завдяки огрубінню поверхні підкладки (= огрубінню поверхні підкладки завдяки тому, що поверхня підкладки огрубіла) [http://findpatent.com.ua]. 	<ul style="list-style-type: none"> • Тривале огрубіння може спровокувати появу тріщин на огрубінні поверхні підкладки (состояние как следствие завершення действия) [http://stopbolezni.net].

Вполне очевидно, на наш взгляд, что класс украинских ОС качественно неоднороден. Наряду с типичными акциональными субстантивами (тип 1) он включает разновидности, которые преподносят действия в ином, нежели глаголы, ракурсе – вне противопоставлений по виду – или вовсе обозначают другие реалии действительности, так или иначе сопряжённые с действиями (тип 2).

Для размежевания двух типов словацких ОС М. Сотак и К. Бузашнова используют критерий синтаксической трансформации. Данная лингвистическая операция, впервые обоснованная Н. Хомским в 60-е гг. XX в. как одно из ключевых понятий его теории порождающих грамматик [21], описывается применительно к зап.-слав. отглагольным существительным в рамках генеративистских концепций П. Карлика, Я. Паневовай, Л. Веселовской [23; 26; 31]. Факты синонимичности определённых номинальных конструкций с глагольными, систематичность их взаимозамены подвигли учёных к истолкованию ОС как продукта **трансформации** базовых глагольных структур, детерминированной правилами грамматики, напр. чешск. *Náraz způsobil rozsypaní nákladu ← ... způsobil to, že se náklad rozsyral* «Столкновение привело к тому, что груз рассыпался». Отношения трансформации между глаголом и deverbаливом постулируются не только в русле генеративизма, но и в рамках теории синтаксической конденсации / номинализации, где фразам с ОС присваивается статус полупредикативных оборотов, служащих в зависимости от коммуникативно-стилистических задач средством компрессии текста [22; 27; 30].

Подобная перестройка предложения, как предполагают Я. Паневова, К. Бузашиова, М. Папиеж, не затрагивает его содержательной стороны, поэтому трансформы не отличаются друг от друга составом лексем (знаменательных слов), актантной структурой, набором граммем и т. д. В качестве исключения допускается закономерное изменение синтаксической связи между отдельными элементами высказывания, облигатная замена поясняющего ОС прилагательного на наречие, ср. словацк. *rýchle vybavenie* «быстрое снабжение» - *rýchlo vybavit'* [18, с. 26-29; 26, с. 127-128]. Невозможность применения трансформации к отглагольному существительному учёные объясняют обособлением от производящего глагольного слова, сдвигом семантики в сторону большей предметности, что, в свою очередь, затухивает видовое значение: словацк. *Venovanie pozornosti* («*Venovat' pozornost' ...*) *technickému rozvoju tvárnenia* («*?*) *je o to dôležitejšie, že je rozpracovanú dnes už celý rad takých technických metód...* «Уделять внимание техническому развитию (литьевого) формования особенно важно потому, что сегодня разработано уже целый ряд таких технических методов» [29, с. 23]. Ср. примеры украинских формаций:

ОС «типа 1»	ОС «типа 2»
<ul style="list-style-type: none"> Серед негативів експерт називає не просто великі зовнішні привілеї, а те, що значна частка їх запозичення, а те, що значна частка їх ітиме на покриття попередніх боргів... на те, щоб покрити попередні борги [www.mova.info]. 	<ul style="list-style-type: none"> Дивідендне покриття привілейованих акцій визначається за допомогою наступного коефіцієнта... (термин: 'наявність коштів для виплати дивідендів акціонерним товариствам' [1]) ← Те, як покрити акції...? / Те, що акції покриті дивідендами...? [http://ukrbukva.net].
<ul style="list-style-type: none"> Перед висадженням розсади капусти в ґрунт необхідно видалити уражені і пошкоджені рослини... ← Перед тим, як висадити розсаду капусти в ґрунт... [http://karantin.gov.ua]. 	<ul style="list-style-type: none"> Одночасно з проведенням в столиці весняних толок <...> в Солом'янському районі відбулося урочисте висадження «зеленої оази»... (событие, мероприятие) ← ... відбулося те, що висаджували...? [http://kreschatic.kiev.ua].
<ul style="list-style-type: none"> У суспільстві спостерігається неоднозначне ставлення до її ув'язнення... ← ... ставлення до того, що її ув'язнили... що вона була ув'язнена [www.mova.info]. 	<ul style="list-style-type: none"> Терорист Андерс Брейвік змушений звернутися в Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), щоб покласти край своєму одиночному ув'язненню (состояние) ← ... покласти край тому, що він (один?) ув'язнений? [http://ua.korrespondent.net].

Тем самым, изложенные идеи, всецело нами поддерживаемые, но требующие дополнительного изучения, побуждают к пересмотру критериев отбора языковых конструкций для видовой идентификации отглагольного существительного. Они, полагаем, должны удовлетворять двум критериям:

- **беспрепятственные и однозначные отношения трансформации с фразой на базе родственной (не)личной глагольной формы;**
- **однозначность видовой спецификации, т. е. возможность употребления глагола одного и только одного (!) вида.**

Анализ употребления ОС в украинском языке показал, что число конструкций, которые бы одновременно удовлетворяли двум выдвинутым критериям, ничтожно мало. Приведём в качестве примера некоторые из них:

1. почати, починати {виконування чого / виконувати що};
2. під час виконування чого / Коли (хтось) виконує, -вав що / Коли щось виконується;
3. заборона, заборонити {виконування чого / виконувати що};

discourse researches it's been confused with the text, in its turn left a mark on the research work in the field of science popular discourse. But no matter whether the scholars treat it as a subtype or not, the fact remains that science popular discourse is always anthropocentric and aimed at the addressee, besides the non-professional language used in it for non-specialists to understand as well as emotional colouring make it differ from the science discourse which is aimed at specialists and is hardly ever emotional. It is possible to define science popular discourse through the text or style but it's important to bear I mind the differences which are essential such as extralinguistic factors, communicative tasks and situations, spheres of communication, intentions of the author and addressee. So taking the above mentioned into consideration as well as the experience of the previous years' researches it's necessary to mention that the linguistic situation over discourse analysis in general and science popular discourse in particular needs further investigation, based on the results acquired and in order to reach new conclusions.

Key words: text, discourse, science popular discourse, science popular style.

УДК 811.161.1'42

Колесниченко Елена Леонидовна,
кандидат филологических наук, доцент
Горловский институт иностранных языков
ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»
г. Бахмут, Украина
E-mail: zxtex@mail.ru

ПАРАДОКС В КОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В лингвистической литературе широкое распространение получает термин «комический дискурс». Его разновидностями являются юмористический, иронический и сатирический дискурсы.

Цель данной статьи – рассмотреть виды парадоксальных высказываний в комическом дискурсе. Материалом для исследования являются произведения известного сатирика М. М. Жванецкого.

Комический дискурс, по О. Ю. Вербицкой, может быть установлен, с одной стороны, как форма использования языка, которая отражает определённый тип социальной активности человека (агрессивный в иронии, сатире, сарказме и неагрессивный в юморе), создается в целях конструирования особого комического мира, с другой стороны, как последовательность речевых актов, направленных на реализацию комической иллюзии [2]. Иными словами, комический дискурс, по О. Ю. Вербицкой, – это последовательность речевых актов говорящего как определенного типа языковой личности.

Анализируя комический дискурс, Р. Лакофф выделяет следующие его характеристики: 1) взаимность ("reciprocity"), подразумевающую наличие соответствующих условий для возникновения комического дискурса; двусторонность ("bilaterality"), включающая в комический дискурс факторы адресанта и адресата (даже гипотетического); спонтанность ("conventional spontaneity"), что, на наш взгляд, не является обязательным условием; новизна ("novelty"), т. е. наличие новой информации как условие возникновения эффекта неожиданности и, следовательно, комического эффекта на уровне прагматики [7, с. 30-32].

Природа парадокса трактуется в современной лингвистической науке неоднозначно. Одни исследователи отождествляют его с языковой аномалией (В.Д. Девкин, В.Д. Одинцов, Е.А. Селиванова), что дает им право относить к числу парадоксов любые исключения и отклонения, которые имеются почти во всех правилах, и

14. Орлова О.В. Проблема соотношения понятий стиля и дискурса в лингвистике начала XXIV. в контексте идей М.Н. Кожиной // Вестник Томского государственного университета. Филология. 2013. – №4 (24). – С.19–25.

15. Сенкевич М.П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений: Учебное пособие для вузов по спец. «Журналистика» / М.П. Сенкевич –М.: Высш. шк., 1984.– 319 с.

16. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожиной. – М.: Флинта: Наука, 2003 – 696 с.

17. Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста: Учебное пособие / В. Е. Чернявская.– М.: ЛКИ, 2007. – 128 с.

Анотація

А.С. Безсонова. Поняття «науково-популярний дискурс» в лінгвістичній літературі.

Дана стаття має на меті проаналізувати існуючі погляди дослідників в області лінгвістики на питання визначення науково – популярного дискурсу на матеріалі досліджень останніх років, вивчає здобутки науковців у сфері вивчення дискурсу в цілому та науково – популярного дискурсу як його виду, аналізує співвідношення термінів науково – популярний текст, науково – популярний дискурс, науково – популярний стиль, розглядає питання самостійності науково – популярного дискурсу.

Ключові слова: текст, дискурс, науково – популярний дискурс, науково – популярний стиль.

Аннотация

А.С. Бессонова. Понятие «научно-популярный дискурс» в лингвистической литературе.

В данной статье предпринята попытка анализа существующих взглядов современных исследователей на вопросы определения научно – популярного дискурса на материале работ ученых – лингвистов последних лет. В статье проанализированы взгляды современных лингвистов на вопросы терминологии при изучении дискурса в целом, и научно – популярного дискурса как одной из его разновидностей. Рассмотрены вопросы соотношения терминов научно – популярный текст, научно – популярный стиль, научно – популярный дискурс.

Ключевые слова: текст, дискурс, научно – популярный дискурс, научно – популярный стиль.

Summary

A. S. Bezsonova. The notion «science popular discourse» in linguistic literature.

The article deals with the questions concerning the defining of the term discourse on the whole and the science popular discourse as one of its types. It shows the difficulties a scholar may face while finding the suitable definition for the above mentioned terms – this, first of all, happens due to the variety of possible definitions suggested by different sources, as well as confusion of text and discourse which can be observed from time to time. This takes place because of the defining the discourse with the help of text as its constituent. To avoid such confusion the substantive explanation is given which proves that although the terms text and discourse are rather close, still they are not identical. Besides the fact that this term is seen as polysemantic also contributes to both - widening horizons in research and containing difficulties. Another issue which has been touched upon in the article is whether the science popular discourse should be treated as an autonomous type of discourse or as simply a subtype of science discourse and having analyzed the views of researchers in this field the conclusion has been reached that both points can count. Science popular discourse appeared to be quite a disputable issue not only because of its connection to the science discourse and the discourse itself, but also to its ties with text and functional style. Since from the very beginning of the

4. *Хтось* заробляє, -яв (на життя) {виконуванням чого / тим, що виконує, - вав *що*};

5. *повсякчасне, постійне виконування чого / повсякчасно, постійно виконувати що*.

В конструкциях отглагольное существительное конкурирует с глаголом исключительно несов. вида и логика их применения в рамках рассматриваемой методологии проста. Если ОС на *-ння/ття* присуща категория вида, то в настоящем синтаксическом окружении употребление имён, мотивированных глаголами сов. вида, будет невозможным.

Таким образом, выявление способности украинских субстантивов на *-ння/ття* к передаче вида обязательно, в нашем понимании, должно базироваться на следующих теоретических положениях. Во-первых, если предметом проверки выступает грамматическая категория, то ограничиваться учётом лишь формальной её стороны в ущерб понятийному наполнению – по меньшей мере заблуждение. Здесь необходимо сконцентрироваться на том, насколько последовательно «видовые» пары типа *доповнювання - доповнення* различают грамматическую семантику совершенности - несовершенности. Во-вторых, истолкование ОС в качестве трансформанта глагольных конструкций обеспечивает, мы убеждены, более конструктивные шаги в обосновании методологического аспекта взятой нами проблемы. Как следствие, в русле данных идей:

– точнее устанавливается круг контекстов / конструкций для однозначной оценки видовой отнесённости ОС;

– оказывается возможным сравнение дистрибуции «видовых» форм субстантивов с эталонными в этом плане единицами в идентичном синтаксическом окружении;

– исключены прецеденты ошибочного отождествления чисто видовой семантики с лексическими противопоставлениями по способу действия.

Впрочем, об исчерпывающем описании проблематики говорить пока рано. Нуждается в уточнении концепция трансформации глагольных синтаксических структур в именные, её конкретные правила применительно к ОС, а также интерпретация / семантическая классификация нетрансформируемых единиц. Только комплексное решение всех задач поможет пролить свет на этот яркий феномен грамматики украинского языка.

Література

1. Большой толковый словарь современного украинского языка / сост. и глав. ред. В. Т. Бусел. – Киев – Ирпень: Перун, 2005. – 1728 с.

2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.

3. Гінзбург М. Видове протиставлення віддіслівних іменників на позначення предметних процесів у слов'янських мовах / М. Гінзбург // Українська мова. – 2011. – № 2. – С. 30-43.

4. Гінзбург М. Дієслівна категорія виду: практичні висновки для термінознавства з положень теоретичної морфології / М. Гінзбург // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 559: Проблеми української термінології. – С. 7-13.

5. Головин Б. Н. Заметки о грамматическом значении / Б. Н. Головин // Вопросы языкознания. – 1962. – № 2. – С. 29-37.

6. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32-34.

7. Курс сучасної української літературної мови: вступ, лексика, фонетика, морфологія, наголос / Под. ред. Л. А. Булаховського: В 2 т. – К.: Радянська школа, 1951. – Т. 1. – 518 с.

8. Лагутіна А. В. Віддієслівні абстрактні іменники на *-ння* в історії української літературної мови / А. В. Лагутіна // Дослідження з української та російської мов. – К.: Наукова думка, 1954. – С. 212-230.

9. Марван І. Статус українських дієслівних субстантивів і дієприкметників / І. Марван // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 3-7.

10. Моргунок В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю / В. Моргунок // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2004. – № 503. – С. 75-81.

11. Наконечний М. Ф. Розмаїтість форм – багатство мови (Про видові форми віддієслівних іменників в українській мові) / М. Ф. Наконечний // Мовознавство. – 1967. – № 2. – С. 57-65.

12. Ращинская Г. Н. Отглагольные имена существительные на *-ння, -ення (-іння), -ття* в современном украинском языке: автореф. дисс. ... к. филол. наук: спец. 661 «языки народов СССР (украинский язык)» / Г. Н. Ращинская. – Львов, 1968. – 20 с.

13. Свердлов Л. Г. Отглагольные имена существительные на *-ние (-ение), -тие* в русском литературном языке XVIII в.: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. Г. Свердлов. – М., 1961. – 20 с.

14. Синявський О. Порадник української мови / О. Синявський. – Харків – Берлін – Нью-Йорк: Космос, 1922. – 150 с.

15. Словотвір сучасної української літературної мови / відпов. ред. М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1979. – 405 с.

16. Ткаченко Г. М. Питання семантичної структури віддієслівних іменників на *-ння, -ття* в сучасній українській літературній мові / Г. М. Ткаченко // Львівський ордену Леніна Державний університет ім. І. Франка. Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів. – Львів: Видавництво Львівського унів-ту, 1963. – С. 55-67.

17. Юрчук Л. А. Про лексикографічне відображення віддієслівних іменників на *-ння, -ття* / Л. А. Юрчук // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 12-20.

18. Buzássyová K. Názvy deja a názvy vlastnosti v transpozíčnej a nominačnej funkcii / K. Buzássyová // Jazykovedný časopis. – 1982. – roč. 33, č. 1. – S. 21-35.

19. Dickey S. M. Aspect and verbal noun in Slavic / S. M. Dickey // Зборник матице српске за филологију и лингвистику. – 1995. – књ. 38, св. 2. – С. 19-41.

20. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Cz. II Morfologia / pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – 559 s.

21. Chomsky N. Syntactic Structures / N. Chomsky. – The Hague-Paris: Mouton Publishers, 1957. – 117 s.

22. Jelínek M. Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích / M. Jelínek // Otázky slovanské syntaxe: Sborník symposia «Strukturální typy slovanské věty a jejich vývoj», 20-22.X.1966, Brno. Č. II / Hl. red. J. Bauer. – Brno: Universita J. E. Purkyně, 1968. – S. 389-395. – (Spisy filosofické fakulty; č. 133).

23. Karlík P. Poznámky k nominalizaci v češtině / P. Karlík, N. Nübler // Slovo a slovesnost. – 1998. – roč. 59, č. 2. – S. 105-111.

24. Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví / M. Komárek, J. Kořenský, J. Petr (vedoucí), J. Veselková a kol. – 1 vyd. – Praha: Academia, 1986 – 536, [3] s.

25. Morfológia slovenského jazyka / L. Dvonč, G. Horák, F. Mikó, J. Místrík, J. Oravec, J. Ružička, M. Urbančok. – 1 vyd. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. – 896 s.

26. Panevová J. Formy a funkce ve stavbě české věty / J. Panevová. – Praha: Academia, 1980. – 222 s. – (Studie a práce lingvistické / Československá akademie věd; sv. 13).

27. Papierz M. Nominalizacje we współczesnym języku słowackim / M. Papierz. – Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1982. – 66, [2] s. – (Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego; 590. Prace językoznawcze; zeszyt 72).

научному дискурсу, является его ярко выраженная антропоцентричность, безусловная нацеленность на адресата.

Научно–популярный дискурс может быть представлен как совокупность текстов свойственных одной сфере общения, с учетом экстралингвистических факторов, адресантно-адресатного взаимодействия, коммуникативных установок. Принимая во внимание непрекращающиеся споры о принадлежности научно–популярного дискурса, отмечая обоснованность каждого из подходов ученых к решению проблемы, можем представить научно–популярный дискурс как гибридное образование, которое может сочетать элементы научного, педагогического, медицинского, публицистического, политического, религиозного и других типов дискурса, в зависимости от коммуникативной ситуации, задач, которые ставит перед собой автор (адресант), познавательных интересов адресата, исторической и социальной обусловленности.

Изучив и проанализировав достижения ученых в области теории дискурса, мы можем отметить, что на данном этапе развития лингвистической науки проводятся разноплановые исследования в области научно – популярного дискурса, справедливым будет отметить, что область научно – популярного текста исследована более подробно. Вместе с тем определение дискурса через текст позволяет продолжать изучение научно – популярного дискурса, опираясь на уже существующие знания и приходя к новым выводам.

Література

1. Баженова Е.А. Научный текст в дискурсивно – стилистическом аспекте // Вестник пермского университета. – Российская и зарубежная филология. Вып. 5. – 2009. – с 24-32.

2. Баранова И. И. Функциональные особенности научно-популярных текстов: На материале подъязыка физики: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 / И. И. Баранова / Рос. ун-т дружбы народов.– М., 1995. – 183 с.

3. Воронцова Т.А. Научно-популярный дискурс в современных российских СМИ (проблемы жанра и стиля) // Вестник Челябинского государственного университета. № 6 (335). Филология. Искусствоведение. Вып. 88. – 2014. - С. 38–42.

4. Гнедько Т. Н. Функционально – стилевой статус научно – популярного текста // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки.– Книга 2.– 2014.- С. 47 -52.

5. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1989.С. 136-137.

6. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. - С.5-20.

7. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов [Электронный ресурс]. URL: http://ilingran.ru/kibrik/Discourse_classification@VJa_2009.pdf

8. Киселев А. Ю. Адресные стратегии в научно-популярном дискурсе (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол.наук / А.Ю Киселев. - Самара, 2012.

9. Кожина М.Н. О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики / М.Н. Кожина. - Пермь, 1968. – С. 198.

10. Кожина М.Н. Дискурсивный анализ и функциональная стилистика с речеведческих позиций // Текст – Дискурс – Стиль. СПб., 2004. С. 9-33.

11. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – Рос. академия наук. Ин-т языкознания. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.

12. Лазаревич Э.А. С веком наравне. Популяризация науки в России. Книга. Газета. Журнал. // Э.А. Лазаревич – М.: Изд-во Книга, 1984. – 384 с.

13. Маевский Н. Н. Особенности научно-популярного стиля: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. Н. Маевский / Ростовский государственный университет. – Ростов-на-Дону, 1978. – 234 с.

В.Е. Чернявская также относит научно-популярный вид текста к сфере научного функционального стиля, противопоставляя «популяризаторские» тексты академическим научным произведениям, но только в рамках научного стиля. Целью научно-популярного текста является «массовое распространение и популяризация определенных научных сведений. Научно-популярный тип текста отличается от остальных по своим целям, содержательно наполнению, характеру адресата, к которому они обращены» [17, с. 36].

Э.А. Лазаревич утверждает, что научно-популярный стиль - это вполне самостоятельный функциональный стиль, типологические признаки которого не совпадают с признаками научной литературы. «Близость некоторых черт научно-популярной литературы и литературы других типов не дает основания говорить о типологической неопределенности первой. Ее подобие другим всегда четко выражено и ограничено. Так, частично совпадая по тематике с научной литературой, научно-популярная отличается от нее целевой установкой и читательской аудиторией. Имея некоторую читательскую общность с художественной литературой, научно-популярная не совпадает с ней по тематике и целевой установке» [12, с. 297]. Важным отличительным элементом исследователь считает эмоциональность. По словам Э.А. Лазаревича, экспрессивно-эмоциональные элементы могут присутствовать и в научной речи, но они не являются стилиобразующим началом, так как научное изложение ориентировано на логическое восприятие. «Эмоциональность, свойственная каждому исследованию как поиску истины, остается за рамками научной речи, обращенной к коллегам, и оживает в научно-популярной, где используются средства, которые могут возбудить фантазию читателя, направить ее на создание новых представлений. Экспрессивно-эмоциональные элементы пронизывают лексический и синтаксический строй популярного изложения» [12, с.318].

А.Ю. Киселев относит научно-популярный текст к дистанцированной (непрямой) коммуникации, а процесс интеракции носит рефлексивный характер и опосредован письменной формой общения. При этом существенным фактом он считает удаленность акта создания научно-популярного текста автором от процесса восприятия его реципиентом научно-популярного дискурса. На основе данных особенностей научно-популярной дискурсивной практики исследователь делает вывод о том, что глобальной целью научно-популярной дискурсии становится управление поведением коммуникантов с помощью сложно организованной системы вербальных алгоритмов. [8].

Согласно В.И. Карасику существует два основных типа дискурса: персональный (лично-ориентированный) и институциональный. В первом случае говорящий выступает как личность во всем богатстве своего внутреннего мира, во втором случае - как представитель определенного социального института. Ученый отмечает, что институциональный дискурс представляет собой общение в заданных рамках статусно-ролевых отношений [6, с. 7]. И хотя В.И. Карасик относит научно-популярный дискурс к научному, его исследования в этой области могут быть применены для решения задач, лежащих в области научно-популярного дискурса как отдельного типа дискурса.

И. И. Баранова определяет научно-популярный текст как текст, излагающий научные сведения для неспециалиста в данной области знания и реализующий коммуникативную установку на удовлетворение познавательного интереса адресата» [2, с.37].

По мнению Т.Н. Гнедько, научно-популярный текст отличается от собственно научного тем, что он хотя и сохраняет частично научную терминологию и клишированность синтаксических конструкций, однако при этом больше, чем все другие типы научных текстов использует эмоционально оценочные средства. Он более нагляден, более эмоционален, более доступен, что и привлекает читателя-неспециалиста [4, с.51].

Следует отметить, что бесспорным аргументом ученых, отстаивающих право научно - популярного дискурса как самостоятельного образования без привязки к

28. Puzynina J. Nazwy czynności we współczesnym języku polskim: słowotwórstwo, semantyka, składnia / J. Puzynina. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1969. – 205 s.

29. Soták M. Dejové substantíva v slovenčine a v ruštine / M. Soták. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. – 196 s.

30. Topolińska Z. Mechanizmy nominalizacji w języku polskim / Z. Topolińska // Studia gramatyczne I / Red. Z. Topolińska. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. – S. 175-212. – (Prace Instytutu języka polskiego; №25).

31. Veselovská L. K analýze českých deverbálních substantív / L. Veselovská // Čeština – univerzália a špecifika 3: Sborník konferencie v Brně 22.-24.11.2000 / Eds. Z. Hladká, P. Karlík. – Brno: Masarykova univerzita, 2001. – S. 11-27.

Анотація

Скоплев А. О. До проблеми виду українських субстантивів на *-ня/ття*.

У статті обґрунтовуються принципи аналізу дієслівного виду в українських субстантивів на *-ня/ття*. Зазначається, що подібна розвідка повинна базуватися на двох теоретичних настановах. Перша відсилає до класичного визначення граматичної категорії як двопланової сутності; друга переводить дослідження на якісно нове теоретичне підґрунтя, на якому дані девербативи розглядаються як продукт трансформації дієслівних синтаксичних структур.

Ключові слова: віддієслівний іменник, категорія виду, номіналізація, синтаксична трансформація.

Аннотация

Скоплев А. А. К проблеме вида украинских субстантивов на *-ня/ття*

В статье обосновываются принципы анализа глагольного вида у украинских субстантивов на *-ня/ття*. Отмечается, что разыскание подобного рода должно базироваться на двух теоретических положениях. Первое отсылает к классическому определению грамматической категории как двуплановой языковой сущности; второе переводит исследование на качественно новую теоретическую платформу, на которой настоящие девербативы рассматриваются как продукт трансформации глагольных синтаксических структур.

Ключевые слова: отглагольное существительное, категория вида, номинализация, синтаксическая трансформация.

Summary

Skoplev A. A. The problem of verb aspect correlation of Ukrainian *-ня/ття* nominals

The paper addresses principles of the analysis of a verbal aspect in Ukrainian *-ня/ття* nominals. It is noted that research of this sort has to be based on two key presets. The first refers to classical definition of grammatical category as two-sided language essence. The analysis of a verb aspect correlation of the members of nominal pairs of *доповнювання - доповнення* type cannot be reduced only to assertion of formal similarity to verbal aspect pairs. Consequently, it is necessary to reveal how consistently *- ня/ття* nominals differentiate the grammatical semantics of perfective - imperfective action in real language context. The second preset transfers research to qualitatively new theoretical platform on which *- ня/ття* nominals are considered as transforms of verbal syntactic structures. It allows to more accurately distinguish the sphere of syntactic constructions for checking aspectual identity of *- ня/ття* nominals, to compare their distribution with standard in terms of aspect verbs, to eliminate the precedents of improper identity of verb aspect semantics with lexical opposition according to the manner of action.

Key words: verbal noun, verbal aspect, nominalization, syntactic transformation.

Холодов Олексій Вікторович,

кандидат філологічних наук,

Холодова Наталія Вікторівна,

кандидат філологічних наук,

Орел Анна Сергіївна,

кандидат філологічних наук, доцент

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ (Україна)

E-mail: doncaban@gmail.com

РОЛЬ СУБСТРАТУ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ГЛОТОГЕНЕЗІ

Для з'ясування проблем походження східнослов'янських народів і утворення східнослов'янських мов велике значення має визначення характеру мовної взаємодії східних слов'ян з іншими народами, з якими вони контактували за різних обставин. Проблему субстратних впливів на східнослов'янські мови упродовж XIX – XX ст. досліджувало багато лінгвістів. Згадана проблематика не втратила своєї актуальності й у наш час, що підтверджено останніми дослідженнями у цій галузі, зокрема українських мовознавців. Вагоме місце тут займає монографія К. М. Тищенко «Мовні контакти: свідки формування українців», у якій представлено історичний шлях формування українців і української мови [15]. Напрочуд цікавими є більш ранні роботи з цієї тематики Г. П. Півторака О. В. Царука Ю. Л. Мосенкіса.

Метою статті є статті розкриття ролі субстрату у східнослов'янському глотогенезі, визначення впливу субстрату на структуру східнослов'янських мов, зокрема, на фонологічному рівні.

Ще у римський період (II – IV ст. н. е.) у праслов'янській мові відбувається низка змін у фонетиці, еволюціонує граматична будова. Поштовхом до цих змін цілком імовірно міг бути контакт слов'ян з іншими етнічними утвореннями. Це повністю доводять археологічні дані. Глибокі контакти з кельтами спричинилися до утворення двох діалектно-етнографічних груп слов'янства – південної, де в етногенезі слов'ян брав участь кельтський субстрат, та північної, де слов'яни тісно взаємодіяли з кельтською цивілізацією як сусіди. Хронологія розподілу південних та північних слов'ян – це самий кінець I тисячоліття до н. е. та перші чотири століття нашої ери. Таке членування бере до уваги особливості пшеворської культури, причому воно не відповідає пізнішому розподілу на західних, східних та південних слов'ян. Згідно з цією гіпотезою, В. В. Седов вважає, що формування польської народності, балтійських слов'ян та північновеликорусів бере початок від північних слов'ян, тоді як південні групи разом з антами переважно заселяли Балканський півострів, південну Росію та Північне Причорномор'я [14, с. 603].

Глибоку картину взаємовідносин іншомовних етносів із східнослов'янськими народностями подав Г. П. Півторак у монографії «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови». Аналіз значної кількості праць цієї тематики дозволив автору точно встановити періоди безпосередніх контактів східнослов'янських народів з іншомовними племенами та ретельно вивчити відповідні соціолінгвістичні ситуації. Цей чинник має пряме відношення до оцінки субстратного внеску в мову-переможницю. Так, Г. П. Півторак підкреслив, що балто-слов'янські стосунки першої половини I тисячоліття н. е. мають більш глибокі наслідки, ніж слов'яно-іранські контакти. Справа в тому, що розселення східнослов'янських племен на північний схід від Прип'яті було великим за розмірами. При цьому вони займали не безлюдні простори, а змішувалися з місцевим балтійським населенням. Мирна колонізація значної частини східнобалтійських земель знайшла певне відбиття в культурному та мовному впливі, що зазнали східні слов'яни з боку балтів [12, с. 82–83]. Так само слов'яни асимілювали й фінно-угорське населення. Ці

Опираючись на дослідження М.Н. Кожини, ще один російський лінгвіст, Е.А. Баженова, відзначає, що вивчення тексту «в його власній природі» передбачає принципову багатоаспектність аналізу, т. е. застосування комплексного методу дослідження, в межах якого власне лінгвістична онтологія тексту розглядається як похідна від широкого кола екстралінгвістичних факторів – соціальних і культурних умов його функціонування. [1, 24]. Крім того, Е.А. Баженова вважає можливим утвердити, що де факто предметом дослідження в функціональній стилістиці був і залишається саме дискурс, дискурсивна діяльність, зафіксована («опредмечена») в тексті і розуміється як мислительна діяльність, яка здійснюється засобами мови і протікає в основних сферах життєдіяльності людини – науці, мистецтві, політиці, праві, релігії, а також в сфері быта [1, 24].

Таким чином, дослідники сходяться на думку, що дискурс-аналіз і функціональна стилістика, хоча і не тотожні, однак достатньо близькі, так як обидва реалізують мовознавчий аспект теорії мови [10, с.29].

Що стосується поглядів дослідників на проблеми визначення місця науково-популярного дискурсу, то тут теж немає єдиного рішення. Зокрема, Е.А. Воронцова, вважає, що складність у визначенні стилістичного статусу науково-популярного тексту в значній мірі обумовлена двома факторами: 1) науково-популярна література представлена різними жанрами: книга, стаття, інтерв'ю і т. п.; 2) комунікативно-прагматичні параметри, які впливають на стилістичний спосіб презентації даних текстів, також досить різноманітні. Наприклад, адресат науково-популярного тексту може бути диференційований по багатьох критеріях: по освітньому рівню, по віку, по можливостям сприйняття наукових знань і цілям їх отримання і так далі, і це обставина, безумовно, впливатиме на спосіб викладу інформації [3, с.39].

Так, деякі дослідники, до яких належать Н.Н. Маєвський, Н.Я. Сердобинцев, Э.А. Лазаревич, розглядають науково-популярний тип мови як самостійний функціональний стиль. А інші (І.Р. Гальперин, М.Н. Кожина, М.П. Сенкевич, В.И. Карасик) як підвид (подстиль) власне наукового.

Н.Н. Маєвський головним аргументом виділення науково-популярного стилю вважає те, що «он в протилежність науковому стилю реалізує не одну мовну функцію спілкування (комунікативно-інформативну), а дві: функцію спілкування і функцію впливу, що визначається особливостями спілкування, в якій цей стиль використовується, – сферою наукової популяризації, а в зв'язі з цим і особливостями порівняння з науковим стилем екстралінгвістичної основи» [13, с. 11].

Н.В. Кириченко дає наступне трактування поняття «науково-популярний подстиль»: «одна з стилістико-мовних різновидностей наукового функціонального стилю, виділяється на основі реалізації додаткових завдань комунікації – необхідності «перекладу» спеціальної наукової інформації на мову неспеціального читача, а саме – завдань популяризації наукових знань для широкого аудиторії» [16, с. 236].

М.П. Сенкевич, хоча і відносить науково-популярний стиль до власне наукового, однак робить акцент на його особливостях, які закладаються в ньому, що виклад тут дуже близький до загальнонаукового, оскільки предмет його тематично обмежений історичним матеріалом. «Науково-популярна література, основна задача якої – в популярній, доступній і зрозумілій неспеціалісту формі ознайомити читача з науковими знаннями, ілюструє такими мовно-стилістичними характеристиками, які не представлені в власне науковому стилі. Відзначається науково-популярна література і по відбору матеріалу, системі доказів, манері викладу» [15, с. 78].

Баженова и др.), ученые так и не пришли к единому мнению относительно определения термина «дискурс». Он используется не только в лингвистических исследованиях, но и в ряде гуманитарных наук, в частности философии, литературоведении, психологии, семиотике, антропологии, которые прямо или опосредованно обращаются к проблемам функционирования языка.

Актуальным и на сегодняшний день остается мнение авторитетного лингвиста Е.С. Кубряковой о том, что «несмотря на огромную работу, проделанную лингвистами в области дискурсивного анализа, мы по-прежнему очень далеки от создания единой и целостной теории дискурса. Более того: даже на современной ступени развития лингвистической мысли вряд ли можно говорить о существовании общепринятого определения дискурса и вряд ли можно рассматривать какое-либо из предлагаемых определений в качестве предпочтительного» [11, с. 524].

В лингвистическом энциклопедическом словаре зафиксировано развернутое определение понятия, предложенное известным советским и российским языковедом, членом-корреспондентом РАН Н. Д. Арутюновой, которое указывает на его (дискурса) обусловленность различными внешними факторами: «дискурс – связный текст в совокупности с экстралингвистическими, прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами, текст, взятый в понятийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах). Дискурс – это речь, “погруженная в жизнь”» [5, с.136-137].

Основываясь на определении Н.Д. Арутюновой, А.А. Кибрик предложил понимать дискурс как «единство двух сущностей»: процесс языковой коммуникации и ее результат (текст) [7].

Наиболее распространенным и часто используемым толкованием термина «дискурс» является трактовка, предложенная В.И. Карасиком: «Дискурс – это текст, погруженный в ситуацию реального общения» [6] – в отличие от текстов, написанных на «мертвых» языках.

Принимая во внимание многолетний опыт отечественных и зарубежных ученых-лингвистов в области теории дискурса, отмечаем, что такая многогранность термина может как открыть для исследователей новые горизонты, так и таить в себе определенные сложности, «подводные камни».

Так, в начале становления термина дискурс отождествлялся с тестом. До сих пор открытыми остаются вопросы соотношения понятий «научно-популярный дискурс», «научно-популярный текст», «научно-популярный функциональный стиль/подстиль». В определении типов дискурса нередко применяется аналогия с типами текста, хотя здесь обязательно нужно помнить, что, несмотря на такую схожесть этих понятий, они тем не менее не тождественно равны.

Исследователю в области функциональной стилистики М.Н. Кожиной принадлежит следующее определение: «Речь, точнее стиль речи, как явление, обусловленное экстралингвистическим и теснейшим образом с ним связанное, необходимо изучать под углом зрения этого внелингвистического, не боясь нарушить «чистоту» лингвистического в стилистике речи, ибо только это экстралингвистическое дает возможность выявить и действительно лингвистическую специфику» [9, с.198].

Анализируя идеи М.Н. Кожиной и ее последователей о соотношении понятий стиля и дискурса, О. В. Орлова в своей статье приходит к выводу о том, что демаркационная линия между стилем и дискурсом проходит по оси членения коммуникативного пространства: дедуктивно, сверху вниз в первом случае, индуктивно, снизу вверх – во втором; в соответствии с фундаментальной онтологией языка / речи – в первом, в соответствии с вариативностью и поливалентностью эмпирического освоения языка / речи – во втором [14, с.24].

два етнічні й мовні субстрати згодом справили значний вплив на формування білоруських та російських діалектів [11, с. 9].

Формування східнослов'янських мов, української, російської та білоруської, відбувалося на всіх рівнях. Здобутки мовознавства дають нам змогу відкинути припущення про те, що праслов'янська мова була монолітною системою, яка б виключала діалектне членування.

В. М. Русанівський писав про те, що мовна ситуація в Київській Русі характеризувалася наявністю численних діалектів, близьких між собою, але не тотожних: «Поряд із тим, що північно-східнослов'янські діалекти єднали з південно-східнослов'янськими принаймні три виразні фонетичні риси (повноголосся, початкове [o] на місці колишнього [je] і наявність звуків [ч], [ж] на місці колишніх tj, dj, kt'), ще три не менш виразні риси відрізняли ці два великих мовних масиви (фрикативне [h], відсутність «акання» і пом'якшуваність приголосних перед [e] – на півдні; вибухове [g], наявність «акання» і пом'якшуваність приголосних перед [e] – на півночі)» [13, с. 3]. Зупинимось більш детально на цих та деяких інших відмінностях східнослов'янських діалектів періоду Київської Русі, що могли цілком імовірно виникнути через вплив субстрату.

Дані археології, антропології та етнографії свідчать на користь того, що цей процес уособлення трьох східнослов'янських мов відбувався не в умовах соціолінгвістичного вакууму: у процесі багатовікового етномовного розвитку східнослов'янські племена (або східні праслов'янські племена) зазнавали впливу різних неслов'янських субстратів. Топонімічні та археологічні дослідження дають чітке уявлення про залишки лінгвістичного субстрату та водночас роблять особливо цінними відомості лінгвістичної географії, зокрема в випадку балтійського субстрату в білоруській мові, адже за лінгвістичними ознаками слова з субстратними елементами майже не відрізняються від давніх запозичень.

Багато дослідників схиляються до думки, що різними дослов'янськими *макросубстратами*, які поруч із тодішніми діалектними відмінностями могли визначити індивідуальні риси української, російської та білоруської мов під час їхнього становлення, були відповідно іранський для (прото)українських діалектів, балтійський для (прото)білоруських та фінно-угорський для (прото)російських діалектів. Г. П. Півторак, окрім трьох вищезазначених, указує на такі індоєвропейські та неіндоєвропейські субстрати, як палеобалканський (фракійський, дакійський) та тюркський [12, с. 26, 42, 47, 80, 81, 86].

Анти неодноразово згадуються в історичних працях VI – VII ст. Цей іранський етнічний успадкоємило слов'янське населення, що територіально змішалася із скіфо-сарматським (лісостепові землі між Дніпром та Дністром) та поступово його слов'янізувало. Відгалуженням венецької групи є слов'яни, які залишили регіон Вісли та поселилися у V – VI ст. в північній частині Східноєвропейської рівнини серед місцевого населення, що належало до балтійської та фінно-угорської груп, і впродовж декількох десятиліть також було слов'янізоване [14, с. 599].

Важливу роль у процесі субстратних досліджень взагалі відіграють як знання відповідних процесів у субстратних мовах, так і ареальний чинник. Найбільш яскраво це можна проілюструвати на прикладі переходу $g > \gamma > h$, який відбито в низці слов'янських мов та діалектів, зокрема в південній частині східнослов'янського ареалу, де згодом виникли українські, білоруські та південноросійські говори. Серйозним аргументом на користь субстратної гіпотези цієї інновації В. І. Абаєв вважав той факт, що ареал поширення слов'янських γ і h переважно збігається з ареалом скіфської топоніміки. Ізогlossen області цього явища значно збігається з територією, де в минулому могла бути поширена скіфо-аланська мова, носії якої при переході на слов'янську мову могли стимулювати перехід $g > \gamma (> h)$ [1, с. 118-121].

Проте існують і менш рішучі висловлювання щодо цього припущення. Так, відомий український дослідник субстратних явищ О. Б. Ткаченко, хоч і наполягає на ймовірності субстратної мови до стимулювання тих чи інших переходів у структурі мови-

переможниці, тим не менше вважає доволі ризикованим пояснювати цей перехід суто субстратним впливом, як це робив В. І. Абаєв, адже це явище наявне й у деяких неслов'янських мовах, наприклад у нідерландській, датській та новогрецькій. При цьому сам В. І. Абаєв зазначав, що наслідком ареальних мовних контактів скіфів та слов'ян у Східній Європі є також надзвичайна близькість у перфективній функції превербів у сучасних слов'янських мовах та в осетинській мові (праосетинська мова була одним із скіфо-сарматських нарідів, що входили до іранської мовної групи) [2, с. 94-99].

Із субстратною гіпотезою цього переходу погодився й Г. П. Півторак. Він також гадав, що іраномовні алани могли вплинути й на формування фрикативного *ɣ* в ареалі пізніших південноросійських говорів [12, с. 128-129].

О. Б. Ткаченко вважав, що вплив однієї з північно-східних іранських мов, скіфської, сарматської чи аланської, де зафіксоване явище умлауту, міг спричинитися до появи тих специфічних рис української фонетики, які вирізняють її поміж інших слов'янських мов [16, с. 24-25]. Сюди належать: 1) широко розвинений ікавізм; 2) поява звука *й* (*y*), невідомого фонологічній системі жодної з інших слов'янських мов; 3) збереження м'якого, зокрема й кінцевого *ц'* (*c'*); 4) твердість приголосного перед *e* із сильного *ь* при м'якості кінцевого приголосного перед слабким *ь*, що занепає: укр. *день* (фон. *den'*) при рос. *день* (*d'en'*) [там само, с. 14-15].

У Північному Причорномор'ї, а також у суміжних ареалах О. І. Пліаді виділив залишки субстратних елементів однієї з ранніх форм діалектів індоарійської мови, яка знаходилася на стадії, наближеній до праіндоіранського стану [5, с. 189].

Ю. Л. Мосенкіс аргументовано довів, що в українській мові з великою мірою достовірності могли зберегтися риси не лише субстрату індоєвропейського, а навіть доіндоєвропейського – трипільського. Ця *субсубстратна* мова, «припинивши функціонування в побуті через індоєвропеїзацію як українських земель, так і Балкан, могла продовжувати функціонування в культурній функції – подібно до шумерської мови в Месопотамії, хамітської в Малій Азії, латинської в Західній Європі» [8, с. 57]. Таке припущення Ю. Л. Мосенкісу здається цілком виправданим через те, що слов'янські слова *голос* / *галас* (субстратного трипільського походження – за Ю. Л. Мосенкісом) та грецького *glossa* / *glassa* (з доіндоєвропейського балканського субстрату, спорідненого з трипільським) мають осетинську паралель *goelos* / *gaelas*, грузинську паралель *galoba* і «виняткову важливу» шумерську паралель *gala* «жрець-співець». Також спільне субстратне походження мають слов'янська та грецька назви співу – укр. *п'яти, співати* та давньогр. *paian* [там само, с. 57-58].

Для Ю. Л. Мосенкіса Трипілля виявляється джерелом як лексичної, так і фонетико-граматичної специфіки слов'янських мов порівняно з іншими індоєвропейськими й української мови порівняно з іншими слов'янськими. Ю. Л. Мосенкіс вважає за можливе віднести походження українського повноголосся та милозвучного чергування приголосних і голосних на рахунок трипільського впливу [там само, с. 65 та наст.].

Зазначимо, що кількома роками раніше О. В. Царук указав на субстратний характер українського повноголосся, що могло розвинутися внаслідок асиміляції неслов'янського (алтайського) населення. Так само повноголосні форми могли з'явитися в російській та білоруській мовах унаслідок субстратного (тюркського, фінно-угорського, балтійського) впливу [17, с. 131-134].

Одним з найважливіших наслідків балтійського впливу Г. П. Півторак вважав появу в східнослов'янських говорах акання. Він прийшов до висновку, що, найвірогідніше, це явище «було однією з найдавніших фонетичних рис, що чітко виділила центральний східнослов'янський діалектний ареал на території розселення балтів», а вже в період формування окремих східнослов'янських мов акання «стало однією з найхарактерніших особливостей білоруської мови, що типологічно зблизило її з південноросійським нарідчям, середньоросійськими говорами та сучасною російською

the fact that many aspect of the evaluation influence is investigated. The object and subject is researched in evaluational statements. The basic approaches are discovered. It was found that the subject of the evaluation and the subject of speaking may be the same and not the same at the same time. Undoubtedly, there are special tools for the orientation of text within a single valuation area or to change it, for example the modal words of rising and generalization of speech. Other researchers considered the transformation of the estimated sign of the interaction of the frame and situation.

It was considered that in the act of verbal communication word is placed between the frame and the situation. In the case of the standard situation in the token is stored prototypical evaluation mark. In that case the situation, as a set of conditions and circumstances in which the statement occurs, has a set of attributes.

It was found that relevant features for interpreting evaluative statements are the social status of the interlocutors, familiarity between them, psychological and personality traits. These features are part of the frame. During the act of communication frames and compares situation.

In the traditional approach is particularly important is the linguistic analysis of the estimates, which plays an important role of separation evaluation framework components on the explicit and implicit.

It was distinguished that in linguistic studies on the issue of the role of the subject in the evaluation statements, it is noted that the assessment of the subject different from the subject of speaking.

Key words: evaluation, lexical-semantic group, research, object, classification.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ

УДК 81'42

Безсонова Анна Сергеевна,

аспірант

Горловский институт иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»

г. Бахмут, Украина

E-mail ane4ka1984@meta.ua

ПОНЯТИЕ «НАУЧНО – ПОПУЛЯРНЫЙ ДИСКУРС» В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В настоящее время значительное внимание исследователей в области лингвистики уделяется изучению дискурса в целом и научно-популярного дискурса (НПД) как его вида. На данном этапе ситуация с изучением НПД состоит в том, что сложно выделить единое общепринятое мнение относительно определения термина. Прежде всего это может быть связано с разными подходами к определению самого термина «дискурс». Как следствие, для данного исследования будет нелишним начать с анализа существующих взглядов на проблемы дискурса.

Цель статьи - проанализировать и сопоставить взгляды современных лингвистов на вопросы терминологии при изучении дискурса в целом и научно-популярного дискурса как одной из его разновидностей.

Лингвистические исследования конца XX века ознаменовались антропоцентричностью: в центр становится человек как социальный феномен с его разнообразием вербального и невербального выражения. Изучению проблем дискурса посвящены работы многих отечественных и зарубежных языковедов. Несмотря на постоянное развитие лингвистических исследований в области дискурсологии (Н.Д. Арутюнова, В.Е. Чернявская, Е.С. Кубрякова, В.И. Карасик, М.Н. Кожина, Е.А.

отношение к употреблению слов с пейоративной окраской; модальность высказывания – отрицательная: пейоратив интерпретируется в своем прямо номинативном значении.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341с.
2. Батурич Н. А. Проблема оценки и оценивания в общей психологии. – [Электронный ресурс] / Н. А. Батурич. – Режим доступа: <http://www.voppsy.ru/issues/1989/892/892081.htm>.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М.: Наука, 1997. – 576 с.
4. Вендлер З. О слове «good» / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М., 1981. – С. 531–554.
5. Вольф Е. М. О соотношении квалификативной и дескриптивной структур в семантике слова и высказывания / Е. М. Вольф // ИАН СЛЯ, 1981. – № 1. – С. 391–397.
6. Вольф Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо»/ «плохо» / Е. М. Вольф // Вопросы языкознания, 1986. – № 5. – С. 98–106.
7. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
8. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tpl1999.narod.ru/WEBTL2000/VORKACHEVTPL2000.HTM>.
9. Зайцева Е. Л. Выражение отрицательной оценки в политическом дискурсе (опыт сравнительно-сопоставительного исследования российских и французских печатных средств массовой информации): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Е. Л. Зайцева. – Чебоксары, 2006. – 47 с.
10. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст: к типологии внутритекстовых отношений / М. В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 200 с.
11. Маркс К. Анти-Дюринг / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1961. – 827 с.

Аннотация

Янко Ю.К. Категория оценки в современных лингвистических исследованиях
В данной статье рассмотрены категории оценки. Приведены примеры использования оценки в работах известных лингвистов, таких как Н. Д. Арутюновой, Е. М. Вольф, Е.Л. Зайцевой. Рассмотрены субъект и объекты в оценочных высказываниях. Выделены основные подходы к пониманию оценки в лингвистике.

Ключевые слова: оценка, оценочные высказывания, субъект и объект оценочных высказываний

Анотация

Янко Ю.К. Категория оцінки у сучасних лінгвістичних дослідженнях

У даній статті розглянуто категорії оцінки. Наведено приклади використання оцінки в працях відомих лінгвістів, таких як Н.Д. Арутюнової, О.М. Вольф, О.Л. Зайцевої. Розглянуто суб'єкт та об'єкт в оціночних висловлюваннях. Виокремлено основні підходи з розуміння оцінки у лінгвістиці.

Ключові слова: оцінка, оцінні висловлення, суб'єкт та об'єкт оцінних висловлювань

Summary

Juliana Yanko. The category of evaluation in modern linguistics researches

In this article the evaluation is considered. The examples of the evaluation use is listed, in such famous linguists works as ND Arutyunova, EM Wolf, EL Zaytseva. There is no denying

літературною мовою і помітно відрізнило її від північноросійських говорів, української та всіх інших слов'янських мов» [12, с. 98-99].

Зовсім по-іншому на північноруські говори вплинули прибалтійсько-фінські мови. Через те що прибалтійсько-фінські мови не знають редукції, деякі лінгвісти, зокрема О. В. Востріков, твердили, що збереженню окання в північноросійських говорах сприяв фінно-угорський субстрат [4, с. 33]. Мордовська ж система вокалізму, навпаки, стала поштовхом до становлення акання в російських говорах середнього Пооччя. Пізніше акання потрапило в інші середньоросійські, а також у південноросійські говори [там само, с. 5].

Ці приклади доводять, що вплив субстрату може бути виявлений не лише в запозиченні звуків, а й у стимульованні фонетичною системою субстратної мови процесів, які могли траплятися в мові-реципієнті самостійно.

Відомий російський фінно-угрознавець В. І. Литкін, який найбільш наполегливо відстоював теорію субстратного походження російського акання, виходив із припущення про те, що акання почалося з редукції голосних [7, с. 45]. Цьому сприяла низка факторів, що спричинили послаблену вимову ненаголошених голосних в деяких східнослов'янських діалектах тоді, як у сусідніх діалектах (північноросійських та українських), де ці фактори не діяли, розвиток вокалізму йшов в іншому напрямку. Він не згоден з тими лінгвістами, які визнали ймовірність функціонування акання ще в праслов'янській мові і, отже, спонтанність його походження. При цьому, якщо послаблення у вимові ненаголошених голосних, помітне в різних мовах, можна пояснити переважно з фізіологічного погляду, то ці фізіолого-акустичні аргументи не можуть вважатися достатніми для пояснення явища південноросійського акання, що зародилося на відносно вузькій території [там само].

По-іншому склалася ситуація з північноросійськими говірками, де акання не отримало розвитку. У прибалтійсько-фінських мовах, що суттєво вплинули на ці говірки, немає редукції голосних. Тому деякі лінгвісти припускали, що фінно-угорський субстрат сприяв збереженню окання в північноросійських говірках [там само].

Цілковито ймовірно з лінгвогеографічного погляду є гіпотеза субстратного походження білоруського акання, адже територія поширення балтійських племен у давнині збігається з ізоглосою сильного акання в східнослов'янських мовах. Багато дослідників, таких, як П. М. Третьяков, О. М. Трубочов, В. В. Седов та ін., взагалі підкреслювали виняткову роль балтійського субстрату на території Білорусі. Таким міркуванням значно сприяє й факт численних балтизмів у білоруській мові [3, с. 191-196].

Окрім іншого, важливу роль у встановленні субстратних слідів відіграє й хронологічний чинник. Балтизми, що стали надбанням літературної мови, доволі часто можуть відображати взаємовідносини більш давнього часу, коли східнослов'янські племена ще тільки почали утворювати окремі народності, тоді як балтизми різних говорів слов'янських мов відображають переважно внесок окремих балтійських народностей у формування культури та мови окремих слов'янських народів. О. В. Востріков, зокрема, доводив важливість хронологічного чиннику на прикладі ранніх мордовських запозичень з російської мови. На його думку, вони свідчать про те, що в'ятичам, які прийшли в Середнє Пооччя на початку X ст., акання не було відоме: *сока* (соха), *долата* (долото), *молотка* (молоток), тоді як пізніші запозичення з російської мови його відображають: *каза* (коза), *тавар* (товар), *раса* (роса). Отже, акання в говірках цієї території розвинулося вже після контакту з місцевим населенням [4, с. 33].

Беззаперечним фактом фінно-угорського субстрату, за О. В. Востріковим, слід вважати лише діалектну лексику російської мови [26, с. 95-96]. У ній О. І. Іліаді виділив апелятивні запозичення та географічні назви: *Бело́озеро* < веп. *Väuktaŗ*, фін. *Valkea Järvi* (букв. «біле озеро»); *Воло́гда* < веп. *Väuged* (<* *valkeda*), фін. *valkea* «білий» (тобто «біле місто») тощо [56, с. 189-190]. Значним здобутком у цій галузі є створений С. О. Мизніковим «Атлас субстратної і заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада» [9].

Під час визначення типів мовного субстрату в нагоді стають археологічні свідчення, що дозволяють встановити відповідності пізніших діалектних масивів територіям стародавніх етноплемінних утворень. Так, завдяки російським діалектним даним С. О. Мизніков виділив на території Північного Заходу такі субстрати: фінно-угорський, що включає в себе загальноприбалтійськофінський, карельський (може підрозділятися на північнокарельський, ливвиковський, людиковский), вепський, водсько-естонський, комі, саамський, а також балтійський і скандинавський [10, с. 28].

Таким чином, звернення до теорії впливу іншомовних субстратів у становленні східнослов'янських мов та їхніх діалектів слід вважати цілком припустимим, адже безсубстратний етнічний простір є виключним і сумнівним явищем. Субстратний вплив на структуру східнослов'янських мов відбився, здебільшого, у стимулюванні певних, насамперед фонетичних процесів, усередині мови, а не в привнесенні іншомовних елементів в систему мови-реципієнта. Фонетичні наслідки дії субстрату відбувалися не стільки в запозиченні окремих фонем, скільки у вигляді системних явищ. Для визначення вагомості субстратного впливу на лексичну систему слід звертатися не до словників, а до текстів, звертаючи при цьому особливу увагу на ономастичну та апелятивну лексику.

Література

1. Абаев В. И. О происхождении фонемы γ(h) в славянском языке / Абаев В. И. // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С. 115–121.
2. Абаев В. И. Провербы и перфективность. Об одной скифо-славянской изоглоссе / Абаев В. И. // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С. 90–99.
3. Взаимодействие лингвистических ареалов: теория, методика и источники исследования / М. А. Бородина, С. В. Смирницкая, Ю. К. Кузьменко и др. – Л. : Наука, 1980. – 272 с.
4. Востриков О. В. Финно-угорский субстрат в русском языке : учеб. пособие / Востриков О. В. – Свердловск, УрГУ, 1990. – 100 с.
5. Илиади А. И. Основы славянской этимологии / Илиади А. И. – К. : Довіра, 2005. – 207 с.
6. Климов Г. А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Климов Г. А. / отв. ред. В. М. Жирмунский. – Л., 1971. – 87 с.
7. Лыткин В. И. Ещё к вопросу о происхождении русского аканья / Лыткин В. И. // Вопросы языкознания. – 1965. – № 4. – С. 44–52.
8. Мосенкіс Ю. Л. Українська мова у євразійському просторі: Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Мосенкіс Ю. Л. – Київ : Видавничий дім А+С, 2006. – 224 с.
9. Мызников С. А. Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада / Мызников С. А. – СПб., 2003. – 360 с.: ил., табл.
10. Мызников С. А. Лексика финно-угорского происхождения в русских говорах Северо-Запада: Этимологический и лингвогеографический анализ / Мызников С. А. – СПб. : Наука, 2004. – 482 с.: ил., табл.
11. Півторак Г. П. Діалектна ситуація в Київській Русі // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 6–13.
12. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис) / Півторак Г. П. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. А. Потебні ; відп. ред. В. Г. Склярєнко. – К. : Наукова думка, 1988. – 280 с.
13. Русанівський В. М. Давньоруська мова: міф чи реальність? / Русанівський В. М. // Мовознавство. – 1993 – № 2. – С. 3–6.
14. Седов В. В. Этногенез ранних славян / Седов В. В. // Вестник Российской Академии Наук, 2003. – Т. 73. – № 7. – С. 594–605.
15. Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців / Тищенко К. М. – К. : Авілон-Плюс, 2006. – 416 с.

По наблюдениям ряда лингвистов, способы обозначения хорошего и плохого в языке не всегда изоморфны, а употребление соответствующих единиц часто не обнаруживает симметрии.

Таким образом, инвариантность – потенциальная способность оценочного слова реализовывать противоположные оценочные знаки или, в случае оценочно-нейтральных лексем, приобретает положительный или отрицательный оценочный знак под влиянием определенных факторов и посредством определенных механизмов – выступает важным свойством оценки.

Взаимодействие оценок «хорошо»/«плохо» представляет особую проблему для изучения, так как оценочная шкала обладает свойством асимметрии. На эту особенность оценки обращали внимание многие исследователи в области лингвистики и философии. Например, Ф. Энгельс отмечает, что «...при более точном исследовании мы находим также, что оба полюса какой-нибудь противоположности – например, положительное и отрицательное – столь же неотделимы один от другого, как и противоположны, и что они, несмотря на всю противоположность между ними, взаимно проникают друг в друга» [11, с. 346].

Н. В. Пазыч указывает, что «оценочные семы лексического значения слова представляют собой положительную или отрицательную характеристики, относящиеся к полярным языковым категориям. Однако эту полярность следует понимать диалектически, учитывая относительный характер положительного и отрицательного полюсов».

Исследователи по-разному объясняют механизм трансформации оценочного знака в структуре текста. Так, ряд лингвистов полагают, что ведущая роль в этом процессе принадлежит законам, по которым развивается аргументация – ведущая идея, определяющая процесс коммуникации. Она подразумевает, что включенные в текст оценки должны сохранять ориентацию, то есть не противоречить оценочным пресуппозициям, введенным в предыдущем контексте. Знак оценки определяет сочетаемость некоторых глаголов с дополнениями: «Я надеюсь («+») на его добросовестность», но «Я надеюсь на его недобросовестность» – высказывание возможно лишь в случае, если недобросовестность в данной ситуации имеет знак «+» для говорящего. Аналогичный пример: «Я боюсь («-») его хорошего отношения» (для меня оно плохо) [7, с. 23].

Существуют специальные средства для ориентации текста в пределах одной оценочной зоны или для ее изменения. Среди таких них Е. М. Вольф называет модальные слова нарастания и слова обобщения (все, словом, и др.), противительные союзы «а», «но», «зато» [7, с. 61].

Другие исследователи рассматривают трансформацию оценочного знака как взаимодействие фрейма и ситуации.

В акте речевой коммуникации слово помещается между фреймом и ситуацией. В случае стандартной ситуации в лексеме сохраняется прототипический оценочный знак. Стандартная ситуация соответствует фрейму, т. е. знаниям и представлениям о данном слове, закрепленным в языковой картине мира. Другими словами, в стандартной ситуации оценка или оценки, включенные в текст, сохраняют ориентацию, т. е. не противоречат оценочным пресуппозициям предыдущего контекста.

Таким образом, ситуация, являясь совокупностью условий и обстоятельств, в которых происходит высказывание, обладает набором признаков. Не все эти признаки релевантны. Релевантными признаками для интерпретации оценочного высказывания, на наш взгляд, являются социальный статус собеседников, степень знакомства между ними, психологические и личностные особенности. Данные признаки входят в состав фрейма. В процессе акта коммуникации происходит сравнение фрейма и ситуации. Стандартная ситуация имеет следующие признаки: социальный статус собеседников – различный; степень знакомства – слабая; личностные и психологические особенности – негативное

Субъект, порождающий оценочное суждение, определяется как субъект говорения. Другими словами, субъект оценки и субъект говорения могут совпадать и не совпадать. Согласно Е. М. Вольфу, оценка может быть высказана от одного определенного лица или от «общего мнения», т. е. группы лиц, образующих некий социум, а также может быть представлена как не имеющая субъекта и истинная в «реальном мире» [7, с. 8].

Следовательно, субъект оценки может выражать как личное мнение, так и давать оценку от лица социума. В последнем случае для выражения оценки субъект привлекает различные языковые средства, использование которых указывает на отстраненность субъекта речи от оценки [7, с. 12].

Обязательным компонентом в структуре оценки, помимо субъекта, является объект оценки. При этом оценка указывает на установление ценностных отношений между субъектом и объектом. В традиционной лингвистике рассмотрение свойств объекта лежит в основе различных классификаций оценки. Одна из наиболее полных классификаций была предложена финским логиком Х. фон Вригтом. В ее основе лежат такие принципы, как функциональность и компаративность. Фон Вригт производит классификацию оценок по типу оцениваемого объекта и семантики сочетаний с общеоценочными прилагательными «good» и «bad». При этом он выделяет следующие разновидности оценок: инструментальные (хорошая пила), технические (плохой специалист), благоприятствования (плохой (вредный) для здоровья), утилитарные (хороший вопрос, плохой план), медицинские (хороший/плохой вкус, обед). Более того, Фон-Вригт распределяет аксиологические концепты между тремя основными категориями: 1) собственно оценка (value-concepts): хорошее и плохое, добро и зло; 2) нормативные концепты (обязанность, разрешенность, право); 3) концепты, относящиеся к человеческим действиям, поступкам: практическое рассуждение, намерение, мотив, воля, желание, цель, необходимость, потребность [7, с. 27].

Среди основных подходов к пониманию оценки в лингвистике можно выделить следующие:

- функционально-семантический подход, в котором оценка понимается как «такое мнение о предмете, которое выражает характеристику его с точки зрения категории ценности» [1, с. 61]. Его сторонниками являются многие известные лингвисты, например, Н. Д. Арутюнова, Е. М. Вольф, Г.А. Золотова, Е. Ю. Мягкова, З. Д. Попова, И. А. Стернин и др.;

- оценка выступает как суждение о ценности, где она рассматривается как высказывание/суждение субъекта о ценности того или иного объекта. При этом в роли ценностей могут выступать желания, нужды, стремления, интересы человека [8]. Данный подход можно определить, как междисциплинарный, так как в нем актуализируются философские, логические и лингвистические характеристики оценки. Некоторыми сторонниками этой точки зрения выступают С.Г. Воркачев, Т.В. Писанова, Z. Vendler и др.;

- оценка как компонент концепта, целью которого является изучение и анализ ценностных характеристик и знаний об окружающем мире в сознании носителей языка, так как «оценка непосредственно отражает общую систему объективных и субъективных ценностей, закрепленных в картине мира человека» [10, с. 153]. Этому мнению также придерживаются В. И. Карасик, В. Л. Наер, М. В. Ляпон, А. В. Кленова.

Несмотря на разнообразие подходов к определению и роли оценки в лингвистике, представляется возможным выделить компонент, в отношении которого исследователи практически единодушны, а именно: она (оценка) носит двойственный, или антонимический характер, так как основу оценочных процессов составляет противопоставление качеств положительности и отрицательности, что является базисным элементом познания человеком окружающей действительности.

16. Ткаченко О. Б. Українська фонетика на історико-типологічному тлі / Ткаченко О. Б. // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 14–25.

17. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / Царук О. В. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.

Анотація

О. В. Холодов, Н. В. Холодова, А. С. Орел. Роль субстрату в східнослов'янському глотогенезі

У статті розкрито роль субстрату у східнослов'янському глотогенезі, проаналізовано вплив субстрату на структуру східнослов'янських мов, особливо на фонологічному рівні. Висвітлені субстратні інтерпретації історико-мовних явищ.

Ключові слова: субстрат, глотогенез, етногенез.

Аннотация

А. В. Холодов, Н. В. Холодова, А. С. Орёл. Роль субстрата в восточнославянском глоттогенезе

В статье рассмотрена роль субстрата в восточнославянском глоттогенезе, проанализировано влияние субстрата на структуру восточнославянских языков, особенно на фонологическом уровне. Определяются субстратные интерпретации историко-языковых явлений

Ключевые слова: субстрат, глоттогенез, етногенез.

Summary

O. Kholodov, N. Kholodova, A. Orel. The role of substratum in the eastern-slavic glotogenesis

The role of substratum in the Eastern-Slavic glotogenesis is thoroughly investigated in the article. The substratum influence on the Eastern-Slavic languages structure, especially on the phonological level is analyzed. Specific substratum interpretations of historic-linguistic phenomena are given. The article discloses the problems of substratum study in the works of the Ukrainian and Russian linguists of the second half of the XX – beginning XXI centuries. The assessment of explanatory possibilities of the substratum theory from the position of modern linguistics is provided. While investigating substratum impact on the Slavic languages, namely on the Eastern-Slavic ones, a special attention is paid to the analysis of the external conditions and historical aspects of the language contacts.

Key words: substratum, glotogenesis, etnogenesis.

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

УДК 81'373.611:811.161.1

Дьячок Наталья Васильевна,
доктор филологических наук, доцент
ГВУЗ «Национальный горный университет»
Днепропетровск (Украина)
E-mail: dyachoknatalya@mail.ru

Сухобрус Людмила Станиславовна,
ассистент кафедры общенаучной подготовки.
Красноармейский индустриальный институт
ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет»,
Красноармейск (Украина).

ОБ УНИВЕРБАЛЬНОМ ПОТЕНЦИАЛЕ ТАК НАЗЫВАЕМЫХ ЮКСТАПОЗИТОВ

Целью статьи является определение статуса так называемых юкстапозитов, а также их реляционного потенциала: способности продуцировать универбы.

Довольно часто говорится о том, что «при рассмотрении аппозитивных словосочетаний возникает проблема отличия словосочетания от сложного слова» [5, с. 36]. В данной статье мы попытаемся определить статус и словообразовательно-номинативный потенциал образований типа *бал-маскарад*, *жар-птица*, *Москва-река*, *альфа-лучи*.

Термин *юкстапозит* для обозначения таких единиц как *девица-краса*, *художник-дизайнер*, *диван-кровать*, *радуга-дуга* и т.п. в научный обиход ввели А. А. Билецкий, Н. Ф. Клименко. Он обозначает сложное слово с несколькими основами, образованное посредством сложения слов или словоформ.

Поскольку лингвисты высказывали достаточно спорные мысли относительно дериватов, образованных путем словосложения, они использовали, соответственно, разные термины для их обозначения. Например, *сложные слова* или *сложные существительные* (Л. А. Булаховский, Б. Б. Фридрак, А. А. Шеляховская, И. В. Агаронян), *сложные существительные на основе соединительной связи* (Л. А. Леон), *составные слова* (Л. Н. Засорина, В. В. Акуленко-Тисенко, И. Г. Галенко), *составные слова и словосложение* (В. А. Горпыныч), *сложные, составные или сложносоставные слова* (Н. М. Шанский, Г. Н. Абакшина, К. С. Горбачевич, Т. И. Кочеткова), *сложносоединенные слова* (Д. И. Коков), *сближения* (М. И. Привалова), *сближение раздельно оформленных образований* (Н. М. Шанский), *крупноблочные слова* (Т. Д. Якубович), *аппозитивные словосочетания номинативного характера* (С. С. Вартапетова, О. С. Малахов, П. О. Лекант, М. В. Корнілов), *сложение с подчинительным отношением основ* (Русская грамматика – 1970), *нейтральные словосочетания* (Н. С. Родзевич), *сложные образования с приложением* (М. М. Фещенко), *сочетания существительных по типу приложения* (В. М. Русановский), *сращения* (О. А. Стишов, З. С. Сикорская), *сближения* (М. И. Привалова), *комплексные наименования* (А. И. Моисеев), *сочетания сопряженного типа* (Е. А. Орлова), *бинонимы* (М. В. Костромина).

Кроме того, некоторые исследователи склонны определять существительные-юкстапозиты как единицы разных уровней языка, отмечая, что в системе современного

Ключевые слова: заговоры, магические тексты, лексика, семантика, эпитет, словесные формулы.

Summary

Shulyak S.A. The functioning of word formulae in magic texts of spells.

The article analyzes the functioning of word guardian formulae in the magic texts of Ukrainian spells. We defined the types of these formulae: wish, intimidation, destroying, sending the impossible, locking, exchange, spell, curse, deceit, invitation, protection, and the frequency of their usage. The article suggests the structure of the investigated elements. In addition, we defined the main semantics, which is inherent for magic formulae. Also, we defined the main productive constant epithets for denoting the investigated vocabulary. The article shows the role of magic word formulae in the picture of Ukrainian world.

Key words: spells, magic texts, vocabulary, semantics, epithet, word formulae.

УДК 81'42

Янко Юлиана Константиновна

аспирант
Горловский институт иностранных языков
ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»
г. Бахмут, Украина
E-mail: yanko999@mail.ru

КАТЕГОРИЯ ОЦЕНКИ В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Категория оценки стала объектом лингвистических исследований сравнительно недавно, в 20 веке. Изучается само понятие оценки, общие и частные классификации ее типов, способы и языковые средства выражения, роль в языке и др. Оценка рассматривается с точки зрения функционирования в структуре высказывания и текста, влияния экстралингвистических факторов на выбор типа оценки и языковых средств ее выражения в зависимости от личности коммуникантов и ситуации общения, соотношения категорий эмоциональности и оценочности, эмотивности и экспрессивности и их статуса в значении слова и др.

В рамках традиционного подхода особенно важным представляется лингвистический анализ оценочных значений, в котором существенную роль играет разделение компонентов структуры оценки на эксплицитные и имплицитные.

Несмотря на обширный круг исследований в данной области, в лингвистике отсутствует общепринятое понимание термина «категории оценки». При этом существует мнение, что оценка не может быть предметом собственно лингвистических исследований. Такого мнения придерживается С. Г. Воркачев, который полагает, что оценка «не имеет анализируемых специфических средств выражения» [8]. Другие исследователи (Н. Д. Арутюнова, Е. М. Вольф, Е. Л. Зайцева и др.) не согласны с данной точкой зрения и считают, что определенные слова («хорошее», «желаемое», «приятное») составляют особую лексико-семантическую группу, которая образует положительный оценочный сегмент в языке. Напротив, слова «плохое», «вредное», «злое» и т. д. можно объединить в противоположную лексико-семантическую группу, составляющую отрицательный оценочный сегмент [1, с. 66; 7, с. 9; 9]. Таким образом, категория оценки является одним из основных способов отражения ценностей языковой семантики.

В лингвистических исследованиях, посвященных проблеме роли субъекта в оценочных высказываниях, отмечается, что субъект оценки отличается от субъекта говорения. Первым может быть как автор текста, так и любое действующее лицо.

Отже, у текстах українських замовлянь функціонують такі словесні оберегові формули: побажання, залякування, знищення, відсилання, неможливого, замикання, обміну, заклинання, прокльону, обману, запрошення, оберігання або недопущення, огороження. Кожна з досліджуваних формул має особливу структурну модель, чим і відрізняється від інших. Магічним формулам притаманна семантика «розсічення», «руйнування», «оберігання», «дарообміну», «захисту» тощо. Найбільш продуктивними постійними епітетами щодо позначень досліджуваної лексики є синє море, чорний ворон, ясний місяць, дрібні зірки, чисте поле. Словесні формули, які функціонують у текстах українських замовлянь, відображають картину світу нашого народу. Перспективним є вивчення впливу фольклорної мови на формування ментальності наступних поколінь.

Література

1. Вербальна магія українців / Вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов ; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
2. Ви, зорі-зоричі...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Дмитренко М. К. Символи українського фольклору: Монографія / М. Дмитренко. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Замовляння / Упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К.: Видавель Микола Дмитренко, 2007. – 124 с.
6. Копаниця Л.М. Поетичний текст в усній і книжній традиції: Питання поетики та художньої семантики : навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 397 с.
7. Хомік О. С. Український вербальний оберег: семантика і структура: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. С. Хомік. – Харків, 2005. – 22 с.

Анотація

Шуляк С.А. Функціонування словесних формул у магічних текстах замовлянь.

У статті вивчено функціонування словесних оберегових формул у магічних текстах українських замовлянь. Визначено типи цих формул: побажання, залякування, знищення, відсилання, неможливого, замикання, обміну, заклинання, прокльону, обману, запрошення, оберігання або недопущення, огороження та проаналізовано частотність їх уживання. З'ясовано структуру досліджуваних елементів. Виділено основну семантику, яка притаманна магічним формулам. Виокремлено найбільш продуктивні постійні епітети щодо позначень досліджуваної лексики. Показано місце і роль магічних словесних формул у картині світу українців.

Ключові слова: замовляння, магічні тексти, лексика, семантика, епітет, словесні формули.

Аннотация

Шуляк С.А. Функционирование словесных формул в магических текстах заговоров.

В статье изучено функционирование словесных обереговых формул в магических текстах украинских заговоров. Определено типы этих формул: пожелания, запугивания, уничтожения, отсылания, невозможного, замыкания, обмена, заклинания, проклятия, обмана, приглашения, охраны или недопущения, ограждения и проанализировано частотность их использования. Выяснено структуру исследуемых элементов. Выделено основную семантику, свойственную магическим формулам. Обозначено наиболее продуктивные постоянные эпитеты, обозначающие исследуемую лексику. Показано место и роль магических словесных формул в картине мира украинцев.

русского языка функционируют похожие в структурном отношении единицы, а именно: *сложносоставные существительные* (хлеб-соль, ракета-носитель), *апозитивные словосочетания* (земля-кормилица, осетин-извозчик, девица-красавица) и *единицы переходного типа* (горе-охотник) [3].

С позиций синтаксической деривации, рассматривая юкстапозиты как единицы синтаксического уровня, некоторые современные языковеды (А. С. Малахов, И. В. Величко) пользуются термином *приложение*. И. В. Величко рассматривает приложение как «явление номинативно-синтаксического семиосиза», которое, будучи диффузным, гибридным образованием, выполняет уникальную функцию интеграции языковых систем [2, с. 145]. Наличие разных подходов к видам синтаксической связи между компонентами сочетаний указанного типа подтверждает недостаточную аргументированность такого подхода. Например, авторы книги «Современный русский язык» определяют эту связь как аппозицию [7], И. П. Распопов – как аппликацию, Е. С. Скобликова – как параллелизм форм.

Итак, в современной лингвистике сформировались основные концепции относительно характера исследуемых единиц, на основании которых они рассматриваются как:

- 1) особая категория сложных слов;
- 2) различного вида словосочетания;
- 3) переходное явление на границе лексики и синтаксиса.

Так, ортодоксально тип образования подобных лексических единиц называется словосложением или юкстапозицией. Сущность его состоит в «морфологическом соединении двух или более корней (основ)» [4, 469]. В результате подобного словообразовательного акта образуется сложное слово, или композит. Словосложение занимает промежуточное положение между морфологическим и синтаксическим способами словообразования, обладая чертами того и другого.

Считается, что юкстапозиция «работает» на материале словосочетаний с приложением, но в отличие от словосочетания как единицы синтаксиса, которое состоит из главного слова и приложения, выражающего второе название, слова-юкстапозиты выражают одно понятие. Сложение является продуктивным способом образования существительных и прилагательных, в меньшей степени – наречий и глаголов.

Анализ трудов исследователей указанной проблемы демонстрирует отсутствие единого понимания термина *юкстапозиция* в современной русистике. Наиболее часто словосложение рассматривают как разновидность сложения наряду со сращением, аббревиацией, чистым сложением, а также обособленно – как чистое сложение, в состав которого включают и основосложение. Например:

- 1) словосложение (основосложение) – цельнооформленное соединение двух или более морфем, которые выступают в качестве корневых в отдельных словах [1, с. 426];
- 2) словосложение – образование новых слов посредством объединения в одно целое двух и более основ [6, с. 416];
- 3) словосложение – один из способов словообразования, сущность которого заключается в морфологическом соединении двух или более корней (основ) [4, с. 469]. Такое определение имеет место и других исследованиях, но, мы считаем, оно не достаточно точно отражает суть вопроса, поскольку в процессе основосложения и словосложения задействованы абсолютно разные словообразовательные модели

Исследуемому типу композитов присущи признаки цельнооформленности, а именно:

1. стирание грамматического значения компонентов (*кафе с услугами интернета – интернет-кафе*);
2. фиксированный порядок компонентов исходного словосочетания (прилагательное + существительное) и производного композита (основа прилагательного

+ основа существительного), изменение которого могло бы повести к изменению значения слова (*интернет-кафе*, но не *кафе-интернет*);

3. наличие одного главного ударения (*бизнес-центр*, *шоу-бизнес*);

4. особый графический облик сложного слова – слитное (или дефисное) написание (*шеф-повар*, *данс-холл*);

5. особый вид синтаксических отношений, заимствованный у исходного словосочетания, и тип синтаксической связи, также заимствованный у исходного словосочетания, соответственно – подчинительные и согласование.

Альтернативное решение проблемы определения статуса композитов исследуемого типа было предложено В.И. Теркуловым. Вслед за лингвистом утверждаем факт принадлежности исследуемых единиц номинатамам с доминантой-словом. Например: *кафе – интернет-кафе*, *кафе – диетическое кафе*, то есть **интернет-кафе** понимается как словосочетание, а не как слово.

Итак, ученый рассматривает так называемые дериваты указанного типа как распространенный другим полнозначным словом эквивалент слова, то есть словосочетание, которое функционирует в языке в результате некой интерпретации слова, расширяя его лексическое значение. В целом же каждая конкретная исследуемая нами единица носит название **номинатама типа «слово, распространенное зависимой полнозначной лексемой, выполняющей роль семного конкретизатора»**, входит в разряд структурных разновидностей номинатамы с доминантой-словом (словесной доминантой), то есть является семантически тождественной единицей, которая отождествляется на уровне слова. Номинатама вообще – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах, причем в данном конкретном случае вариантами одной номинатамы выступают слово и словосочетание, стилистически не отличающиеся от эквивалентного словосочетания какими-либо чертами разговорности или сленговости, например *интернет-кафе*, *данс-клуб*, *данс-холл*, *бизнес-ланч* и т.п. Предложенная В.И. Теркуловым концепция «не определяет того, какая из реально отмечаемых в речи структурных единиц является основной для языка. Она снимает противоречия в атрибуции разных структурных единиц путем выведения родовой, языковой единицы, системная значимость которой предполагает возможность любой структурной речевой реализации выразителя моделируемого тождественного значения. Такая единица и является основой номинативности – номинатамой» [8, с. 135].

Вышеизложенное свидетельствует о том, что, во-первых, исследуемые композиты являются альтернативными формами номинатам исследуемого типа и, во-вторых, являются их речевыми реализациями. В связи с этим также было бы некорректным считать данные композиты результатом деривационного процесса, а процесс их возникновения – деривационным.

Еще одним доказательством поливербального статуса юкстапозитов является его словообразовательно-номинативный потенциал, а именно – способность некоторых из них утверждаться в языке в качестве номинатамы с доминантой-словосочетанием (*женищина-библиотекарь*, *женищина-санитар*, *женищина-секретарь*) и становится базой для универбов – речевых словесных реализаций данных словосочетаний (*библиотекарша*, *санитарка*, *секретарша*).

Универбы, в свою очередь, представляют собой результат речевой деривации, где исходным материалом является поливербальная реализация номинатамы с доминантой-словосочетанием. Например: *стиральная машина – стиралка*, *декретный отпуск – декрет*, *дочь царя – царица*, *пять пальцев – пятерня*, *день рождения – днюха*, *женищина-санитар – санитарка*, *женищина-кондитер – кондитерша* и т.п. Таким образом, является очевидной способность словосочетаний, в состав которых входит зависимый элемент – приложное (в традиционном понимании – юкстапозитов), продуцировать универбы.

Так, возникший универб является наряду со словосочетанием **дублетом номинатамы**, включающей в свой состав оба эти компонента. «Само же преобразование

Формула прокльону має у своєму складі сполучник *щоб*, як-от у замовлянні епілепсії: *Щоб тебе ножем стинало! / Щоб ти держалася, як пісок на вилах! / Пху, пху, пху! / Щоб ти тремтіла, як клоччя на веретени! / Пху, пху, пху! / Щезай, пропадай і ніколи не вертай!* [2, с. 142].

Формула запрошення складається з кількох частин: 1) формули звертання, яка дозволяє суб'єкту замовляння встановлювати контакт із потойбічним світом; 2) власне запрошувальної формули, яка містить імператив дієслова зі значенням «іди, приходи», а також часові, локативні та об'єктні уточнення, причому локативні обставини, зазвичай, виражені займенником із прийменником – *до нас*; 3) заборонної формули, що будується на протиставленні часових обставин і оформлюється як причинно-наслідкова конструкція (*а коли...то*; *як...так*) [7, с. 16] та функціонує у текстах на кшталт: *Добривечір вам, плависвиці! Простяг вас крякавки на вечорниці* [5, с. 24]; *На синьому морі лютий змій реве. «Чого ти, лютий змїє, реवेश?» – «Бо нема мені чим моїх діток годувати». – «Іди ти, лютий змїє, до (...) в двір, візьми від раба Божого (...) молитвованого, хрещеного, миром мурованого люту кров і будеш мати чим діток своїх годувати»* [2, с. 108].

Формулу оберегання або недопущення представляють замовляння, в яких присутні дієслова з «охоронною» семантикою, наприклад: *Сила Божжа буде укріпляти, / Ангели-хранителі будуть охороняти, / А роджений, хрещений (Сергій) / Здоров'я буде мати / І ніякого горя не знати* [2, с. 188]; *Сьогодні не п'ятниця, / так цій ранці-ввці / не відранюватися* [2, с. 182]; *Коли замовляла, то братів прохала: «Брати мої рідні, не проливайте крові червоної, бо кров іти перестане, а п'ятниця їй неділя щотижня настане»* [2, с. 89]; *Господи, благослови мені рабу Божому (...) сіє слово говорити і в добрий кінець привеєсти!* [2, с. 97]. О.Є. Хомік зазначає, що структурна модель цієї формули може мати такий вигляд: звертання до надприродної істоти + дієслово у наказовому способі зі значенням „уберегати“, „благословляти“, „недопускати“ тощо у 2 особі однини доконаного виду + займенник (кого) і/або від кого [7, с. 17].

Формула магічного озородження зустрічається у замовлянні пристріту дитини: *Іду поміж люде, нічого не буде; попереду січ, а позаду міч: січем одсічуся, мічем одоб'юся, я нікого не боюся* [2, с. 193], а також у громадських та побутових замовних текстах, як-от: *Іду я на суд: сонце в лице, місяць в плече. Зорею підпережуся – нікого не боюся* [2, с. 309]; *Іду я з дарником і з паскою, – до мене пани з доброю ласкою; я зорею підпережуся, та нікого не боюся* [2, с. 308]; *Ти, Місяцю. Ясний, / Ти, Місяцю, прекрасний, / Ти, Місяцю, дорогий, ти, Місяцю золотий; / Я Місяцем обгорнуся, / Зорью підпережуся, / І своїх ворогів-супостатів не боюся!* [1, с. 44-45].

Фольклорний текст може бути безпомилково ідентифікований за наявністю подібних постійних слів або групи слів, що набувають характеру традиційних мовних стереотипів; стійкі образно-поетичні означення предметів і явищ, які переважно зустрічаються при словах і немов зрослися з ними, стали постійними, вказують не просто на найбільш сталу рису предмета, а свого роду ідеальну (тихий Дунай, червона калина, чорні брови, синє море, буйний вітер, широкий степ, ясний сокіл, бистрії ріки, зелений луг, чисте поле) [6, с. 133-134]. У текстах українських замовлянь зустрічаємо такі постійні епітети, як-от: *На синьому морі, на червоному камені / Матір Божжа стояла, / Всі пристріти і дання одговоряла; / Посилала бризги по синьому морю* [1, с. 44]; *На синьому морі Ісус лежав; Там Спаситель спочивав, / Золотом хресті випрямляв* [1, с. 69]; *На синьому морі, на залізнім току – там залізна баба, а в тої баба – сім дочок, а в тих семи – також по сім. Вони одмовляють і отговорюють од крові, і од кров'яної, і водяної, і вітряної кровсаницю попивають, молошницю поїдають* [2, с. 82]; *По синьому морю корабель пливе, на тому кораблі три пані сидять, одна пише, а одна читає, а третя враз вставляє* [2, с. 104]; *Тільки чорний ворон літає – / Хай він це горе об чорну скелю розбиває!* [1, с. 48]; *Підходжу під ясний місяць, / Під дрібні зірки, / Де в чистім полі / Стоять три тополі* [2, с. 15].

вижену! / Ти звідусіль убирайся, / Ти тут не розпоряджайся, / Ти в оце ясчко вкачайся [1, с. 41]. Частотними є замовляння, в яких болячку відсилають за вітром і за димом, наприклад: *Тут тобі не стояти, серденько не нудити, / Голівоньки не бити, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не в'ялити, / Жовтої кості не сушити, / а йди собі на сухі ліса, / на болота, на очерета, / Де вітер не віє, де сонце не гріє, / Де курячий глас не заходить. / Від народженої, молитвенної, / Хрещеної (ім'я) / З хати – вітром, а з двору – димом* [1, с. 51]; *Тепер я тебе вишіптую, викликаю і за димом пускаю* [2, с. 160].

Формула неможливого містить елементи як – тоді, коли – тоді та є зіставними частинами складнопідрядного речення у замовляннях кровотечі, наприклад: *Сіяла баба на камені рожу. Як та рожка зійде, тоді (називати на ім'я, як зветь того, що уріжеться) у того кров піде* [2, с. 72]; *На Осіяньській горі там стояв колодязь камінний; туди йшла дівка камінна, камінні її відра, камінний коромисел, камінна вона вся; коли вона відтіля води принесе, тоді з родженого, нахрещеного раба Божого (...) кров потече* [2, с. 75]; у замовляннях зубного болю: *У землі черв'яки, у воді щуки, / У небі місяць. / Коли вони зберуться, / Щоб рахувати гриби у лісі, / Тоді нехай і болять / У раба божого (ім'я) зуби. Амінь* [1, с. 66]. Конструкція як – так також є частиною формули неможливого у замовному тексті на кшталт: *Як цього залізу колоском не бувати, / так і (ім'я) рожу, бешихи / І болячки не знати* [1, с. 59].

Близькою до формули неможливого є **формула обману**, яка функціонує у діалогічному тексті замовляння перелогів, наприклад: *Лила святая Пречистая золотим мостом і стріла на золотім мості тридев'ять пахов; стала їх стрікати, стала їх питати: «Тридев'ять пахов, де бували? Що ви чували?» – «Ми бували за синім морем і там чували і видали: кінь коня законив, вол вола заволив, баран барана забаранив, козел козла закозлив, гусак гусака загусив, півень півня запівнив, селех селеха заселехив». – «Брежете ви, тридев'ять пахов! Неправда се есть ваша!»* [2, с. 97].

Лексеми замок і ключ, а також дієслова, які містять семантику «замикання» становлять основу **формули замикання**: *Летіла ворона через море, / ключі загубила. / Божя Мати йшла, ключі знайшла, / море замкнула, / кров замовила* [2, с. 78]; *Встань собі, встановись, / Золотим поясом пережись, / Золотими ключами замкнись* [1, с. 64]; *Білого тіла не в'ялити, / Червоної крові не смоктати, / Жовтої кості не сушити. / Замок замикаю, / Стелями забиваю, на нетрі зсилаю, / Де вітер не віє, сонце не гріє* [1, с. 39]. Словосполучення замком замикаю швидше є навмисним повтором слів із тотожним значенням та надає тексту замовляння переконливості у невідворотності і правильності сказаного.

Формула обміну найчастіше функціонує у лікувальних замовляннях (зубного болю, дитячої плаксивіці), наприклад: *Не йду я лісом, а чистим полем. Наперед мене біжить заєць: «Сірий зайцю! Де твої зуби? Візьми мої, а дай свої!»* [2, с. 125]; *Візьми ти мою лихую хворість, а мені дай здоровля крпке, як криця, а біль занеси з собою під небо, під хмари, в далеку даль, від хрещених людей* [2, с. 126]; – *Добрий вечір вам, кури зозулясти, кури попелясти, кури черні, кури білі, візьміть собі плаксивіці, крикливіці, а народженому младенцю (ім'я) нашіть сон зо всіх сторони, зо всеї птици по половинці* [2, с. 203]. Характерними у таких текстах є зоолексеми, як-от: заєць, кури та ін.

Звертання до Бога, Матері Божої та святих є невід'ємним елементом **формули заклинання**, яка проявляється в інтонаціях прохання, вимоги чи наказу, як-от у таких текстах замовлянь: *Святий Антіпю, зціли зуби й немочи* [2, с. 131]; *Господу Богу помолюся, Матері поклонюся, усім печерським, усім силам небесним, станьте у помочи!* [2, с. 140]; *Свята Марія Божя, явися нам. / Возьми цього хрещеного, молитвенного (Івана), / Цю чорну слабость вижсени, / бруд з тіла видави / чистим хрестом животворящим* [2, с. 145]; *А тепер святий Ілію, святий Міхайле і святий Міколаю, будьте мені на рахуночку. Амінь* [2, с. 149]; *З чим народився раб Божий (ім'я) / – Тим і хворів раб Божий (ім'я): / Тепер ти не хворітимеш!* [1, с. 31].

словосочетания в слово должно быть определено не как деривация и не как лексикализация, предполагающая **семантическое саморазвитие** речевой реализации исходной номинатемы и распад ее актуального тождества» [9, с. 68], а как универбализация, которая характеризуется не изменением, а сохранением семантики словосочетания в новообразовании – слове.

Под универбом нами понимается семантически и грамматически тождественное исходному словосочетанию слово, стилистически отличающееся от этого словосочетания чертами разговорности, сленговости либо стилистически совпадающее с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатемы.

Лингвисты отмечают возникновение большого количества суффиксальных универбов, мотивированных двучленным словосочетанием или же, согласно принятой нами терминологии, слов, тождественных исходному словосочетанию (вербальных эквивалентов словосочетаний, вербальных реализаций номинатем типа «словосочетание + универб») в XX веке, особенно в последние его десятилетия Лингвисты отмечают возникновение большого количества суффиксальных универбов, мотивированных двучленным словосочетанием или же, согласно принятой нами терминологии, слов, тождественных исходному словосочетанию (вербальных эквивалентов словосочетаний, вербальных реализаций номинатем типа «словосочетание + универб») в XX веке, особенно в последние его десятилетия.

Механизм перехода номинатемы с доминантой-словом в номинатему с доминантой-словосочетанием, номинатемы с доминантой-словосочетанием в универб можно выстроить в два этапа.

1. **WCom** → **NomWCom** **NomW** **W**, где **NomW** – номинатема с доминантой-словом, **WCom** – ее вариант-словосочетание, **W** – ее вариант-слово, **NomWCom** – номинатема с доминантой-словосочетанием – результат лексикализации словосочетания (так называемого юкстапозита). Например,

женищина-снайпер → *женищина-снайпер*
 номинатема
 (женищина)
женищина;
женищина-прокурор → *женищина-прокурор*
 номинатема
 (женищина)
 женищина:

Но вовсе не потому, что эта молодая женищина его «последняя любовь», а потому, что танцующая Терри – самая большая победа её ангела-хранителя (Божественный Чарли (2004) // «Экран и сцена», 2004.05.06; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru) – А вот что сказала мне женищина-прокурор Пермской облпрокуратуры Татьяна Шуваева: Когда 28 марта 2001 года дело положили мне на стол, я санкцию на обыск дала. (История с порнографией // Комсомольская правда, 2002.05.28; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru); Врачи предупреждали женищину, что такое количество пластических процедур может неблагоприятно сказаться на ее здоровье. (Ольга АЛЕКСАНДРОВА. Женищина пережила 36 операций, чтобы стать похожей на взрослую Барби // Комсомольская правда, 2014.07.03; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru) – Видела, как федералы поймали женищину-снайпера – их называют «белыми колготками». (Седов Николай соб. корр. 'Труда'. 'ФРОНТОВОЙ' ДИПЛОМ ВИОЛЕТТЫ // Труд-7, 2002.12.11; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru).

2. **WCom** **NomWCom** **U**, где **NomWCom** – номинатема с доминантой-словосочетанием, **WCom** – ее вариант-словосочетание, **U** – ее вариант-универб. Например,

женищина-снайпер

номинатема
(женищина-снайпер)
снайперша;
женищина-прокурор
номинатема
(женищина-прокурор)
прокурорша:

Буданов, и не только он, утверждает, что именно из этого дома **женищина-снайпер** вела прицельный огонь. (Владимир ЛАДНЫЙ. (Наш корр.). Полковника Буданова судят по законам мирного времени // Комсомольская правда, 2001.03.02; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru) – Он подозревал, что она **снайперша**, засеивая в полуразрушенном доме, которую надо уничтожить. (Алимамедова Лариса. 'И ЖИЗНЬ, И СЛЕЗЫ, И ЛЮБОВЬ...' // Труд-7, 2001.03.24; Национальный корпус русского языка; www.ruscorpora.ru).

Таким образом, очевидным является то, что так называемые юкстапозиты являются словосочетаниями с подчинительной связью, одной из особенностей которых является продуцирование вербального дублета – универба.

Литература

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 606 с.
2. Величко И. В. Приложение как явление номинационно-синтаксического семіозиса и его антропологические возможности в художественном тексте / И. В. Величко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – № 4. – 2008. – С. 145 – 149.
3. Кочеткова Т. И. Проблема словосложения в современной русистике / Т. И. Кочеткова // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. Гуманитарные науки. – № 1 (43). – Оренбург: Издательство ОГПУ, 2006. – 204 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
5. Молошная Т. Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках. – М., 1975.
6. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1976; 1985. – 400 с.
7. Современный русский литературный язык: учебник [для вузов] / [под ред. П. А. Леканта]. – М.: Высшая школа, 1982. – 399 с.
8. Теркулов В.И. Еще раз об основной единице языка // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – №11 (106). – С. 127-136.
9. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономазиологическом аспекте: дисс. ... доктора филол. наук: 10.02.02 / Теркулов Вячеслав Исаевич. – Горловка, 2008. – 404 с.

Аннотация

Н. В. Дьячок, Л. С. Сухобрус. Об универсальном потенциале так называемых юкстапозитов в русском языке.

Статья посвящена определению статуса так называемых юкстапозитов в русском языке, а также их реляционного потенциала. Осуществлено описание юкстапозитов русского языка на основе выведения базовой номинативной единицы – номинатемы – и констатации существования двух типов мотивации – внешней и внутренней. Номинатема определена в исследовании как абстрактная языковая единица, выполняющая номинативную функцию и реализующаяся в вербальных формах (глоссах, вариантах). В

стосується магії (магічні дії, магічні числа, магічне коло, що вберігає від нечистої сили); у переносному розумінні – надзвичайно сильний, непереборний; чарівний, чудодійний [4, с. 348].

О.С. Хомік зазначає, що характерними мовними засобами досягнення ілюктивної мети в основній частині оберегових замовлянь є формули різного типу, виражені у властивих своїх різновидах [7, с. 16].

Мета нашої статті – вивчити функціонування словесних формул у магічних текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити типи словесних формул та проаналізувати частотність їх уживання; з'ясувати структуру досліджуваних елементів; виділити основну семантику, яка притаманна магічним формулам; виокремити найбільш продуктивні постійні епітети щодо позначень досліджуваної лексики; визначити місце і роль магічних словесних формул у картині світу українців.

Приклади українських замовлянь подаємо в тих формах, у яких вони трапляються в досліджуваних текстах.

Зміст **формули побажання** зводиться до ритуального дарообміну між виконавцем замовляння та його адресатом [7, с. 16], як-от: *Тобі, місяцю-князю, світити-жмуритися; мені, красній діві, нічим не журитися. Тобі, місяцю-князю, ясенько світити; мені, красній діві, добре походити. Тобі, місяцю-князю, сонце зустрічати; мені, красній діві, солоденько спати* [5, с. 9]; – *Місяцю-князю, дай тобі, Боже, підповня, а мені здоров'я* [2, с. 130]. Найчастіше такий обмін відбувається з місяцем, адже цей астральний образ, закорінений у давні міфологічні пласти, символізував життя, світло, любов, постійне оновлення, безсмертя, вічність, чоловіче і жіноче начало – Матір-Велику Богиню, царицю небесну; князя, парубка, козака, нареченого [3, с. 108].

Основа **формули залякування** становить попередження, наприклад у замовлянні укусу змії: – *Гадине-царице, повиймай зуби, бо буде тобі те, що тій жінці, що проти неділі у суботу прала, муку придбала, та буде ж тобі те, що тому чоловікові, що проти неділі у суботу рубає дрова* [5, с. 101]; кровотечі: – *Стій, кров, зупинись, не йди, / бо тобі так буде, як тій молодіці, / що в неділю до обіда хліб пекла* [2, с. 80]; *І кажу тобі: стань кривава, а як не станеш, то буде тобі тес, як тому чоловікові, що в неділю до служби Божої в гаї дрова рубає; як тій жінці, що в неділю на городі до служби Божої моркву копає* [2, с. 95]. Такі елементи залякування мають за основу народні уявлення про дні тижня, кожен з яких має певне символічне значення та визначає, наприклад заборонені дії, або ж навпаки, як-от у замовляннях-проханнях, порівн.: *Помолюся я Господу Богу / І святому Миколаю, / Всіх святих на поміч призиваю, / Святого вівторка прохаю – / Станьте всі в поміч!* [1, с. 49].

Семантика «розсічення», «руйнування» притаманна **формулі знищення** у таких текстах: *Я тебе викликаю, я тебе розсікаю. Тут тобі не бувати, червоної крові не пити, жовтої кісті не ломити, народженої не сушити* [2, с. 36]; *Я вас замовляю, на вітри відсилаю і мечем засікаю* [2, с. 120]; *Ми тебе, бешшу, ціпами розмолюtimo, граблями розгребемо, лопатами розкидаєм, а мітлами розметем, тут тобі на рабі Божому не бути, тіла не рвати і не сушити, кісті не ламати, крові не пити* [2, с. 161]; *Буду я тобі пекельну смолу заливати, буду тобі залізом очі запікати, буду тебе молитвами закликати, буду тебе з християнської віри висилати* [2, с. 67].

Формула відсилання утворена за допомогою дієслова у наказовому способі та обставини місяця, як-от: *Я тебе висилаю, / Де ясне сонце не сходе, / Де курячий слух не заносе, / Там скоренися, / Там звеселися, / Од мене одчепися. / Тьху! Згинь, пропади! / Де взявся – туди йди!* [2, с. 49]; *До заходу сонця я тебе засилаю, / Я тебе змовляю Божими словами, / Своїми трудами, гострими мечами: / Тут тобі не стояти, тіла не ламати, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не в'ялити!* [1, с. 40]. Ця формула відображає реальне відсилання хвороби, як-от на яйце викачують переляк: *Де ти взявся? / Чи ти з вітру, чи з води, / Чи ти з сонця, чи з поганих людей – / То я тебе вимовляю, / То я тебе*

The article analyzes the means, expressing different types of assessment, in the novel by V. Aksenov "The Island of Crimea": semantic groups of evaluation words, conceptual, abusive, vulgar lexicon, vulgarisms, slang words, occasional youth slang of the island of Crimea used in the evaluation function, as well as evaluative means of derivation (evaluative suffixes, abbreviation etc.), which often create ironic and derogatory sense. Evaluation means reflect the artistic worldview of V. Aksenov, characterize his idiosyncrasy.

Key words: evaluation, evaluative, evaluative lexicon, idiosyncrasy, V. Aksenov.

УДК 811.161.2

Шуляк Світлана Андріївна

кандидат філологічних наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

E-mail: shulyak_svitlana@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВЕСНИХ ФОРМУЛ У МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ ЗАМОВЛЯНЬ

Мова фольклору посідає особливе місце серед різновидів художньої творчості, має потенціал архаїчних світоглядних ідей, культів та обрядів. Дослідження українських замовлянь є актуальним, адже в них віддзеркалюється мовна картина світу нашого народу.

Українські замовляння студювали В.Г. Антонюк, В.В. Берковець, М.Г. Василенко, В.Ф. Давидюк, М.К. Дмитренко, П.П. Єфименко, В.В. Жайворонок, А.В. Ковалевська, Л.М. Копаниця, В.М. Мойсієнко, М.Н. Москаленко, М.О. Новикова, О.А. Остроушко, О.Д. Павлов, В.П. Петров, А.С. Слухай, О.А. Соляр, А.І. Темченко, О.С. Хомік, Т.М. Шевчук, В.Ф. Ятченко та інші мовознавці.

Л.М. Копаниця підкреслює, що оскільки фольклор наділений властивостями зберігати давні за своїм походженням смисли і образи – міфологічні, історичні, саму усну традицію слід визнавати за спосіб збереження, трансляції і відтворення повідомлення, інакше кажучи – як інформаційний канал [6, с. 127].

Магія текстів замовлянь характеризується як певний вплив на навколишній світ за допомогою дій, які не несуть фізичного характеру. Неперсоніфіковані сили, за уявленням магії, керують світом, а той, хто їх знає, має надзвичайний вплив на все. Так само знання хвороб, болячок надає тому, хто промовляє магичний текст, владу над напастями, як-от: *Ляку поки я не знала – не шептала, / Стала знати – стала шептати: / Подумані, погадані, пристрітні, приговорні, / Мужські, женські, дівочі, парубочі, / Курячі, гусячі, звірячі, скотячі, / Вітряні, зоряні, водяні, огняні!* [1, с. 36-37]; *Добрий день, солодка болячка безверха, / Чого ти розходилась, / Чого ти розбушувалась? / Поки я тебе не знала – / Я тебе не вговорала, / А тепер я тебе знаю і вговорано: / Розійдися, розійся й розтупися / З кості, з жил, з (ім'я) живота!* [1, с. 57]; *Поки я тебе не знала, поки ти стояла, поки ти буяла. Стала я тебе знати, стала тебе з костів виганяти* [2, с. 67].

В.В. Жайворонок визначає магію як сукупність дій і слів, які, за народними уявленнями, мають чудодійну силу; чаклунство, чарівництво; магію ділять на *імітативну* (коли виходять з того, що подібне діє на подібне, наприклад, щоб викликати дощ, ллють воду або кидають у воду; щоб убити ворога, нищать його образ) та *симпатичну* (коли виходять з того, що частина впливає на цілісне, наприклад, нищачи волос чи зуб ворога, можна завдати йому великої шкоди; вимовляючи ім'я особи, можна здобути владу над нею); із середньовіччя відома *біла магія* (коли використовують таємничі сили природи на користь людини) і *чорна магія* (яка послуговувалася нечистою силою на шкоду людині); у переносному розумінні – щось загадкове, незрозуміле; прикметник – *магічний* – який

каждом конкретном случае конкретном случае дублетами одной номинатемы могут выступать словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово. Сделаны выводы о том, что юкстапозиты не являются сложными словами; они представляют собой словосочетания с зависимым элементом – приложением. Словосочетания подобного типа способны образовывать собственные моновербальные речевые дублеты – универбы. Явление универбации продемонстрировано примерами. Равноправное употребление словосочетаний и соответствующих им универбов в речи является доказательством их отношения к общей языковой единице – номинатеме.

Ключевые слова: юкстапозит, сложное слово, словосочетание, номинатема, универб.

Анотація

Н. В. Дьячок, Л. С. Сухобрус. Про універбальний потенціал так званих юкстапозитів в російській мові.

Статтю присвячено визначенню статусу так званих юкстапозитів в російській мові та їхнього реляційного потенціалу. Здійснено опис юкстапозитів російської мови на основі використання поняття номинатема як базової номинативної одиниці мови, та констатації існування двох типів мотивації – зовнішньої (мотивації однієї номинатемою іншою) та внутрішньої (мотивації номинатемою її мовленнєвих модифікацій – глос). Номинатемний підхід до опису універбів дозволив виділити полівербальні та вербальні дублети основної номинативної одиниці мови. Зроблено висновки, що юкстапозити не є складними словами; вони є словосполученнями з залежним елементом – додатком. Словосполучення такого типу здатні утворювати власні моновербальні мовленнєві дублети – универбы. Явище универбации продемонстровано прикладами. Рівноправне вживання словосполучень і відповідних їм універбів в мовленні є доказом їхнього відношення до спільної мовної одиниці – номинатемами.

Ключові слова: юкстапозит, складне слово, словосполучення, номинатема, универб.

Summary

N. V. Dyachok, L. S. Sukhobrus. Univerbal potential of so called yukstapozits in Russian language.

The article deals with the problem of status of yukstapozits in Russian language and their derivative potential. Description of the yukstapozits of the Russian language has been developed; the classification is based on the formulation of basic nominative linguistic unit (nominatheme) and statement of two existing motivation types – external (nominathemes motivate each other) and internal one (nominatheme is motivated by its linguistic modifications – glosses). Nominative approach to the description of yukstapozits allows singling out polyverbal and verbal doublets of a basic linguistic unit. Conclusions about fact of none-compound word status of yukstapozits are given: they are just word combinations. These word combinations can produce their own doublets – univerbs. The fact of univerbation is demonstrated by examples.

Key words: yukstapozit, compound word, word combination, nomi

УДК 81'373.611

Пакулова Тетяна Василівна

ст. викладач

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

м. Дніпропетровськ, Україна

E-mail: pakulova17@ukr.net

УНІВЕРБАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ЯК ОДИН ІЗ ПРОЯВІВ КОМПРЕСІЇ

Актуальність даної теми визначається визнанням номинатемами як базової одиниці мови. В той час як поява в мовленні великої кількості універбів вимагає їхнього

різноаспектного вивчення: ототожнення цих одиниць на відповідному рівні, побудови моделей їх відтворення й закріплення в мовленні й мові, визначення їхньої організації та типологічних ознак.

Останнім часом з'являється велика кількість універбів, вмотивованих словосполученням або ж, згідно з прийнятою нами термінологією, слів, тотожних вихідному словосполученню (вербальних еквівалентів словосполучень, вербальних реалізацій номінатем на кшталт «словосполучення + універб»). Існують три основні причини появи універбів. По-перше, компресія у словотворенні пояснюється дією закону економії мовленнєвих засобів, що особливо виразно виявляється в розмовному мовленні. По-друге, універби з'являються задля позначення нових реалій, що потребують нових найменувань. По-третє, виникає комунікативна (стильова) необхідність для зміни імені вже існуючого явища. Ідеться, наприклад, про номінації в сфері жаргонної стилістики: *зачетная книжка – зачетка, студенческий билет – студак, курсовая работа – курсач* (студ.). Окрім комунікативних факторів, на такі зміни можуть впливати фактори політики, економіки, престижу тощо. Також явище універбації свідчить не лише про економію мовленнєвих зусиль, а й про прагнення мови до «слівності», про тенденцію до синтетизму чи, принаймні, до урівноваження аналітизму й синтетизму. У контексті такого розуміння явища універбації цікавим видається аналіз лексикологічних особливостей досліджуваних одиниць.

Отже, традиційно вчені відносять утворення на зразок *генералка (генеральная репетиция), прогрессивка (прогрессивная зарплата), зачетка (зачетная книжка)* до компресивного словотворення (О. А. Земська, О. С. Кубрякова, В. В. Лопатін, Н. О. Янко-Триницька), розглядають їх як вияв загального закону втрати формальної й семантичної розчленованості, називають суфіксальними універбами (Л. І. Осипова), визначають їх як один із випадків лексичної конденсації (І. О. Устименко) тощо. Але всі дослідники сходяться на думці щодо дериваційного характеру досліджуваного явища, хоча тотожність семантики словосполучення й слова, яке йому відповідає, дозволяє зробити припущення про те, що між словосполученням і словом реалізуються відношення далеко не словотвірні, і саме тому ці відношення не призводять до виникнення нових номінативних одиниць.

Доволі часто висловлюється думка про те, що між вихідним словосполученням і його конденсатом існують відношення похідності, тобто зовнішньої вмотивованості. Але якщо виходити з того, що під зовнішньою вмотивованістю розуміють відношення між двома номінатами, значення однієї з яких (похідної) формується значенням іншої (твірної), але не збігається з ним, можемо констатувати: у наведених вище прикладах між твірною й похідною одиницями не існує відношень зовнішньої словотвірної мотивації. Це можна підтвердити такими спостереженнями:

1) значення слова в цьому випадку не визначається через значення словосполучення, а абсолютно збігається з ним (*мазаная хата і мазанка, железная дорога і железка, карта пополнения счета і пополняшка, жена прокурора і прокурорша*);

2) за модифікації подібного типу не відбувається й граматичних змін (спостерігаємо граматичну – родову – тотожність головного слова вихідного словосполучення й відповідного універба: *мобильный телефон – мобилник, кожаная куртка – кожанка*; випадки типу *мобильный телефон – мобилка, мобила, кожаный плащ – кожанка, пальто из дубленой кожи – дубленка, капитальный ремонт – капиталка* розглядаємо як специфічні вияви універбальної аналогії).

Таким чином, можна стверджувати, що між словосполученням і його словесним еквівалентом реалізуються словотвірні, але не зовнішні, дериваційні, а внутрішні, міжгласові мотиваційні відношення.

У зв'язку з цим виникає природне бажання знайти єдиний термінологічний еквівалент наведеному процесу й тим одиницям, що постають внаслідок цього процесу. Услід за В. І. Теркуловим Н. В. Дьячок розглядає кожний «дериват» як універбалізований

системой текста, а также продуцирует содержательно-концептуальную и подтекстовую информативность произведения, донося, таким образом, его скрытый смысл до читателя. Оценочная лексика придаёт всему произведению яркость, индивидуализирует речь каждого из героев. С её помощью рисуются язвительные картины советской действительности, характеры персонажей, особый мир антиутопии, что не только отражает художественное мировидение В. Аксёнова, но и органично входит в его художественную картину мира, становится частью его идиостиля.

Перспективы исследования заключаются в возможности масштабного исследования языковой личности Виктора Аксёнова, который представляет собой значительное явление в русской литературе конца XX - начала XXI вв.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксёнов В. Остров Крым / Василий Аксёнов // Юность. – 1990. №1. – С 35–48.
№2. – С 7–27.
№3. – С 28–45.
№4. – С 46–73.
№5. – С 38–61.
2. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики 1982. – М. : Наука, 1984. – С. 6–15.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – №5. – С. 4–6.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Высш. шк., 1985. – 105 с.
5. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – 65 с.
6. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике (Анализ семантической структуры слова) / Ж. П. Соколовская. – К. : Вища шк., 1970. – 190 с.

Анотація

Гамалі О. І., Каневська О. Б. Засоби вираження оцінки в ідіостилі В. Аксёнова (на матеріалі роману «Острів Крим»).

У статті проаналізовано засоби, що виражають різні види оцінки, в романі В. Аксёнова «Острів Крим»: семантичні групи оцінних слів, вжиту в оцінній функції концептуальну, лайливу, простомовну лексику, вульгаризми, жаргонізми, оказіональний жаргон молоді острова Крима, а також словотвірні оцінні засоби (суфікси суб'єктивної оцінки, аббревіація і т. ін.), що часто створюють іронічно-зневажливий смисл. Оцінні засоби відбивають художнє світобачення В. Аксёнова, характеризують його ідіостиль.

Ключові слова: оцінка, оцінність, оцінна лексика, ідіостиль, В. Аксёнов.

Анотация

Гамали О. И., Каневская О. Б. Средства выражения оценки в идиостиле В. Аксёнова (на материале романа «Остров Крым»).

В статье проанализированы средства, выражающие разные виды оценки, в романе В. Аксёнова «Остров Крым»: семантические группы оценочных слов, использованная в оценочной функции концептуальная, бранная, просторечная лексика, вульгаризмы, жаргонизмы, окказиональный жаргон молодежи острова Крима, а также словообразовательные оценочные средства (суффиксы субъективной оценки, аббревиация и др.), часто создающие иронически-пренебрежительный смысл. Оценочные средства отражают художественное мировидение В. Аксёнова, характеризуют его идиостиль.

Ключевые слова: оценка, оценочность, оценочная лексика, идиостиль, В. Аксёнов.

Summary

Hamali O. I., Kanevska O. B. The evaluative means in idiostyle of V. Aksenov (based on "The Island of Crimea" novel).

Пользуется писатель и таким словообразовательным средством выражения оценки, как усечение основы. Ярким примером окказионализма такого типа является *суп – супруга*: ... прежде всего позабыла о своем законном «супруге», «супружнике» или, как она его попросту называла, – «суп» [1, №2, с. 18].

Таким образом, широко используемые автором словообразовательные оценочные средства (суффиксы субъективной оценки, аббревиация и др.), предназначены для выражения ценностного отношения (положительного или отрицательного) говорящего к объекту оценки. Оценочные окказионализмы В. Аксёнова часто окрашивают повествование в иронически пренебрежительные тона.

Встречаются контексты, в которых писатель использует возможности предикативной оценки: *Вот эта способность русских баб мгновенно переходить от хмурости, мрачной настороженности к душевной теплоте – вот это клад* [1, №1, с. 36].

Широко представлены частицы с оценочным значением, которые в тексте романа выполняют разнообразные функции: устанавливают контакт с собеседником, связывают данное высказывание с предыдущим, выражают конкретные чувства или их комплекс (удивление, радость, огорчение), например: ... *да куда же я опять хочу с этим своим вечным ощущением пустяковости, второстепенности своих деяний... что-то главное не сделал, что-то самое важное упустил... о чем-то я забыл?... почему не оставляет ощущение чепухи?... ведь это же все нужно?.. даже и интервью это дурацкое на ABC, даже и приём в честь диссидента ...ведь не для себя же стараюсь, для идеи ...ведь это же как раз и есть главное содержание жизни...как же ты, гад Сабашка, мог меня посчитать «любилком-дობилком»* [1, №2, с. 23].

Частотны в тексте и междометия, придающие оценочность всему высказыванию: – *Татьяна, "телега" на тебя, ну поздравляю, такую раньше и не читала* [1, №2, с. 10]; – *Ой, мамочка, там написано, деточка-лапочка, будто ты две ночи с белогвардейцем в отеле жила. Врут, конечно?* [1, №2, с. 11]; – *Ах, как странно, как странно... – прошептала Веруля* [1, №2, с. 12]; ... *внутри у нее все тряслось – ну и ну, ну, ты даёшь, Татьяна!* [1, №3, с. 38].

Использует В. Аксёнов оценочную лексику в составе тропов (эпитеты, сравнения, метафоры) и стилистических фигур (перифразы, эмоционально-экспрессивные предложения), прежде всего для создания портретов персонажей и их речевой характеристики: *мьялого цвета лицо; дрознувшая щека прикрылась локтем; тело – свинцовые джунгли, душа – загнанная лиса; Сабашников, сама скромность; опухшее лицо бывшей красавицы*. В контекстах: *Непревзойдённая в прошлом барьеристка – восемьдесят метров сумасшедших взмахов чудеснейших вечно загорелых ног, полёт рыжей шевелюры и финишный порыв грудью к заветной ленточке...* [1, №2, с. 7]; – *Ю узлкам Андрюса синочек эз юзаль канисна, – проишел он сквозь остатки зубов, похожие на камни в устье Янцзы* [1, №1, с. 40]; *На глаза его падали два пегих крыла прямых салных волос, престраннейшая улыбка обнажала дёсны. Малопривлекательный господин, подумала она* [1, №5, с. 59]; *Видное лицо взяло его под руку, шепнуло на ухо...* [1, №4, с. 68].

Характерны для идиостиля писателя оценочные перифрастические выражения, которые в большинстве своём несут индивидуально-авторский характер, т.е. возникают в образной системе произведения автора и несут смысловую и эмоциональную нагрузку, характерную лишь для данной описываемой ситуации: иронично-негативная, иронично-нейтральная и иронично-положительная оценки. Например: *Она была спокойна и по-английски спросила почти правильно, а волосы небрежно отмахнула, аристократка секса; Лучников обнимал за зябкие плечики Лору Лерову, одну из тех увядающих букетиков, что украшали недавний праздник курьера* [1, №3, с. 38]; *Тут бравый "сокол" слегка икнул...* [1, №2, с. 12].

Итак, корпус оценочной лексики в проанализированном романе В. Аксёнова определяется его сюжетно-тематическим содержанием, замыслом автора, стилистической

дублет словосполучення, тобто слово, що виникло в результаті вербальної інтерпретації словосполучення, має абсолютно тотожне словосполученню лексичне й граматичне значення та синтаксичну функцію. Таку універбалізаційну пару вона визначає як номінатему на зразок «словосполучення + еліптичний універб». Ця одиниця входить до розряду структурних різновидів номінатем з доміантою-словосполученням, тобто є одиницею, семантично тотожною словосполученню.

Слово, що виникло внаслідок універбації, нарівні зі словосполученням є дублетом номінатем, до складу якої входять обидві ці одиниці. Саме ж перетворення словосполучення на слово має визначитися не як деривація і не як лексикалізація, що передбачає семантичний розвиток мовленнєвої реалізації вихідної номінатем і руйнування її актуальною тотожністю, а як універбалізація, яка характеризується не зміною, а збереженням семантики словосполучення в новоутвореному слові.

Н. В. Дьячок розглядає універб як семантично й граматично тотожне певному словосполученню слово, що може стилістично відрізнитися від цього словосполучення ознаками розмовності, сленговості або стилістично збігатися з ним. Таке слово, як і словосполучення, є дублетом однієї номінатем.

Л. В. Копоть, розглядаючи універбацію як одне з соціальних явищ, зазначає, що частковим врівноваженням антиномії коду й тексту може слугувати один із видів компресивного словотвору (у розумінні Н. В. Дьячок – формотворення – Т. П.) – універбація. Універби, як і будь-які інші скорочення, вважає дослідник, можуть бути явищами нейтрального або зниженого стилю, проте узуальними, оскільки початковий поштовх розвитку цього явища виходить з ситуації неформального спілкування, в якому втілюється скорочена форма синонімічних (еквівалентних – Т. П.) їм словосполучень [4].

Явище компресії, що є суттєвим при універбації, виявляється універсальним. Воно розповсюджене не лише у слов'янських, але й в германських мовах.

Одна з найбільш потужних тенденцій, що виявляються в різних мовах світу, є тенденція до економії мовних засобів. Британський дослідник, професор Б.Бернстайн, в 1979 році висунув тезу про те, що існують розгорнутий і обмежений коди як узагальнені типи мовленнєвих стратегій. Він вважав, що ці типи мовленнєвих стратегій відбивають контекстно-незалежні й контекстно-пов'язані системи значень. Контекстно-незалежна система значень характеризується універсальністю, вона по великому рахунку є відкритою для всіх в певному ступені відбиття смислових залежностей і зв'язків. Контекстно-зв'язана система значень характеризується партикулярністю, вона відкрита для тих, хто має єдину контекстуальну пам'ять. Обмежений код базується на стиліх, конденсованих символах, розгорнутий код – на артикульованих символах. Обмежений код використовується вдома, в побутовому спілкуванні, в навчальному закладі, в різних установах [3, 67-68].

Дослідники зазначають, що підвищений темп життя, нагальна потреба в масовій номінації провокує появу в мовленні й мові нових позначень тих чи інших реалій, які вже позначено комплексними найменуваннями інформативного характеру. Для того, щоби сповістити про щось за допомогою мови, ми маємо знайти назви тим явищам, що нас цікавлять, і певним чином сполучити ці назви. Окрім цього й зміни самої дійсності потребують фіксації в мовленні й мові шляхом нових номінацій. З іншого боку, зміни емоційного фону також вимагає нових, не затертих засобів відбиття, які були б яскравими та більш ефективними, ніж звичайні. Цю потребу в нових найменуваннях мова може задовольняти різними шляхами, спільною ознакою яких є закономірний зв'язок з тим, що вже створено мовою, що виявилось в ній як життєздатне й спроможне бути основою й вихідною точкою для нового. Основою нових змін є запас слів і найменувань взагалі, притаманний конкретній мові [1, 194].

Л. В. Копоть вважає, що описові конструкції мають певний недолік, тому здійснюються спроби адекватно й економно передати зміст багатослівних сполучень, що виконують номінативну функцію. Виконуючи акт номінації, ми перетворюємо

найменування, що вже існує, шляхом компресії на однослівну дефініцію, прагнучи зекономити час і зусилля, які витрачаються на вимову багатоконпонентного сполучення [4].

Англійська мова, як і більшість інших сучасних індоєвропейських мов, не є виключенням з загального процесу конденсації мовленнєвих зусиль і мовних засобів. Наприклад, тут зустрічаємо

brandbil – brand + bil,
always – all [the] way (s з'явилося пізніше),
onto – on to,
thanks – thank you,
albeit – all be it,
gonna – going to,
identicals – identical twins,
mobiles – mobile phones,
parallels – parallel lines,
transients – transient processes.

Таким чином, ми дійшли висновку, що явище універбації як різновид конденсації є універсальним не лише у слов'янських мовах. Проте на англомовному матеріалі воно не було досліджене вповні.

Література

1. Dokulil M. Tvoreni slov v iельtine / M. Dokulil . – Praha, 1962. – 263с.
2. Дьячок Н. В. Универбация в русском языке: принципы структурно-семантического и ономазиологического описания / Н. В. Дьячок. – Горловка: Коллегия, 2014. – 332 с.
3. Карасик В. Язык социального статуса. Социолингвистический аспект. Прагматический аспект. Лингвосемантический аспект / В. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 335с.
4. Копоть Л. В. Универбация как явление словообразования с точки зрения социолингвистики // Л. В. Копоть. – Режим доступа: <http://allbest.ru>.
5. Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка / В. И. Теркулов // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка: «Філологічні науки»: зб. наук. праць. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – № 11 (106). – С. 127 – 137.

Аннотация

Т. В. Пакулова. Универбация в английском языке как одна из реализаций компрессии.

Статья посвящена определению сущности процесса универбации и описанию универбов как итоговых единиц этого процесса в английском языке. Осуществлено исследование англоязычных универбов на основе выведения базовой номинативной единицы – номинатемы – и констатации существования двух типов мотивации – внешней и внутренней. Номинатема определена как абстрактная языковая единица, выполняющая номинативную функцию и реализующаяся в вербальных формах (глоссах, вариантах). В каждом конкретном случае конкретном случае дублетами одной номинатемы могут выступать словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово. Универб, как и тождественное ему словосочетание, выступает дублетом номинатемы, включающей в свой состав оба эти компонента. Само же преобразование словосочетания в слово определено не как деривация и не как лексикализация, предполагающая семантическое саморазвитие речевой реализации исходной номинатемы и распад ее актуального тождества, а как универбализация, которая характеризуется не изменением, а сохранением семантики словосочетания в получившемся слове. Изучение универбов

правилам московского жаргона" [1, №1, с. 47]; – *Вы, должно быть, из "уимен-либ", бэби? – спросил он девушек* [1, №1, с. 42]; *Калифорнийское отродье, вроде Фары Фосет* [1, №11, с. 39]; – *Выродки, – проговорил он, как бы притягивая ускользящие сабашиновские глаза. – ...Прикинь, во что обошлись русскому народу наши уточненные рефлексии* [1, №2, с. 23]; – *У них там никакого оружия ни фера нету, Толяй... Давай, Толька, шмаляй ракету!* [1, №5, с. 60].

Яркой выразительностью, экспрессией и оценочностью обладает жаргон молодежи острова Крыма, созданный В. Аксёновым. Так, Антон – сын Андрея Лучникова – разговаривает на языке *яки* – смеси татарщины и русятины: *Слушай, атац, ты меня опять подначиваешь* [1, №1, с. 40]; *...будущее нашей страны – это яки, а не вечно замороченные евроэвакуанты, или обожравшиеся муллы! ...яки – это хорошо, это среднее между «яким» и «о'кей»* [1, №1, с. 41]; *Ребята, вы не обижайтесь на моего дядди, – сказал Антон. – Он и впрямь немного оло-таймер* [1, №1, с. 39].

Часто аксёновские персонажи употребляют варваризмы, привносящие в текст дополнительное оценочное значение: – *Сволочь – крикнула ему Таня. – Энтузуджен, – извинился человек и что-то еще добавил...* [1, №4, с. 54]; – *Stop! – That's enough for to night* [1, №4, с. 55].

Давая характеристику персонажам, В. Аксёнов неслучайно использует говорящие фамилии, имеющие оценочное значение (*Лунина* ← *Луна*; *Сабашиков* ← *собака*). Так, *Лучников* ← *Луч*: *Он – луч, вот он кто...мотоциклист, баскетболист и автогонщик, лидер молодежи 50-х, лидер плейбойства 60-х, лидер политического авангарда 70-х, он лидер* [1, №2, с. 24]. Действительно, в произведении на этом образе сосредоточено всё повествование: он пробуждает сознание людей, призывает их к объединению, борется с существующим государственным аппаратом.

В. Аксёнов активно употребляет и такой приём, как снижение «ореола высокостности», сталкивая высокую и сниженную лексику в одном контексте: *Ознобец восторга, то, что в уме он назвал молодой отвагой, охватил Тангута на лестничной площадке...; ...ну, там матюкаться в тесном круге, ну демонстрировать страсть к рыбалке, сдержанное почтение к генералиссимусу...* [1, №2, с. 12]; *Он даже снял очки, когдазнакомился, продемонстрировал Татьяне чистоту и честность своих глаз, никаких ухмылочек, никаких околичностей – перед вами друг!* [1, №2, с. 14].

Оценочную функцию в тексте выполняют и разнообразные окказионализмы, которые называют реалии созданной воображением автора жизни острова Крыма: – *Что такое "врэвакуанты"? – Памела чудесно сморщила носик. – Когда в 1920 году большевики вышибли моего дедулю и его славное воинство с континента, белые офицеры на Острове Крым стали называть себя "временные эвакуанты". Временный is temporary in English. Потом появилось сокращение "вр. эвакуанты", а уже в пятидесятых годах, когда основательно поблекла идея Возрождения Святой Руси, сложилось слово "врэвакуант", нечто вроде нации* [1, №1, с. 40]; – *Нет, сударыня, я сразу понял, что ваш папочка предпочитает "руссо-балт", когда я увидел его за рулем "руссо-балта"* [1, №1, с. 36]; *Тот торопился на поле идейной битвы, тяжелый его пиджачище запарусил, рубашка его растегнулась, виден был тествообразный живот* [1, №3, с. 30].

Характерным оценочным средством для языка романа является создание разнообразных авторских аббревиатур: *Не подлежит сомнению, что еще год-другой, и молодой фон Витте стал бы командующим ВСЮРО (Вооруженные Силы Юга России), но тут его бес попутал, тот же самый бес, что и нас всех уловил, Андрюша, – любовь к Единой – неделимой Убогой и Обильной – Могучей и Бессильной, то есть, ты уже меня прости, любовь к ЕНУОМБУ, или, по старинке говоря, к матушке-Руси, что в наших скифо-славянских* [1, №2, с. 18]. Подчеркнём, что некоторые из них являются ключевыми словами всего романа, выражающими главную идею текста. Например: *СОС – союз общей судьбы*.

счастливым [1, №1, с. 48]; 2) передаёт похвалу или порицание: *Должно быть, эти две сучки сейчас обсуждают, где они меня могли встретить; ...в её сногшибательной по скромности и шику белой куртке* [1, №1, с. 36].

Писатель редко использует ядерные оценочные слова «хорошо» – «плохо». Однако частотны контексты, в которых проявляется тесная связь с признаком качества, определяющая дидактическую функцию высказываний (*вредно, полезно, грешно* и т.д.): ... **основательно уже поддержанная** временем компания; Он чуть ли не на первой же вечеринке встретил Юрку и поразился, как **отерпительно** изменился его приятель [1, №1, с. 42]. Усиливают оценочное значение высказывания и использованные автором слова-интенсификаторы: **Довольно** стройная фигура, но принадлежит **явно** американской зануде [1, №5, с. 40]; *Теперь он стал большой, **чрезвычайно** нескладный мерин* [1, №1, с. 42]; *Они были **очень** хорошенькие и молоденькие* [1, №1, с. 36] и др.

Из всех рассмотренных в контекстах оценочных слов основную нагрузку несут качественные прилагательные, которым органически присуща способность выражать оценочные отношения: **чудеснейшие** вечно загорелые ноги, **пухлые** щечки, **глазищи свирепые** и др., а также окказиональное **снобейший** сноб. Авторская оценка, передаваемая такими прилагательными, служит для выражения положительного или отрицательного отношения к разнообразным фактам и явлениям художественной реальности:

- положительная оценка: **сумасшедшие** архитектурные экспрессии; **дерзкий** в своей простоте; **плейбойский** пентхауз; **смелые** архитекторы; **священные** принципы нашей демократии; **бурный** всплеск фаталистического веселья; **шикарная** полуотрешенность; **пленительная** атмосфера опасности;

- отрицательная оценка: **унылые** серые холмы; **защитный** городишко; **невразумительные** сообщения; **страшная** опасность; **одряхлевший** генерал; **тёмный** гнев; **ужасное** бабское бельё; **мерзкие** сцены; **кошмарные** парадоксы; **наглые** иностранные орды.

Частотны случаи лаконичного, однословного выражения оценки: **жизнь русских мастодонтов**; **плейбой** без каких-либо особых идей; **белогвардейская сволочь** и др. Чаше всего это либо слова с прямым значением, в которых одновременно заключено и название явления, и оценочное сообщение о нём (*грубиян, размазня, хам, болван*), либо слова с переносным (*чучело, лешаки*), либо с синтаксически обусловленным значением (*шляпа, свинья*).

В тексте романа переосмысливаются и переоцениваются слова, относящиеся к концептуальной лексике, т.е. выражающие политические и идеологические представления персонажей: *Андрей, ведь ты **почти марксист**...* [1, №2, с. 23]; *Я тебе не Славка, папа Лучников, предатель, **большевицкая шлюха**. Сколько тебе заплатили за остров Крым? Саланда-маранда **гебешная**, я тебе не Славка, я таких как ты, брал на каждом перекрестке, **дерьма маркиского кусок!*** [1, №2, с. 25]; ... **Марксизм-Ленинизм – это вкусовой экстремизм** конца двадцатых, который вызывает сейчас понятное недоверие у аппарата... [1, №2, с. 12]; *Ошеломленный переводчик, юноша из третьего поколения **франко-русов**, после мгновенного столбняка занялся уточнением мысли своего подопечного, в то время как окружавшие диссидента киты и акулы, уловив **борщеватое слово «товарищи»**, великодушно смеялись: нашел «**товарищей**»* [1, №2, с. 26].

Обращает внимание то, что большинство персонажей романа в своей речи используют жаргонную, просторечную и бранную лексику (*хипня, ухлять, ловенность, класс, бэби, бабки* и под.), для которой характерно ярко выраженное оценочное значение, что подчёркивает противоречивость их характеров, политических и социальных устремлений. Ведь персонажи В. Аксёнова, как правило, всегда находятся на переломе жизненного пути, духовного созревания, вырабатывают свое мировоззрение. Например: ...*жилетка из **хипповых барахоловок*** [1, №2, с. 20]; *Встречая сардонической улыбкой слово «идеалы» вы увеличиваете свою **ловенность*** [1, №2, с. 22]; – ***Хай, داد!*** [1, №1, с. 42]; – ***Хай, Эндрю!** – Он открыл свои объятия. / – **Привет, Федя!** – ответил Лучников "**по***

построено на базе двух основных методик: методики ономаσιологического описания универбов и методики описания процесса универбации.

Ключевые слова: глосса, деривация, коллокация, мотивация, номинатема, номинация, слово, словосочетание, универб, универбализация.

Анотація

Т. В. Пакулова. Универбация в английській мові як один із проявів компресії.

Статтю присвячено визначенню сутності процесу универбации й опису универбів, які є результатом цього процесу, в английській мові. Здійснено розгляд англійських универбів на основі використання поняття номінатемами як базової номінативної одиниці мови, та констатації існування двох типів мотивації – зовнішньої (мотивації однієї номінатемами іншою) та внутрішньої (мотивації номінатемою її мовленнєвих модифікацій – глос). Номінатемний підхід до опису универбів дозволив виділити полівербальні та вербальні дублети основної номінативної одиниці мови. Вербальні реалізації номінатем типу «словосполучення + еліптичний универб» здатні піддаватися универбализації, номіналізації й лексикалізації й складають три види залежно від комплексу процесів їх закріплення в мові й функціонування в мовленні. Дослідження побудовано на базі двох основних методик: методики ономаσιологічного опису универбів та методики опису процесу универбализації.

Ключові слова: глосса, деривация, колокация, мотивация, номинатема, номинация, слово, словосполучення, универб, универбализация.

Summary

T. V. Pakulova. Univerbation in English language as one of the compression's realizations.

The article concerns the determination of the essence of univerbation process as well as of univerbs as resultative units of this process in the English language. Onomasiological classification of the english univerbs has been developed; the classification is based on the formulation of basic nominative linguistic unit (nominatheme) and statement of two existing motivation types – external (nominathemes motivate each other) and internal one (nominatheme is motivated by its linguistic modifications – glosses). Nominative approach to the description of univerbs allows singling out polyverbal and verbal doublets of a basic linguistic unit. Verbal implementations of these nominathemes are subject to univerbation, nominalization, and lexicalization forming three types depending on the complex of processes of their fixation in a language as well as on their linguistic functioning. The study is based on two key methods to describe univerbs of the English language.

Key words: gloss, derivation, collocation, motivation, nominatheme, nomination, word, word combination, univerb, univerbation.

Процик Ірина Романівна,

кандидат філологічних наук, доцент

докторант

Національний університет «Києво-Могилянська академія»;

м. Львів, Україна.

E-mail: iprotskyuk@ukr.net

**«АВАНГАРД», «ЛОКОМОТИВ», «КОЛГОСПНИК»:
ВПЛИВ ТОТАЛІТАРИЗМУ НА ВИБІР НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ
ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД У 20–80-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

У величезному масиві онімної лексики української мови особливе місце належить номінаціям клубів та команд із різних видів спорту. Такі власні назви позначають вагому ділянку сучасного світу, який без спорту важко уявити. **Мета** розвідки – представити групу назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. та простежити вплив тоталітарної системи на вибір найменувань. Джерелами фактичного матеріалу були періодичні видання спортивної тематики радянського періоду, футбольні календарі-довідники та інші інформаційні видання, присвячені футболу. Назви футбольних команд – *командоніми* [5, с. 271], чи *футболкомандоніми* [2, с. 28], як пропонують йменувати такі номінації українські ономасти Михайло Торчинський і Наталія Григорук, – ще не були предметом ґрунтовного опису в українській ономастиці, тому заслуговують на увагу. В останні роки опубліковано кілька розвідок про назви футбольних команд, зокрема статті Наталії Григорук про номінації білоруських, російських та українських футбольних команд [3] і найменування польських футбольних клубів [2], а також стаття Марека Олейніки про назви польських та українських футбольних команд [4]. **Завданнями** цієї розвідки є: 1) виявити, які назви мали українські футбольні клуби в 20–80-х рр. ХХ ст.; 2) проаналізувати, від яких лексем утворено ці найменування, і покласифікувати їх за тематичним критерієм; 3) описати лексико-семантичні групи номінацій футбольних команд, з'ясувавши, в яких назвах відображено вплив тоталітаризму радянської доби.

Аналізуючи масив назв українських футбольних команд 20–80-х рр. ХХ ст., важко не помітити, що порівняно із найменуваннями футбольних клубів Галичини у першій половині ХХ ст., спектр номінацій суттєво відрізняється. Із майже трьохсот назв українських футбольних клубів 20–80-х рр., зафіксованих у картотеці, укладеній для проведення аналізу в цій розвідці, лише близько шістдесяті найменувань (приблизно 20%) пов'язані з історією та культурою України й мотивовані онімною чи апеллятивною лексикою, що містить національно-культурний компонент у значенні, а решта назв (80%) – це номінації, які несуть відбиток радянських реалій. Обсяг статті не дозволяє детально описати всі назви футбольних команд 20–80-х рр., тож, відповідно до зазначеної теми розвідки, варто зосередитися на аналізі номінацій клубів, які домінували в радянську епоху, та у виборі яких відчутно тоталітарні впливи.

1. З-посеред назв українських футбольних команд 20–80-х рр. ХХ ст. переважають номінації, **мотивовані різними власними назвами – онімами.**

1.1. У називанні футбольних клубів часто використано **номінації спортивних товариств** радянської епохи, до яких команди структурно належали. Мотиваційною базою для називання видівих понять ставали онімні найменування родових понять, що підтверджує загальносвітову тенденцію номінування спортивних команд у межах спортивних товариств. Футбольні команди з такими назвами створено в різних куточках України, вони виступали як на найвищому рівні, так і в першій чи другій лігах та обласних чемпіонатах. Наймасовішими спортивними товариствами радянського періоду були: **Динамо** (пролетарсько-спортивне товариство чекістів, створене в Україні 1924 р., у подальшому – фізкультурно-спортивне товариство правоохоронних органів – міністерства

Цель статьи – выявить и описать средства выражения оценки в идиостиле В. Аксёнова (на примере романа «Остров Крым»).

Проблема оценки многоаспектна, т.к. «человек оценивает всё, что было, есть, будет, может быть и могло бы быть» [2, с. 7]. Поэтому лингвисты ведут постоянные научные поиски в области семантики и способов выражения оценки в языке и речи (Ю. Д. Апресян, Л. М. Васильев, Л. А. Новиков, Ж. П. Соколовская; Н. Д. Арутюнова, Е. М. Вольф, Г. А. Золотова, А. А. Ивин, Т. В. Маркелова, Е. Ф. Петрищева и др.).

В формальной аксиологии оценка определяется обычно как положительная или отрицательная характеристика предмета, связанная с признанием или непризнанием его ценным в каком либо отношении [5, с. 36].

В лингвистике термин «оценка» употребляется в трех разных значениях. В узком смысле слова – это языковое выражение, устанавливающее ценностное отношение определенного типа между мыслью и действительностью. Так, В. В. Виноградов связывал оценку с выражением эмоционально-субъективного отношения говорящего, вследствие чего к оценочной лексике относил лишь слова, выражающие субъективную оценку [3, с. 4].

В широком смысле оценка – это своеобразное отражение соответствующей логической категории фактами явной и скрытой грамматики. Такой подход к изучению данной категории утвердился сравнительно недавно (Е. М. Вольф, Ж. П. Соколовская и др. [4; 6]) и, по нашему мнению, является наиболее адекватным для изучения оценочной лексики, поскольку семантическая структура оценочных лексем и типы отношений между ними во многом обуславливаются характером выражаемых ими оценок.

При максимальном широком подходе под оценкой понимается языковое выражение, приписывающее рассматриваемому объекту некоторое значение в соответствии с принятой в данном социуме или характерной для индивидуума шкалой оценок (*очень хорошо – довольно хорошо – хорошо – средне – довольно плохо – плохо – очень плохо*) [6].

Итак, оценка, по мнению большинства исследователей, – это результат соотношения говорящим какого-либо понятия со своим или общепринятым представлением о норме, оценочность – один из многих компонентов, формирующих значение слова. Средства для выражения оценки представлены на всех уровнях языка и речи и имеют варианты в употреблении. Это, прежде всего, аффективные слова (*великолепный, ужасный*), слова-интенсификаторы (*очень, чрезвычайно*); стилистически окрашенные слова; аффиксы со значением субъективной оценки; специальные интонационные конструкции и др.

Методом сплошной выборки из романа В. Аксёнова «Остров Крым» были извлечены оценочные слова и проанализированы особенности их употребления. Выявлено, что авторские интенции, отношение к событиям, миру, персонажам выражаются с помощью широко представленной оценочной лексики: *альяватые павильоны, жуткие краски, умопомрачительно-непонятный лозунг, чудесное тело, первозданная природа, замечательные имитации, головокружительные перспективы, изгибы псевдомира* и др.

В. Аксёнов активно использует разнообразные семантические группы слов, выражающих прагматические (*полезно / бесполезно*), интеллектуальные (*интересно / неинтересно*), эмоциональные (*приятно / неприятно*), морально-этические (*нравственно / безнравственно*) оценки: *шикарная полуотрашенность; пленительная атмосфера опасности; мерзкие сцены; кошмарные парадоксы; наглые иностранные орды* и др. В контексте: *Медленно растворялось очарование ночи, малярный приступ молодости постепенно проходил. Гнусоватое выздоровление. Ноги обрели их собственную тяжесть* [1, №1, с. 45].

Используя оценочную лексику, автор учитывает семантику оценки, которая отражает содержательную сторону языка в её динамическом состоянии и формируется в речевой коммуникации как деятельность: 1) передаёт одобрение или неодобрение: *Андрей Арсениевич Лучников стоял посреди странного мира и чувствовал себя ошеломляюще*

reflected in the terms connected with the relations "branch of knowledge, science - subject of science", "system of language tools - the complex of tools of expression in verbal creativity", "semiotic system – system of language tools", "speaking, conversation, talk". The majority of linguistic terms are modeled as the "action – language / speech phenomenon as a result. This model has in *scientific and popular linguistic discourse* the following options: a) "the process of action – speech behavior, created during a particular speech act", b) "the process of action - scientific work", c) "a process of action – condition, mismatch with anything, a departure from the typical, normal"; d) "action – opinion, the judgment about that action"; e) "action, speech act – type of the speech act, speech genre, a literary genre". The mechanisms of discursive metonymy as an elliptical reduction and nominative substitution of a defined word are shown. Some ways of semantization of metonymical terms in popular scientific and linguistic text are mentioned.

Key words: metonymy, lexical metonymy, discursive metonymy, metonymical transference, metonymical model, the elliptical reduction, the nominative substitution of a defined word, the popular and scientific discourse

УДК 811.161.1'42

Гамали Ольга Игоревна,

кандидат филологических наук, доцент

Каневская Ольга Борисовна

кандидат педагогических наук, доцент

Криворожский педагогический институт

ГБУЗ «Криворожский национальный университет»

г. Кривой Рог, Украина

E-mail: gamalioi@mail.ru, o.b.kanevska@rambler.ru

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ОЦЕНКИ В ИДИОСТИЛЕ В. АКСЁНОВА (на материале романа «ОСТРОВ КРЫМ»)

Василий Павлович Аксёнов (1932 – 2009) – один из самых популярных советских писателей 60-70-х годов XX века, один из лидеров шестидесятников, автор нашумевших романов «Ожог», «Остров Крым», «Московская сага». Творческий путь писателя является непосредственным отражением советской и постсоветской социокультурной ситуации второй половины прошлого столетия. Заметное стремление к смелому эксперименту с формой и содержанием произведений обеспечивает особую популярность книгам В. Аксёнова не только у читательской аудитории, но и у исследователей, прежде всего, критиков (П. Басинский, З. Богуславская, Р. Вахитов, Е. Весёлая, К. Газарян, А. Гольдин, Т. Калласс, Е. Сидоров и др.) и литературоведов (Б. Л. Брусоловская, Э. Г. Дадаян, Л. В. Гурленова, Н. А. Ефимова, Н. Н. Карлина, А. И. Куприянова, М. А. Литовская, И. В. Попов, Е. В. Снежко, Г. М. Торунова и др.). Но лингвистический аспект поэтики произведений писателя по-прежнему остается мало изученным. В немногочисленном ряду работ можно выделить исследования Н. В. Колесовой, Н. А. Петровой, М. В. Сандаковой, Л. И. Скворцова, в которых анализируются частные вопросы, касающиеся функционирования жаргонной и иноязычной лексики в аксёновских произведениях, семантики некоторых тематических групп (например, одежды) и пр. Можно констатировать, что индивидуально-авторский стиль произведений В. Аксёнова пока ещё не стал предметом отдельного серьезного изучения. Особый интерес, по нашему мнению, вызывает описание способов выражения оценки и оценочности в языке этого самобытного писателя, т.к. оценочная лексика и другие оценочные средства не только принимают участие в создании выразительности, но и являются важным элементом выражения авторских интенций, помогающим более точно интерпретировать текст.

внутрішніх справ та комітету держбезпеки [8] (в уболівальницькому середовищі динамівські команди мають прізвиська *менти, мусори, міліція*)), **Спартак** (спортивне товариство працівників кооперації, промисловості, комунального господарства, зв'язку, автомобільного транспорту, а також культури, освіти, медицини і торгівлі; існує з 1935 р. [8]; в середовищі футбольних фанатів спартаківці мають образливі прізвиська *м'ясо, м'ясні* – через асоціативний зв'язок із торгівлею м'ясом, адже спортивне товариство об'єднувало працівників торгівлі), **Локомотив** (всесоюзне добровільне спортивне товариство профспілки працівників залізничного транспорту та метрополітену, створене 1936 р. [8]; уболівальники йменують команди залізничників *локо*), **Зеніт** (спортивне товариство працівників машинобудівної промисловості, створене в 1936 р. [8]), **Торпедо** (спортивне товариство працівників автомобільної, тракторної та авіаційної промисловості, проіснувало до 1957 р., коли спорттовариство автомобілістів разом з іншими відомчими товариствами було об'єднане в республіканське¹ спортивне товариство працівників усіх галузей промисловості Авангард [9]; прізвисько – *автозаводці*), **Трудові резерви** (спортивне товариство професійно-технічної освіти, утворене 1943 р. [8]), **Колос** (республіканське фізкультурно-спортивне товариство працівників сільського господарства; утворене 1957 р. [8]), **Авангард** (республіканське добровільне спортивне товариство профспілок працівників промисловості та будівництва, створене 1957 р. [8]), **Буревісник** (спортивне товариство вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, створене 1957 р. [8]), а також військові відомчі спортивні товариства – **ЦСКА** (Центральний спортивний клуб армії), **СКА** (Спортивний клуб армії) та **СКЧФ** – Спортивний клуб Чорноморського флоту.

Серед українських футбольних клубів зазначеного періоду велика кількість (третина із зафіксованих у картотеці) мала назви, що дублювали **номінації спортивних товариств**. Так, футбольні команди **Динамо** (від лексеми *динамо-машина* (або просто *динамо* (грец. *δύναμις* – сила) – «застаріла назва машини, яка, перетворюючи механічну енергію в електричну, виробляє постійний електричний струм; електричний генератор» [1, с. 222]) були в містах: Київ², Біла Церква, Ворошиловград³, Дніпропетровськ, Житомир, Ірпінь, Львів, Луцьк, Миколаїв, Одеса, Проскурів / Хмельницький⁴, Тернопіль, Рівне, Суми, Ужгород, Харків, Чернівці, Чернігів). Команди **Спартак** (назва походить від імені фракійського воїна *Спартака*, який очолив повстання рабів проти римлян) створено в таких містах: Біла Церква, Верхньодніпровськ, Дніпропетровськ, Дрогобич, Житомир, Київ, Кривий Ріг, Львів, Нікополь, Полтава, Самбір, Станіслав / Івано-Франківськ, Суми, Ужгород, Харків, Херсон, а футбольні команди під назвою **Локомотив** (від лексеми *локомотив* – «самохідна машина (тепловоз, електровоз і т. ін.) для пересування вагонів по залізничних рейках» [1, с. 495]) створено у містах: Вінниця, Долгінцево, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Знам'янка, Івано-Франківськ, Київ, Котовськ, Львів, Одеса, Рівне, Синельникове, Сміла, Сталіно / Донецьк, Стрий, Харків, Херсон, Ясинувата. Футбольні клуби **Торпедо** (від лексеми *торпедо* (лат. *torpedo* – заціпеніння) – автомобільна панель із

¹ У 50-х рр. XX ст. за розпорядженням центральної влади в усіх радянських республіках було створено по два спортивні товариства зі статусом республіканських – спорттовариство працівників промисловості та спорттовариство працівників сільського господарства; в Україні такими стали Авангард і Колос, у Росії – Труд і Урожай, в Білорусі – Червоний стяг і Урожай; серед інших найвідоміших сільських товариств – Пахтакор (Узбекистан), Кайрат (Казахстан) та промислових – Жальгіріс (Литва), Нефтічі (Азербайджан) тощо.

² У переліку населених пунктів, де були футбольні команди з однойменною назвою, першими вказано міста, команди яких досі зберегли ці назви, а далі топоніми подано порядковий за абеткою. Якщо команд із такими назвами в цих містах тепер немає, то використано алфавітний порядок подання топонімів.

³ Назви футбольних команд вжито із вказівкою того топоніма, який функціонував у радянську епоху та був компонентом складеного найменування команди; для економії не вказано сучасних варіантів назв таких міст.

⁴ Деякі назви футбольних команд зазнали змін через перейменування міст у радянський період; таку інформацію в тексті подано через скісну риску.

приладами [1, с. 1258], похідна назва від назви компанії-продюцента Торпедо; тип автомобільного кузова, поширеного з початку і до 30-х рр. ХХ ст. [6]) були в Бердянську, Запоріжжі, Кіровограді, Луцьку, Харкові, Феодосії, а команда **Трудові резерви** (від метафоричного словосполучення *трудо́ві резерви*, що асоціювалося з молоддю, яка навчалася у ПТУ, здобуваючи робітничі спеціальності, а в перспективі мала поповнити ряди працівників численних радянських заводів і фабрик (від «трудо́вий – пов'язаний з трудом, із працею» [1, с. 1272]; резерв – «ще не використані можливості, засоби для здійснення чого-небудь» [1, с. 1022]) – у Ворошиловграді / Луганську. Футбольні команди **Зеніт** (від переносного значення лексеми *зеніт* – «найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь» [1, с. 364]) засновано в Харкові та Сталіно. Футбольні команди **Колос** (від апелятива *колос* – суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квіткі розміщені вздовж стрижня [1, с. 442]) створено в Акимівці, Городку, Ківерцях, Нікополі, Осокорівці, Павлограді, Підгородньому, Полтаві, а команди **Авангард** (від переносного значення лексеми *авангард* – найсвідоміша, найпередовіша частина певної суспільної групи, що веде за собою інші суспільні групи [1, с. 3]) – в містах: Антрацит, Вільногірськ, Горлівка, Дніпропетровськ, Доброміль, Жданов, Жовті Води, Жидачів, Керч, Краматорськ, Кривий Ріг, Львів, Макіївка, Николаїв, Нововолинськ, Орджонікідзе, Рівне, Ровеньки, Сімферополь, Суми, Терни (тепер у складі Кривого Рога), Тернопіль, Харків, Чернівці. Футбольні команди **Буре́вісник** (від апелятива *буре́вісник* – великий морський птах із чорно- чи буро-білим оперенням і довгими вузькими крилами; *перен.* провісник бурі [1, с. 67]) були у Виноградіві та Мукачевому.

Футбольних команд, підпорядкованих військовому відомству, в Україні існувало кілька, а в номінаціях цих клубів (які не раз змінювалися в радянський період), вжито окремі лексеми чи словосполучення, що вказували на **мотиваційний зв'язок назви з військом**, зокрема, такі апелятиви: *армія, військовий округ, офіцер, офіцер флоту, флот* та оніми: *Червона Армія, Чорноморський флот*. Такі команди створено в містах, що були центрами військових округів (Київ, Львів, Одеса) чи місцем базування військово-морського флоту (Севастополь): **ЦСКА** – Центральний спортивний клуб армії (Київ); **БЧА** – Будинок Червоної Армії / **ОБЧА** – Окружний будинок Червоної Армії / **ОБО** – Окружний будинок офіцерів / **БО** – Будинок офіцерів / **СКВО** – Спортивний клуб військового округу / **СКА** – Спортивний клуб армії (Київ, Львів, Одеса); **БОФ** – Будинок офіцерів флоту (Севастополь) / **СКФ** – Спортивний клуб флоту / **СКЧФ** – Спортивний клуб Чорноморського флоту.

1.2. Чимала група назв футбольних команд охоплює номінації, мотивовані **назвами підприємств чи професійних спілок**, при яких функціювали команди з однойменними назвами; вони також нерідко мали відбиток радянського назовництва: **Азовсталь** (Жданов) – від назви маріупольського металургійного заводу (Жданов – радянська назва Маріуполя) [6]; **Арсенал** (Київ) – від назви київського заводу – виробника спеціального військового та цивільного приладобудування [6]; **Більшовик** (Київ) – від назви київського машинобудівного заводу *Більшовик*; **Електрон** (Мостиська) – від назви мостиського заводу – філії Львівського телевізійного заводу Електрон [7]; **Завод ім. Ілліча** (Маріуполь) – від назви Маріупольського металургійного заводу *імені Ілліча*; **Катіон** (Хмельницький) – від назви хмельницького заводу *Катіон* – виробника катодної й анодної фольги та конденсаторів, електро- та радіокомпонентів [7]; **Коксохімзавод** (Горлівка) – від назви Горлівського *коксухімічного заводу*; **Кольормет** (Артемівськ, Запоріжжя) – від назв артемівського та запорізького заводів *Кольормет* – підприємств із обробки кольорових металів; **Кримспецбуд** (Ялта) – від назви ялтинського комбінату *Кримспецбуд*; **Кристал** (Херсон) – від назви херсонського заводу напівпровідникових приладів *Кристал* [7]; **Облспоживспілка** (Львів) – від назви Львівської *обласної спілки споживчих товариств*; **Одесагрунтомаш** (Одеса) – від назви заводу з виробництва машин для сільського та лісового господарства *Одесагрунтомаш* [6]; **Прес** (Дніпропетровськ) – від назви Дніпропетровського металургійного підприємства *ПресТехМаши*; **Прогрес** (Бердичів) – від

14. Маевская О. Сорок, девяносто, сто... [Электронный ресурс] / Ольга Маевская // Наука и жизнь. – 2013. – Режим доступа: <http://www.nkj.ru/archive/articles/23021/>

15. Миф №7. Написание Е вместо Ё – грубая орфографическая ошибка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/class/istiny/istiny_7_jo/

16. Обнорский С.П. Основные принципы орфографической нормализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_742

17. Пастухова Л.С. Пора привлечь внимание к знакам препинания, или кое-что о пунктуации / Л.С. Пастухова. – Симферополь: Н. Орианда, 2014. – 160 с.

18. Подоскина Т. Нескучная латынь (часть 1) / Т. Подоскина // Наука и жизнь. – 20098. – №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nkj.ru/archive/articles/15741/>

19. Подоскина Т. Нескучная латынь (часть 5) / Т. Подоскина // Наука и жизнь. – 20098. – №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nkj.ru/archive/articles/15264/>

20. Помехи в понимании речевых сообщений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_768

21. Русская антонимия и ее лексикографическое описание [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gramota.ruslovari.info/iv/article>

22. Типология ошибок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/research/rubric_370/rubric_388/

23. Энциклопедия для детей. Т. 10. Языкознание. Русский язык / Глав. ред. М. Д. Аксёнова. – М.: Аванта+, 1998. – 704 с.

Анотація

Габиду́ліна А.Р. Метоні́мія в науково-популярному лінгвістичному дискурсі

У статті аналізується метонімія в науково-популярному лінгвістичному дискурсі. Показані механізми утворення лексикалізованої і дискурсивної метонімії. Названо деякі способи семантизації метонімічних термінів в науково-популярному лінгвістичному тексті.

Ключові слова: метонімія, лексична метонімія, дискурсивна метонімія, метонімічне перенесення, метонімічна модель, еліптичне скорочення, номінативна підміна слова, науково- популярний дискурс

Аннотация

Габиду́ллина А.Р. Метонимия в научно-популярном лингвистическом дискурсе

В статье анализируется метонимия в научно-популярном лингвистическом дискурсе. Показаны механизмы образования лексикализованной и дискурсивной метонимии. Названы некоторые способы семантизации метонимических терминов в научно-популярном лингвистическом тексте.

Ключевые слова: метонимия, лексическая метонимия, дискурсивная метонимия, метонимический перенос, метонимическая модель, эллиптическое сокращение, номинативная подмена определяемого слова, научно-популярный дискурс

Summary

Gabidullina A.R. Metonymy in popular scientific linguistic discourse

The article examines the metonymy in scientific and popular linguistic discourse. This phenomenon is discussed in several dimensions. First we study those types of metonymy which are determined by the dichotomy *langue / parole*: in *langue* as a system of ideal signs the metonymy is a mechanism of semantic transformation (semantic transposition in the adjacency) or abstract structure ("metonymic structure"); in *parole* as the speech incarnation of language the (discursive) metonymy appears as a variety of tropes and figures of speech. Lexical metonymy is

Нередко адъективная метонимия связана с именем первооткрывателя и соотносенным с ним событием, явлением, лицами: *хомкианская революция, ушаковские мальчишки* и под.: *Долгое время Ушаков был профессором Московского государственного университета, возглавлял московскую диалектологическую комиссию. Вокруг него всегда собирались молодые лингвисты, прозванные «ушаковскими мальчишками». Самые знаменитые его ученики – С.И. Ожегов, Г.О. Винокур, Р.О. Якобсон* [23, с. 60].

Нередко метонимические переносы строятся на номинативной подмене определяемого: *Уж кто-то, а они, жаждущие нового и глубокого, знают цену «вкусному» вопросу* [17, с. 54]. Здесь смежность носит логический характер: «определяемое имя заменяется другим именем, которое выражает предикативную характеристику объекта, имеющегося в виду, т. е. наблюдается номинативное различие при денотативном тождестве исходного и нового определяемого» [1]. Вступает в силу текстовая импликация, основанная на пресуппозиции: 'вкусная еда вызывает удовольствие' - 'хороший вопрос тоже вызывает удовольствие'. Модель: «удовольствие» - «предмет, явление, которые вызывают удовольствие».

Рамки статьи не позволили нам охарактеризовать все случаи метонимического переноса, характерного для научно-популярного дискурса. В частности вне поля зрения оказалась глагольная метонимия. Метонимия, особенно дискурсивная, - неоднозначное явление, и оно еще ждет своих интерпретаторов.

Литература

1. Губанов С.А. Адъективная метонимия в художественном дискурсе (на материале творчества М.И. Цветаевой) / С.А. Губанов // Вестник Северного (Арктического) университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2012. - №5. – С. 81-86

2. Мамечков С.Г. Функционально-семантическое поле биологического пола в современном русском языке: дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук: 10.02.01. / Степан Геннадьевич Мамечков. – М., 2010. – 437 с.

3. Раевская О.В. Метонимия в слове и в тексте / О.В. Раевская // Филологические науки. – 2000. - №4. – С. 49-56

4. Сандакова М.В. Метонимия прилагательного в русском языке: дисс. на соиск. уч. степ. доктора филол. наук: 10.02.01. – М., 2004. – 439 с.

5. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. - М.: Едиториал УРСС, 2004. - 248с.

Источники иллюстративного материала

6. Белоусов В.Н. Об освоении заимствованной лексики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/opinia/28_32

7. Будагов Р.А. История слова «мандарин» и этическая дилемма Бальзака [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_766

8. Введение. С чего начинается Родина? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/research/rubric_370/rubric_373/

9. Дискурс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/slovari/dic/?az=x&word=дискурс>

10. Какие виды документов существуют? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gramota.ru/spravka/letters/22-spravka/letters/97-rubric-65>

11. Королева М. Евро, открой личико! / Марина Королева// Наука и жизнь. – 2013. - №3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.nkj.ru/archive/articles/21832/>

12. Крысин Л.П. Этапы освоения иноязычного слова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/riash/28_773

13. Леонтьев А.А. Путешествие по карте языков мира: Кн. для внекл. чтения / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1990 – 143 с.

назви виробника фільтрувального обладнання – бердичівського машинобудівного заводу *Прогрес* [7]; *Сільмаши* (Львів, Харків, Запоріжжя, Ковель) – від назв заводів *Сільмаши* у Харкові, Запоріжжі та підприємств *Львівсьільмаши, Ковельсьільмаши* – продуцентів сільгоспмашин; *Титан* (Запоріжжя) – від назви Запорізького титано-магнієвого комбінату; *Тракторний завод* (Харків) – від назви однойменного харківського заводу; *Центроліт* (Суми) – від назви сумського сталеливарного заводу *Центроліт* [7].

1.3. Велика кількість назв футбольних клубів відобразила радянську ідеологію. Насамперед – це номінації, мотивовані **топонімами** – назвами міст, перейменованими в радянську епоху, та **назвами мешканців** відповідних населених пунктів: *Комунарєць* (Комунарськ) – від *комунарєць* – мешканець Комунарська (заідеологізована назва м. Алчевська); *Первомасіць* (Первомайськ Ворошиловградської обл.) – від *первомасіць* – мешканець м. Первомайська Луганської обл., названого на честь дня солідарності трудящих; *Стахановець* (Стаханов) – від *стахановець* – мешканець Стаханова (колишня назва м. Кадіївки Луганської обл. – на честь О. Стаханова, який встановив рекорд продуктивності шахтарської праці з відбійним молотком [6]).

1.4. Ще одну групу ідеологічних номінацій становлять назви футбольних команд, мотивовані **антропонімами** – іменами більшовицьких діячів: *Дзержинєць* (Харків) – назва харківського футбольного клубу *Металіст* у 1946–1956 рр., *Дзержинєць* (Ворошиловград) – одна з назв луганської Зорі у 1936–1947 рр., номінації походять від прізвища чекіста Ф. *Дзержинського*; *Стахановець* (Сталіно) – перша (1936–1946 рр.) назва Шахтаря (Донецьк) на честь героя праці О. *Стаханова*, у назві використано й тогочасну заідеологізовану назву столиці Донбасу – Сталіно; *Фрунзенєць* (Суми) – одна з назв футбольної команди з Сум, заснованої як Авангард, номінація походить від прізвища радянського діяча М. *Фрунзе*.

1.5. В окрему групу можна об'єднати номінації клубів, мотивовані **назвами підприємств**, які мають у своєму складі заідеологізовані оніми – імена комуністичних діячів: *Кіровоєць* (Макіївка) – одна з назв футбольного клубу Шахтар (Макіївка), заснованого як команда Макіївського заводу ім. Кірова [6], від лексеми *кіровоєць* – працівник заводу ім. Кірова (підприємство назване на честь комуністичного діяча С. Кірова); *Петровець* (Дніпропетровськ) – одна з назв дніпропетровського Дніпра, яку він мав у 1927–1935 рр. [6], від лексеми *петровець* – працівник металургійного заводу ім. Петровського (підприємство назване на честь більшовицького діяча Г. Петровського).

2. Серед найменувань українських футбольних команд, **мотивованих апелятивною лексикою**, варто виокремити кілька найбільших груп.

2.1. Номінації, які мотивовані **назвами людей за професією, видом діяльності, родом занять**: *Шахтар* – від назви професії *шахтар* – «гірник, що працює в шахті» [1, с. 1391]; так команди були в шахтарських містах у Донецько-Луганському вугільному басейні (Сталіно / Донецьк; Горлівка, Дзержинськ, Кадіївка / Стаханов, Красний Луч, Макіївка, Орджонікідзе / Єнакієве, Павлоград, Рутченкове, Свердловськ, Горез) та у Львівсько-Волинському вугільному басейні (Нововолинськ, Червоноград), а також команда міста Олександрія, що в Дніпровському буровугільному басейні, та футбольні клуби з міст – районів різних рудних промислів (Коростишів, Марганець); *Гірник* – від назви професії *гірник* – «робітник гірничої промисловості» [1, с. 183]; такі назви мали команди з міст у відомих басейнах із розробки корисних копалин в Україні – залізорудному (Кривий Ріг), вугільному (Павлоград) та сірчанорудному (Новояворівськ); *Металург* – від назви професії *металург* – «фахівець із металургії» [1, с. 521]; переважно такі номінації були в команд із міст Сходу України, де активно розвивалася металургійна галузь (Дніпропетровськ, Запоріжжя; Дніпродзержинськ, Кременчук, Нікополь, Харків) та у футбольних команд із Одеси та Куп'янська; *Металіст* – від назви професії *металіст* – «робітник металургійної промисловості» [1, с. 520]; (Харків; Дніпропетровськ, Сталіно / Донецьк); *Хімік* – від назви фаху *хімік* – «працівник хімічної промисловості» [1, с. 1344]; такі номінації зафіксовано в містах, де розвивалася хімічна промисловість (Дніпродзержинськ,

Калуш, Павлоград, Северодонецьк, Черкаси); **Нафтовик** – від назви професії *нафтовик* – «фахівець нафтової промисловості» [1, с. 587]; такі назви мали команди з міст, де був розвинутий нафтовий промисел, працювали нафтопереробні заводи (Борислав, Долина, Дрогобич, Охтирка, Херсон); **Автомобіліст** – від назви професії *автомобіліст* – «той, хто займається автомобілізмом – автомобільною справою» [1, с. 5]; такі номінації були в команді із Запоріжжя, Житомира, Львова, Полтави; **Машинобудівник** – від назви професії *машинобудівник* – «фахівець із машинобудування» [1, с. 515]; з такою назвою зафіксовано команди з Артемівська, Бородянки, Дніпропетровська, Києва; **Комбайнобудівник** – від назви професії *комбайнобудівник* – фахівець із галузі «машинобудування, що виробляє комбайни» [1, с. 443]; таку номінацію використав клуб із Тернополя, де працював потужний комбайновий завод, що виробляв бурякозбиральні комбайни; **Суднобудівник** – від назви професії *суднобудівник* – «працівник суднобудівної промисловості; фахівець із суднобудування» [1, с. 1213]; команда з Миколаєва отримала таку назву, бо в місті працює найбільший в Україні суднобудівний завод; **Будівельник** – від назви фаху *будівельник* – «той, хто будує, споруджує що-небудь, працює на будівництві» [1, с. 65]; такі номінації мали клуби з Дніпродзержинська, Дніпропетровська, Кривого Рога, Кузнецовська, Полтави, Прип'яті; **Кооператор** – від назви особи за сферою діяльності – *кооператор* – «той, хто працює в галузі кооперації» [1, с. 452]; такі назви мали команди з Полтави та Хуста; **Колгоспник** – від назви особи за видом діяльності – *колгоспник* – «член колгоспу – колективного господарства» [1, с. 439]; так називалися команди з Берегового, Бережан, Бібрка, Полтави, Рівного, Черкас; **Папірник** – від назви фаху *папірник* – «працівник паперової промисловості» [1, с. 703]; єдиною командою з таким найменуванням є клуб із Малина, де з кінця XIX ст. працює одна з найбільших у Європі паперових фабрик; **Цементник** – від назви професії *цементник* – «працівник цементної промисловості» [1, с. 1360]; команда з такою назвою походить із міста Миколаєва на Львівщині, де функціонує цементний завод; **Харчовик** – від назви фаху *харчовик* – «працівник харчової промисловості» [1, с. 1340]; так називалися команди з Винник, Дніпропетровська, Львова, Одеси; **Цукровик** – від назви професії *цукровик* – «працівник цукрової промисловості» [1, с. 1367]; команда з такою назвою була в місті Ходорів на Львівщині, де функціонував цукрорафінадний комбінат; **Текстильник** – від назви професії *текстильник* – «робітник текстильної промисловості» [1, с. 1235]; таку номінацію обрала собі команда з Донецька; **Шкіряник** – від назви професії *шкіряник* – «фахівець шкіряного виробництва» [1, с. 1399]; з такою назвою виступала команда з Бердичева, де наприкінці XIX ст. засновано один із найбільших в Україні шкіряних заводів; **Трубник** – від назви професії *трубник* – «фахівець трубного виробництва» [1, с. 1271]; команда з Нікополя, де функціонує Нікопольський Південнотрубний завод; **Газовик** – від назви фаху *газовик, газівник* – «робітник газової промисловості» [1, с. 170]; таку назву мала команда з Комарна на Львівщині, де працює газовидобувне підприємство; **Радист** – від назви професії *радист* – «фахівець із передавання та приймання повідомлень по радіо» [1, с. 1011]; така назва була в команди з Кіровограда, де працював завод радіодеталей. Серед проаналізованої групи назв футбольних команд є й такі, що мають подвійну мотивованість – походять від апелятивів (назв професій чи родів занять людей) та від онімів (назв підприємств відповідних галузей, при яких було створено футбольні команди з ідентичними назвами) або топонімічних назв, наприклад: **Машинобудівник** (Дніпропетровськ) був командою Дніпропетровського підприємства «Машинобудівник», **Текстильник** (Донецьк) створено як команду текстильних підприємств Донецька – бавовняного комбінату та камвольно-прядильної фабрики, розташованих у районі міста – Текстильник.

2.2. Чималу групу становлять назви команд, мотивовані апелятивами, що є **номінаціями продукції підприємств**, при яких було створено футбольні команди, а також назвами, які вказують на технологічні особливості, тип обладнання чи специфіку організації виробництва: **Екран** (Шостка) – команда Шосткинського хімзаводу – виробника кіно- та фотоплівки; **Енергія** (Нова Каховка, Херсонська обл.) – команда

Дискурсивная метонимия может быть фактором структурной организации текста, направленным на смещение акцентов в определённом семантическом пространстве дискурса. Так, за отдельным словом может стоять более или менее развёрнутый фрагмент, к которому данное слово метонимически отсылает: *Возьмем хотя бы эскудо: все словари долго относили это слово и к мужскому, и к среднему роду. Хочешь – будет у тебя один эскудо, хочешь – одно. Правда, специализированный Нумизматический словарь придерживается своих правил: в нем все денежные единицы четко делятся на слова мужского и женского рода. Так что денежные единицы с окончанием на «о» такие же «мужчины», как цент и доллар [королева]. Грамматическая категория рода является ядром ФСП биологического пола [2]. Родовая граммема представляет собой класс позиционно чередующихся значений, принадлежащих универсальной языковой категории биологического пола (согласно М.А. Кронгаузу, категории 'сексус'), так что термин мужской род и слово мужчина (обозначение биологического пола) находятся в метонимических родо-видовых отношениях.*

В НЛПД бывает так, что с помощью дискурсивного метонимического переноса автор текста отрицает узуальное значение слова и создает новое, окказиональное: *...Теперь вы понимаете, что научная латынь совсем не то, что латинский язык, на котором разговаривали и писали в Древнем Риме и который сейчас изучают в некоторых гимназиях и вузах. Более того, научная латынь вообще не является каким-либо языком, так как на ней нельзя составлять предложения, писать письма и разговаривать. Тем не менее биологи пока не собираются от нее отказываться и даже время от времени придумывают новые слова [18].* Латынь – то же самое, что и латинский язык, однако автор противопоставляет научную терминологию и общеупотребительную, общелитературную лексику латинского языка. В этом смысле он солидарен с позицией А.В. Суперанской, которая считает, что при анализе специальной лексики не следует привлекать понятия литературного языка. Специальная лексика подвергается особому нормированию, в основе которого лежит не литературная, а производственная направленность, продиктованная не нормами словоупотребления или словообразования данного языка, а условиями соответствующей подсистемы. Содержание терминов, их системная организация, сочетаемость с другими словами, модели терминообразования – все это лежит за пределами общего употребления, а следовательно, и за пределами литературного языка [5, с. 28, 60-61]. Автор статьи осуществляет метонимический перенос в пределах двух сфер латинской лексики: общеупотребительной (*латинский язык*) → терминологической (*научная латынь*). При этом научная латынь для Т. Подоскиной (биолога) не естественный язык, а особая семиотическая система.

Другой пример. *Береза для любого русского не только дерево. Это еще и символ, знак Родины. <...> А для канадца «березой» служит клен: кленовый лист изображен даже на канадском флаге [13, с.130].* Смежность значений обоих слов основана на том, что эти реалии (береза, клен) являются символами.

В предыдущих случаях речь шла о субстантивной метонимии. В то же время в НЛПД дискурсивная метонимия часто представлена адъективными конструкциями (*орфографический террор, пунктуационная глупость, пунктуационная молчанка, пунктуационная экзотика, пунктуационные незнайки* и под.). Метонимический сдвиг здесь направлен на то, чтобы выделить определение, сфокусировать на нем внимание. В большинстве случаев она является «результатом семантического эллипсиса, при котором смысловая конденсация приводит к структурному сокращению синтаксической единицы» [4, с. 108]: *Ведь многие языки описаны очень некачественно. <...> В таких сочинениях звуки «экзотического» языка подгоняются под систему фонем родного языка автора, выделяются «школьные части речи», грамматические категории вроде числа, времени и залога, хотя на деле всё может быть не так [23, с. 660]: 'части речи, изучаемые в школе → школьные части речи'.*

«самое главное». - И, очевидно, нельзя подходить к оценке речи с одними и теми же критериями без учета возраста и социальной (хотя бы профессиональной).

В текстах НПЛД отражены и продуктивные в 21 веке модели 'действие, речевой акт – тип речевого акта, речевой жанр, литературный жанр': *приказ, просьба, отказ* и под.: *Социальные воздействия – это такие принятые в обществе речевые действия, как приветствия, прощания, благодарности, поручительства, обязательства, клятвы, присяги, посвящения, постановления, завещания, помолвки, молитвы, заклинания и др. В них не происходит передача информации* [23, с. 470]. – *Приказ – нормативный документ, издаваемый руководителем предприятия для решения каких-либо задач; рассказ о чем-то – рассказы А.П. Чехова.*

Метонимические переносы нередко вызывают у молодого адресата определенные затруднения, поэтому авторы научно-популярного текста подготавливают его к «переосмыслению» слова: *напряженный звук, т. е. произносящийся с максимальным мускульным напряжением органов речи* [23, с. 92]. Лексическая адъективная метонимия возникла в результате эллиптического сокращения: 'звук, возникающий в результате мускульного напряжения органов речи → напряженный звук', и авторы энциклопедии эксплицируют пропущенные элементы. Слово *парадигма* объясняется так: *Языковые единицы, которые закономерно заменяют друг друга в тексте, образуют парадигму. Издавна, еще с античных времен, парадигмой называли формы одного слова: рот – рта, пишу – пишешь – пишет и т. д. <...>. В более широком, не вполне правильном смысле парадигма означает любой набор, совокупность* [23, с. 37].

Большой интерес у юных читателей вызывают статьи по этимологии слов, где нередко раскрываются причины изменения лексического значения слова в результате метонимических переносов: *Выражение «сорок сороков» вы наверняка много раз слышали. Что же оно означает? Если понимать буквально, то в Москве начала XX века стояло «сорок сороков» (40×40), то есть 1600, храмов. <...> Выходит, «сорок сороков» — устоявшееся выражение для обозначения многочисленности церквей в старой Москве. А со временем этот оборот, как и слово «сорок», вошёл в употребление для обозначения множества. Вспомним сороконожку, у которой не сорок ног, а гораздо больше. Её так называли именно потому, что слово «сорок» означает не только «четыре десятка», но и «много». Или пример из литературы: «И ты, однако, хорош; не надоело тебе сорок раз повторять одно и то же» (Н.В. Гоголь. «Мёртвые души») [14]. В другой статье рассказывается о происхождении слова *карат*: *Что же драгоценного в рожковом дереве? Может быть, древесины или деликатесные плоды? Ни то, ни другое. Но в его нераскрывающихся бобах (называемых цареградскими рожками) созревают настоящие караты. Дело в том, что поджаренные семена рожкового дерева имеют постоянную массу (около 200 мг), поэтому с древности их использовали как единицу веса в ювелирном деле. Да и само слово «карат» произошло от Strationa. Если вам случайно где-нибудь попадетс бриллиант, скажем, в три карата, то знайте, что весит он столько, сколько три сухих семечка рожкового дерева, т. е. 600 мг* [19]: метонимический перенос 'плод дерева – мера веса'.*

Помимо лексикализованной (языковой) метонимии, в НПЛД нередко метонимия дискурсивная (речевая). О.В. Раевская характеризует ее так: «Дискурсивная метонимия, в отличие от лексической, или лексикализованной, реализуется только в рамках текста и вне его не существует» [3, с. 50]. М.В. Сандакова (применительно к адъективной метонимии) считает, что «в результате узального метонимического переноса прилагательное приобретает вторичное лексическое значение, которое получает словарную фиксацию. Дискурсивная метонимия не приводит к семантической деривации: здесь можно говорить не о новом значении, а лишь об употреблении прилагательного» [4, с. 106]. Она создается в целях образного изображения фактов языка, выражения авторской оценки, возникновения у молодого читателя (основного адресата НПЛД) чувственных, зрительно более осязаемых представлений об описываемом явлении.

Каховської ГЕС [7]; *Індустрія* (Снакiєво) – команда iндуcтpійного гiганта совєтської доби – Снакiєвського металургiйного заводу [6]; *Новатор* (Марiуполь / Жданов) команда Марiупольського металургiйного комбiнату iм. iлiча [6]; *Пiдшипник* (Луцьк) – команда Луцького пiдшипникового заводу; *Сiльгосптехнiка* (Нiкополь) – команда Нiкопольського заводу технiки для сiльського господарства; *Сталь* (Днiпродзержинськ, Днiпропетровськ) – команди Днiпродзержинського металургiйного заводу та Днiпропетровського трубопрокатного заводу; *Титан* (Вiльногiрськ) – клуб Вiльногорського гiрничо-металургiйного комбiнату – виробника титану; *Трактор* (Харкiв) – команда Харкiвського тракторного заводу; *Трансформатор* (Запорiжжя) – команда Запорiзького трансформаторного заводу [6]; *Турбiна* (Днiпродзержинськ) – команда Днiпродзержинської ГЕС.

2.3. Наслiдком впливу тоталiтаризму на вибiр назв футбольних клубiв є надання командам iз Запорiжжя та Бердянська назви *Крила Рад*, мотивованої **iдеологiчною iдiомою** радянської доби – *крила рад*.

Висновки. Як показав аналіз, для називання українських футбольних команд у 20–80-ті рр. ХХ ст. здебільшого обрано номінації, що віддзеркалювали радянські реалії та комуністичні цінності. 80% таких найменувань є безсумнівним свідченням впливу тоталітаризму на українське назовництво радянської доби. Мотиваційною базою для вибору номінацій українських футбольних клубів слугували як оніми (назви спортивних товариств, назви підприємств (з власними іменами більшовицьких діячів у структурі складеної номінації чи без них), топоніми, антропоніми), так і апелюючи (назви людей за професією та родом занять, назви продукції підприємств, ідеологічні ідіоми). У перспективі варто простежити наслідки тоталітарних впливів на динаміку змін назв українських футбольних команд упродовж історії їхнього розвитку.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
2. Григорук Н. Власні назви польських футбольних команд: семантика, словотвір і функціонування / Н. Григорук // Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції : збірник наукових праць [Ред. : Н. Торчинська та І. Сашко]. – Кельце – Хмельницький : ХмІЦНІ, 2014. – Вип. 1. – С. 28-40.
3. Григорук Н. В. Власні назви футбольних команд Білорусі, Росії, України / Н. В. Григорук // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 36. – С. 8-12.
4. Олейнік М. Із досліджень над хремотонімією. Зауваження щодо назв польських та українських футбольних команд / Марек Олейнік // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред. та ін.)]. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 198-207.
5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
6. Вікіпедія [електр. ресурс]. – Доступно з : <https://uk.wikipedia.org>.
7. Підприємства України [електр. ресурс]. – Доступно з : www.ua-region.com.ua.
8. Спортивне товариство [електр. ресурс]. – Доступно з : <https://uk.wikipedia.org>
9. Торпедо [електр. ресурс]. – Доступно з : <http://chartvideo.in.ua/novosti>.

Анотація

Ірина Процик. «Авангард», «Локомотив», «Колгоспник»: вплив тоталітаризму на вибір назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст.

У статті продемонстровано, як вплив тоталітаризму відобразився на виборі назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. Описано найменування футбольних

клубів, мотивовані онімами та апелятивами. Виокремлено групи номінацій, які були мотиваційною базою для називання футбольних команд: назви спортивних товариств, назви підприємств, антропоніми, топоніми, назви людей за професією чи родом занять.

Ключові слова: назва футбольної команди, тоталітаризм, онім, апелятив, мотивованість.

Аннотація

Ирина Протик. «Авангард», «Локомотив», «Колхозник»: влияние тоталитаризма на выбор названий украинских футбольных команд в 20-80-х гг. XX в.

В статье показано, как влияние тоталитаризма отразилось на выборе названий украинских футбольных команд в 20-80-х гг. XX в. Описаны наименования футбольных клубов, мотивированные онимами и апелятивами. Выделены группы номинаций, которые были мотивационной базой для называния футбольных команд: названия спортивных обществ, названия предприятий, антропонимы, топонимы, названия людей по профессии или роду занятий.

Ключевые слова: название футбольной команды, тоталитаризм, оним, апелятив, мотивированность.

Summary

Iryna Protsyk. «Avanhard», «Lokomotyv», «Kolhospnyk»: effect of totalitarianism on the choice of names of Ukrainian football teams in the 1920-80s.

In this article the author has demonstrated the effects of totalitarianism on the choice of names of Ukrainian football teams in the 1920-80s. Names of football clubs, influenced by onyms and common nouns, have been described. The author has also distinguished groups of nominations which were motivational base for naming football teams: names of sports societies, names of enterprises, anthroponyms, place names, names of people according to their profession or occupation.

Key words: a name of a football team, totalitarianism, an onym, a common noun, motivation.

УДК 81'373.21

Сидоренко Олена Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент

Приазовський державний технічний університет

м. Маріуполь, Україна.

E-mail: elenalingva@mail.ru

НАЗВИ РОСЛИН В УКРАЇНСЬКОМУ ЕРГОНІМІКОНІ

Постановка проблеми. Останнім часом кількість ергонімів посилено зростає і потребує упорядкування та ретельного вивчення. Дослідження онімних процесів відбуваються в різних напрямках, включаючи систематизування за лексико-семантичними ознаками, визначення засобів творення заявлених назв та їхніх структурних різновидів. Серед ергонімів, трансонімізованих від інших онімів, значна перевага надається численним групам трансонімізованих антропонімів і топонімів. Група трансонімізованих фітонімів (назв рослин) не є численною, як зазначені вище, але привертає не меншої уваги й потребує комплексного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ергонімна лексика вже кілька десятиліть є об'єктом уваги українських лінгвістів. Дослідженням назв об'єктів людської діяльності почали займатися ще в 70-ті роки минулого століття. Основним напрямом вивчення ергонімів був ареальний. На сьогодні масо ґрунтовні дисертаційні роботи, присвячені вивченню назв різних регіонів України. Наприклад, О.О. Белей досліджував ергоніми Закарпаття [1], Н.В. Кутуза – Одеси [5], Н.М. Лесовець – Луганська [6],

славянские языки, разговорная речь – 'совокупность средств выражения в словесном творчестве': язык писателей, язык Пушкина; поздравительные речи';

б) 'семиотическая система': язык жестов – 'система языковых средств, объективирующая работу мышления и являющаяся орудием общения, обмена мыслями и понимания людей в обществе': специальные языки наук;

в) 'семиотическая система': язык животных – 'то, что выражает, объясняет собой что-нибудь' (о предметах и явлениях): язык фактов, язык цветов;

г) 'способность говорить, говорение': дар речи, лишился языка – 'совокупность средств выражения в словесном творчестве': язык Лермонтова, речь президента;

д) 'говорение': владеть речью, остаться без языка, без движения – 'разговор, беседа': Об этом и речи не было;

е) 'язык / речь – слово': Слово – центральная единица языка. Недаром сам язык часто называется словом: На Всемирном конгрессе часто звучит русское слово. Я очень люблю величавое слово Данте [23, с. 27].

Большинство лингвистических терминов (заимствование, транслитерация, транскрипция, образование, вкрапления и под.) построено по модели «действие – языковое / речевое явление как результат». Так, слово заимствование употребляется в НПЛТ в двух значениях: 1) процесс действия по значению глагола «заимствовать, заимствоваться»: В заимствовании многим видится умаление собственных, внутренних ресурсов языка, а иногда иноязычное слово воспринимается как символ чуждого идеологического влияния [12]; 2) то, что заимствовано, перенято: Процесс этот вполне закономерен и обусловлен освоением заимствования, подчинением его норм русского языка, в том числе и нормам орфоэтическим и орфографическим [6]. Термин образование – результат переноса названия процесса (возникновения, формирования или создания чего-либо) на то явление, что возникло в результате этого процесса: Здесь *mandarin* не только историческое слово, но и образование, входящее в широко распространенное устойчивое сочетание: *tuer le mandarin* буквально «убить мандарина» [7].

Данная модель имеет в НПЛТ следующие варианты:

а) 'процесс действия' – 'речевое произведение, созданное в ходе конкретного речевого акта': Если дискурс есть процесс, способ высказывания, то результатом такого процесса становится текст [9].- Если сгруппировать собранные здесь дефектные высказывания по лингвистическим основаниям, сведя в единый блок однотипные ошибки, мы получим два десятка их разновидностей... [22];

б) 'процесс действия' – 'научное сочинение': А такие критерии нельзя найти без внимательного и непредвзятого исследования этого процесса... [12]; С.П. Обнорский – один из самых активных участников работы по созданию свода правил русского правописания [16] – Об этом свидетельствует появление целого ряда специальных лингвистических исследований по антонимии и словарей антонимов [21] – В этой работе, так же как и в уже известной читателям «Граммоты.ру» статье А.А. Реформатского «Упорядочение русского правописания», рассматриваются спорные орфографические вопросы, стоявшие перед лингвистами в 1030-е года при подготовке общеобязательного свода правил русского правописания [16];

в) 'процесс действия – состояние, несовпадение с чем-либо, отступление от типичного, обычного': Ошибка – отклонение от правильного употребления языковых единиц и форм. – Интерес к отклонениям от нормы вполне оправдан... [20]; Нарушение языковых норм – процесс объективный, обусловленный развитием языка, человека, общества [8] – Единичными фактами представлены нарушения, связанные с грамматическим родом аббревиатур (одно ЦК вместо один ЦК, сама МВФ вместо сам МВФ, НАТО – оно вместо она и под.) [22].

Модель 'действие – мнение, суждение об этом действии' используется в общенаучных терминах *оценка, отзыв*: ... обособлять сочетание «главным образом» как вводное, служащее для выделения, оценки чего-либо, а также выступающее в знач.

Габидуллина Алла Рашатовна,
 доктор филологических наук, профессор
 Горловский институт иностранных языков
 ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»;
 г. Бахмут, Україна.
 E-mail: ar_gabi54@mail.ru

МЕТОНИМИЯ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Метонимия нечасто попадает в поле зрения лингвистов. Высказывается мнение о необоснованном ее смещении на периферию научных интересов (О.В. Раевская, Л.И. Рахманова, А.Л. Новиков и др.). В результате определены далеко не все возможные метонимические типы и виды, а те, что описаны, остаются для многих лингвистов практически неизвестными. Отсутствует детальный анализ метонимических типов с точки зрения продуктивности, регулярности и пр. в различных типах дискурса.

Объектом нашего исследования является научно-популярный лингвистический дискурс (НПЛД). Метонимия здесь практически не изучена, хотя она, как и метафора, используется в целях отображения фактов языка и речи. Такое положение дел, возможно, связано с тем, что потенциал использования метонимических моделей в научно-популярном дискурсе ограничен предельным количеством связей между двумя лингвистическими явлениями. Меньшая продуктивность метонимии по сравнению с метафорой была отмечена еще Ш. Балли.

Цель статьи – описать языковую и речевую метонимию в научно-популярном лингвистическом дискурсе.

Это явление можно рассматривать в нескольких плоскостях. Мы проанализируем в первую очередь те, что определяются дихотомией *langue / parole*: в *langue* как системе идеальных знаков лексикализованная метонимия является механизмом семантического преобразования (семантической транспозицией по смежности) либо абстрактной структурой («метонимической конструкцией»); в *parole* как речевом воплощении языка дискурсивная метонимия предстает как разнообразные тропы и фигуры речи.

В первом случае (*langue*) метонимия является способом терминологической номинации, очевидно, вследствие того, что не имеет коннотации экспрессивности, эмоциональности. Лексическая, или лексикализованная, метонимия выполняет в НПЛД референциальную, идентифицирующую функцию, позволяя одной сущности заменять другую. Чаще всего метонимический перенос в терминологии наблюдается у отглагольных имен существительных.

Наиболее распространенным является перенос с отрасли знания, науки на предмет науки и наоборот (*словообразование, фразеология* и пр.), например: *грамматика* ‘строй языка’ и ‘изучающий его раздел языкознания’. Кроме того, есть еще одно значение – ‘школьный учебник’: ср. *У каждого языка есть грамматика* (греч. “*grammatikē*” от “*gramma*” – ‘буква’, «написание»), т. е. такие особые правила, которые заставляют говорящих сообщать, что в этом языке считается обязательным – грамматическим [23, с. 346]. - *Речь в приказе шла также о последовательном применении Ё во всех вновь выходящих учебниках <...>, об обстоятельном изложении правил употребления в школьных грамматиках русского языка* [15].

Для терминов *язык, речь* характерны следующие метонимические отношения, что находит отражение в НПЛД:

а) ‘система языковых средств, объективирующая работу мышления и являющаяся орудием общения, обмена мыслями и понимания людей в обществе’: *русский язык,*

О.М. Сидоренко – Донеччини [8], М.М. Цілина [11], Ю.І. Дідур [3] – Києва, С.О. Шестакова [12] – Києва, Львова, Полтави, Сум, Харкова. З.І. Бузинова вивчала назви промислових об’єктів в історичному напрямі [2]. Осмисленню природи ергоніма приділили увагу у своїх працях О.Ю. Карпенко [4], Є.С. Отін [7], М.М. Торчинський [9], І.І. Турута [10]. Проте окремі класи онімів, трансонімізованих в ергоніми, ще ретельно не досліджувались (за винятком трансонімізованих антропонімів і топонімів). Саме необхідність вивчення цієї групи ергонімів і зумовлює актуальність нашої роботи.

Мета статті: проаналізувати ергоніми, утворені шляхом трансонімизації фітонімів, зафіксовані на території різних регіонів України протягом останніх років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи назви різних об’єктів людської діяльності, неможливо не звернути увагу на наявність значної кількості фітонімів серед безлічі різних найменувань. Назви рослин використовують для іменування об’єктів різних видів діяльності: торгівлі, обслуговування, сфери розваг та ін. Серед назв об’єктів торгівлі зафіксовано назви квітів для позначення крамниць квітів: «*Астра*» (К.), «*Гвоздика*» (Мар.), «*Дика орхідея*» (К.), «*Лотос*» (Дн.), «*Ромашка*» (Мик.), «*Фіалка*» (Мар.); крамниці та салони меблів мають назви: «*Клен*» (Мар.), «*Кленовий лист*» (Мар.), «*Ивушка*» (К.); назви плодів фруктових дерев зафіксовано в назвах таких крамниць: «*Ананас*» (Мар.), «*Апельсин*» (Од.), «*Мандарин*» (Дн.). Також використано безліч фітонімів серед назв об’єктів обслуговування та сфери розваг: кав’ярні «*Магнолія*» (Л.), «*Малинка*» (К.), «*Манго*» (Мар.), «*Яблунька*» (Д.), кінопаляц «*Берізка*» (Д.), дитячо-юнацький клуб «*Гвоздика*» (Мар.), фітнес клуб «*Сакура*» (Д.), готель «*Лотос*» (Од.). Найчисленнішими групами назв постають групи, які іменують дитячі садочки та розвиваючі дитячі центри, зафіксовані у 20 обласних містах України: «*Барвінок*» (К.), «*Волошка*» (К.), «*Соняшник*» (Луг.), «*Пролісок*» (Він.), «*Тополька*» (Хм., Чер.) та ін (загалом 80 назв); та фермерські господарства: «*Барвінок*» в селі Світлогірське Дніпропетровської області та в селі Хлівчани на Львівщині, «*Тополь*» у селі Новогупалівка Запорізької області, «*Троянда*» в селі Сатіїв Миколаївської області, «*Береза*», «*Вишня*», «*Верес*», «*Каштан*», «*Конвалія*», «*Ромашка*», «*Рута*», «*Ялинка*» на Донеччині та ін (зафіксовано більш 100 назв).

За належністю до певної мови всі досліджені фітоніми належать переважно до української (центр дитячого розвитку «*Цвіт папороті*» (К.), дитячий садок «*Червона калина*» (Зап.), кав’ярня «*Червона рута*» (Мар.), крамниця «*Берізка*» (Мар.)) та російської мов (дитячі садки «*Подснежник*» (К.), «*Елка*» (Чер.), перукарня «*Ландыш*» (Мар.), будинок відпочинку «*Сосенки*» (Свят.)), водночас нами було виявлено декілька ергонімізованих фітонімів, позначуваних англійською (крамниця *Mango* (Д.), *Orange* (Мар.)) та французькою (салон краси *Beate de Fleur* (Д.)) мовами.

З-поміж ергонімізованих фітонімів виділено такі структурні моделі:

- одиничний фітонім в однині: дитячі садки «*Вишня*» (Пол.), «*Верба*» (Д.), «*Верес*» (К.), «*Конвалія*» (Зап.);
- одиничний фітонім у множині: дитячі садки «*Васильки*» (Од.), «*Сосенки*» (Зап.), крамниці «*Проліски*» (Мар.), «*Тюльпани*» (Д.);
- фітонім у зменшено-пестливій формі як різновид одиночного фітоніма: дитячі садки «*Калинка*» (Пол.), «*Малинка*» (Зап.), «*Берізка*» (Зап.), «*Вербочка*» (Зап.), «*Тюльпанчик*» (Дн.), «*Каштанчик*» (К.), «*Грибок*» (Зап.);
- апелятив + фітонім: дитячі садки «*Біла гвоздика*» (Зап.), «*Київські каштани*» (К.), кав’ярні «*Три березки*» (Гор.), «*Червона калина*» (Д.);
- відфітонімний ад’єктив + апелятив, з визначенням кольору: дитячі садки «*Калиновий цвіт*» (Зап.), «*Рябіновий цвіт*» (К.), «*Калинова сопілка*» (Ів.-Фр.);
- ергоніми, утворені від поетонімів (назв відомих казок), що містять назви рослин, або їх загальні назви: дитячі садки «*Аленький цветочек*» (Сімф.), «*Семицветик*» (Мик.), крамниця «*Каменний цветок*» (Сл.);

- назви, які містять загальну лексему *квітка*, та її ад'єктивний різновід: крамниці «*Квіти плюс*» (Д.), «*Квіти світу*» (Д.), «*Квіти для Вас*» (Мар.), «*Червона квіточка*» (К.), «*Квіти*» (К.), «*Цветочный дом*» (Д.), «*Цветочный павильон*» (Мар.), дитячі садки «*Квітка Карпат*» (Ів.-Фр.), «*Квітка Оболоні*» (К.);

- відфітонімі ергоніми, які позначають одночасно дерева, та деревину і переважно використовуються як назви салонів меблів: «*Ясень*» (Хм.), «*Палісандр*» (Д.), «*Кедр*» (Мик.), «*Клен*» (Мар.). Порівняймо, лексема-назва крамниці меблів «*Крона*» (Мар.) позначає сукупність гілок і листя у верхній частині рослини, що продовжує стовбур від першого розгалуження до верхівки дерева з усіма бічними відгалуженнями і листям, які теж використовують для виготовлення меблів. Крамниця шпалер «*Папірус*» (Мар.) своєю назвою позначає писальний матеріал, в давнину поширений в Єгипті, для виготовлення якого використовувалась однойменна водно-болотна рослина *surgus papyrus*.

- ергоніми, засновані на загальнофітоніміній лексиці та вказуючі на місце, де розташовані їхні об'єкти: будинки відпочинку «*Сосновий бор*» (Свят.), «*Зелена роця*» (Свят.), готель «*Лісова поляна*» (Д.).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Назви відфітоніміного походження мають позитивну конотацію й переважно іменують об'єкти торгівлі, обслуговування, сфери розваг. Водночас з-поміж названих об'єктів саме в назвах дитячих садків, освітніх центрів, крамниць дитячих товарів, дитячих кафе відфітонімі ергоніми представлені найчисленнішою групою. Подальше вивчення трансонімізованих фітонімів полягає в зіставному аналізі назв різних регіонів, та їх структурно-семантичних особливостей, а також в дослідженні процесу їх формування та функціонування.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

Він. – Вінниця
Гор. – Горлівка
Д. – Донецьк
Дн. – Дніпропетровськ
Зап. – Запоріжжя
Ів.-Фр. – Івано-Франківськ
К. – Київ
Л. – Львів
Луг. – Луганськ
Мар. – Маріуполь
Мик. – Миколаїв
Од. – Одеса
Пол. – Полтава
Свят. – Святогірськ
Хм. – Хмельницький
Чер. – Чернігів

Література

1. Белей О.О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області). – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – Львів, 2000. – 209 с.
2. Бузинова З.И. Из истории развития русской эргонимии 20-30-х гг. (на материале названий промышленных предприятий) // Восточноукраинский лингвистический сборник: Выпуск 5. – Донецк: Донеччина, 1999. – С. 60-73.
3. Дідур Ю.І. Особливості функціонування ергонімів у мові, мовленні та ментальному лексиконі (в українській, англійській та російській мовах). – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.15. – Одеса, 2015. – 195 с.

рассматриваем как фольклорную категорию, свидетельствующую о сложившейся языковой традиции, и вместе с тем - о своеобразии, самобытности, оригинальности отдельной культуры, в частности - украинской и белорусской.

Канонические структуры осмысливаются как традиционные, закономерные единицы, которые формируют национально-песенный словесно-образный континуум. Представлена попытка в общих чертах, сжато проанализировать текстово-образные канонические структуры, характерные для украинского и белорусского народного творчества. Выделены атрибутивные, субстантивные, вербальные, адвербиальные, предикативные текстово-образные универсалии-формулы. Для сравнения предложен разнообразный иллюстративный материал из белорусского и украинского песенного фольклора. Резюмируется мысль о древности, самобытности и украинской, и белорусской народнопозитивной культуры песнетворчества. Актуальность исследования состоит в том, чтобы убедительно засвидетельствовать языковые каноны народного песнетворчества, наблюдаемые в украинском и белорусском фольклорно-песенном континууме, которые служат доказательством самобытности, оригинальности словесно-образной песенной культуры этих народов и вместе с тем - их родственности, близости.

Ключевые слова: язык украинского и белорусского народного творчества, язык фольклора, канонические структуры народных песенных текстов, атрибутивные формулы, субстантивные конструкции, вербальные структуры, адвербиальные текстово-образные универсалии, предикативные текстово-образные единицы.

Summary

Tatiana Betsenko. Text-shaped structure in Ukrainian and Belarusian folk songs creativity

The article discusses the concept of canonical (by formulas, universal) language tekstoobrazovaniya Ukrainian and Belarusian folk songs.

The purpose of the article - to identify and describe the verbal-shaped design, characteristic for the Ukrainian and Belarusian folk-song tekstoobrazovaniya, in terms of their canonical, flexibility and at the same time unique. The main task - to typed text-shaped formula (Universal) as a unit sistemoorganizuyuschie folklore discourse of the Ukrainian and Belarusian folk songs.

Canonicity verbal and figurative works of folk-song organization regard as folklore category, indicating the current linguistic tradition, and at the same time - on the originality, distinctiveness, originality particular culture, in particular - the Ukrainian and Belarusian.

Canonical structures conceptualized as the traditional, legitimate units that form the national song word-shaped kontinuum. An attempt to outline, briefly analyze the canonical text-shaped structures that are typical for the Ukrainian and Belarusian folklore. Allocated attributive, substantive, verbal, adverbial, predicative text-shaped universal - formula. For comparison, there is provided a diverse illustrative material from the Belarusian and Ukrainian folk songs. It summarizes the thought of antiquity, originality and Ukrainian, and Belarusian national poetic culture pesnetvorchestva. The relevance of the study is to clearly witness the language of the national canons pesnetvorchestva observed in the Ukrainian and Belarusian folk-song kontinuum that serve as proof of identity, originality verbal and figurative song culture of Ukrainians and Belarus, and at the same time - their affinity, intimacy.

Key words: Ukrainian language and Belarusian folk art, folklore, language, canonical structures of folk song texts, attribute formula substantive design, verbal structure, adverbial text-shaped Universal, predicative text-shaped unit.

і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять/ Тетяна Беценко. - Суми, 2008

4. Беценко Т. П. Мова українських народних дум: Словник текстово-образних одиниць/ Т. П. Беценко. - Суми, 2016

5. Беценко Т. П. Поэтическая фразеология украинских народных дум // Слово и контекст: Филологический сборник к 75-летию Н. С. Валгиной/ Т. П. Беценко - 2002. - С.180-194

6. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції: монографія/ Т. П. Беценко. - Суми, 2008

7. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії - системні одиниці// Карповские научные чтения. Сборник научных статей: в двух частях/ Т. П. Беценко. - Выпуск 6. - Часть 1. - Минск, 2012. - С.12-25

8. Вяселле песні: У шасці кнігах. Кніга 1. - Мінск: Навука і тэхніка, 1981

9. Вяселле песні: У шасці кнігах. Кніга 2. - Мінск: Навука і тэхніка, 1981

10. Восеньскі талочныя песні. - Мінск: Навука і тэхніка, 1981

11. Евгеньева А. П, Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII-XX в./ В. П. Евгеньева - М.-Л.: Издательство / С. Я. Ермоленко. - К.: Наукова думка, 1987

13. Ивахненко Т. А. Славесныя формулы і композицыйная схема календарна-абрадовых песенных текстаў // Вестник Беларускага дзержаўнага ўніверсітэта. Серія 4/ Т. А. Ивахненко - 2004. - №2.

14. Украинские народные думы. - М.: Наука, 1972

Анотація

Беценко Т. П. Текстово-образні структури в українській та білоруській народній пісенній творчості

Стаття присвячена розгляду поняття канонічності мовного текстотворення на зразках аналізу творів українського і білоруського пісенного фольклору. Канонічні структури осмислюються як традиційні, закономірні одиниці, які формують національно-пісенний словесно-образний континуум. Представлена спроба в загальних рисах, стисло проаналізувати текстово-образні канонічні структури, характерні для української і білоруської народної творчості. Виділено атрибутивні, субстантивні, вербальні, адвербіальні, предикативні текстово-образні універсалії - формули. Для порівняння запропонований різноманітний ілюстративний матеріал з білоруського і українського пісенного фольклору. Резюмується думка про давність, самобутність і української, і білоруської народнопоетичної культури.

Ключові слова: мова українського і білоруського народної творчості, мова фольклору, канонічні структури народних пісенних текстів, атрибутивні формули, субстантивні конструкції, вербальні структури, адвербіальні текстово-образні універсалії, предикативні текстово-образні одиниці.

Анотация

Беценко Т. П. Текстово-образные структуры в украинском и белорусском народном песнетворчестве

Статья посвящена рассмотрению понятия каноничности (формульности, универсальности) языкового текстообразования украинского и белорусского песенного фольклора.

Цель статьи - выявить и описать словесно-образные конструкции, характерные для украинского и белорусского народнопесенного текстообразования, с точки зрения их каноничности, универсальности и одновременно уникальности. Основная задача - типизировать текстово-образные формулы (универсалии) как системоорганизующие единицы фольклорного дискурса украинских и белорусских народных песен.

Каноничность словесно-образной организации народнопесенных произведений

4. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як новий напрямок вивчення власних назв // Восточноукраинский лингвистический сборник: Выпуск 10. [Сб. науч.тр.]. - Донецк: Юго-Восток, 2006. - С. 72-82.

5. Кутуза Н.В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси). - Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. - Одеса, 2003. - 214 с.

6. Лесовець Н.М. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально- функціональний аспекти. - Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. - Луганськ, 2007. - 295 с.

7. Отин Е.С. Номинационные процессы в русской эргонимии XX века (названия промышленных предприятий, акционерных обществ и фирм) // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: [Сб. ст.]. - Донецк: ДонГУ, 1993. - С. 83-94.

8. Сидоренко О.М. Номінаційні процеси в полілінгвальної ергонімії Донеччини. - Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.15. - Донецьк, 2013. - 210 с.

9. Торчинський М.М. Українська Ономастика: навчальний посібник/ Михайло Миколайович Торчинський. - К. : Міленіум, 2010. - 238 с.

10. Турута І.І. Вывески, которые нас окружают // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. - 2005. - № 3. - С. 28-33.

11. Цілина М.М. Ергонімі м. Києва: структура, семантика, функціонування. - Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. - Київ, 2006. - 243 с.

12. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів). - Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. - Харків, 2002. - 204 с.

Анотація

Сидоренко О.М. Назви рослин в українському ергоніміконі.

Стаття містить аналіз назв об'єктів торгівлі, обслуговування та сфери розваг, зафіксованих на території різних регіонів України, переважно обласних центрів, протягом останніх років та утворених шляхом трансонімізації фітонімів. Виділено різні структурні моделі. Визначено найчисленніші групи досліджених онімів, виявлених у назвах об'єктів дитячої сфери обслуговування та фермерських господарств.

Ключові слова: ергонім, онім, фітонім, назва, трансонімізація, апеллятив, об'єкт номінації.

Анотация

Сидоренко Е.Н. Названия растений в украинском эргонимиконе.

В статье анализируются названия объектов торговли, обслуживания и развлечения, зафиксированные на территории разных регионов Украины, преимущественно областных центров, в течение последних лет и образованных путем трансонимизации фитонимов. Выделены различные структурные модели. Определены наиболее многочисленные группы исследуемых эргонимов, называющие объекты сферы обслуживания детей и фермерские хозяйства.

Ключевые слова: эргоним, оним, фитоним, название, трансонимизация, апеллятив, объект номинации.

Summary

Sydorenko O.M. Names of plants in Ukrainian ergonymia.

The article analyzes the names of objects of trade, service and entertainment founded on the territory of different regions of Ukraine, especially the regional centers, in recent years, and formed by transonymization of floronyms. Different structural types are distinguished. The most numerous groups of studying ergonyms - are the objects of services for children and farmers - are determined.

Key words: ergonym, onym, floronym, name, transonymization, appellative, object of nomination.

УДК 81'373.611:811.161.1

Шепель Юрий Александрович,

доктор філологічних наук, професор
академик АНВО Украины
Днепропетровский нац. университет им. О. Гончара
Днепропетровск (Украина)

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДОВ ПО СЕМАНТИЧЕСКИМ ПАРАМЕТРАМ

Постановка проблемы. Какими бы сложными ни казались правила описания формального аспекта производных слов, наиболее трудными и не поддающимися строгой регламентации являются правила, отражающие семантические аспекты взаимодействия производящих баз и аффиксов и семантические свойства конечного результата этого взаимодействия – производного слова. Эта неопределённость детерминирована тем, что закономерности, диктующие наличие этих правил, отражают неоднородность и многоплановость самой категории значения, которое представляется как единство категориальных, грамматических, лексических и т.д. значений.

Объектом исследования в статье является словообразовательный ряд как КЕС. **Предметом** анализа стала семантика словообразовательных рядов имен прилагательных. **Цель** статьи заключается в описании семантических параметров словообразовательного ряда как КЕС.

Описание основного материала. Если с формальной точки зрения словообразовательный ряд я классифицирую как конечное множество словообразовательных структур, характеризующееся тождеством последнего деривационного шага, то с семантической точки зрения его можно рассматривать как иерархически упорядоченный класс производных слов, объединённых тождеством лексико-грамматической принадлежности производных и словообразовательного форманта.

Формантной частью я называю компонент в структуре деривата, который отражает формальную операцию, используемую в акте создания деривата, и является проекцией данной операции в виде того или иного «следа». Так как формальные операции в каждом языке могут быть исчислены, словообразовательные модели устанавливаются в зависимости от используемых на последнем шаге деривации формальных операций и их отражения в виде тех или иных морфемных последовательностей.

Словообразовательный ряд – языковая сущность, что обуславливает правомерность исследования его семантической структуры по аналогии с семантической структурой слова. Семантическая структура слова формируется за счёт словообразовательного значения деривата, но описание последнего строится применительно к конкретному слову. Это значит, что дефиниция, характеризующая семантическую структуру слова, представляет собой описание его лексического значения как конкретного и индивидуального представителя своего словообразовательного ряда, как носителя словообразовательного значения в его конкретном облике.

В предлагаемом мною аспекте термины «семантическая структура слова» и «семантическая структура ряда» (равно как и гнезда) коррелируют. Последняя осмысливается мною не как механическая сумма значений всех слов того или иного словообразовательного ряда, а как совокупность вариантов ряда, находящихся в определённом отношении к его семантической структуре.

Подобно слову, которое может быть определено как совокупность внутренне

Для белорусов важными локативами считаем такие, как *лес, сад, поле, бор, гай, гора, дубрава, море* и др. Для украинцев - *степь, поле, лес, сад, бор, гора, дубрава, море* и др. Сходство пространственного обозначения действительности и в белорусском, и в украинском фольклоре очевидное.

Время в словесно-образном оформлении тоже является обязательным показателем национально-образного видения бытия. В белорусском этносе оно определено словами *раносенько* [8, с 51], *з суботкі на нядзелку* [8, с. 5], *у суботу на нядзелю* [8, с. 52] *з суботкі на нядзелку* [8, с 53], *у нядзелю рана* [8, с. 55], *у нядзелечку* [8, с.56], *з суботы на нядзелю* [8, с.56, 57], *у нядзелю да рана параненька* [8, с. 280], *у надзелку рана* [8, с. 280], *ой, рана, рана, на зарэ* [8, с. 429]. Для украинской фольклорной традиции примечательны конструкции *раннюю зорею* [14, с. 325], *у святую неділеньку рано-пораненьку* [14, с. 190, 366, 367], *до схід сонця* [14, с. 359], *в неділю рано-пораненьку з світовою зорею* [14, с. 340, 341], *ясною зорею* [14, с. 206]. Как видим - словесные формульные конструкции очень сходны.

Текстово-образные предикативные конструкции-универсалии в белорусском народном творчестве - структуры, соотносительные с предложениями. Такие единицы достаточно активны. Например: *дробныя слезкі роніць* [8, с. 43] , *дробны дажджы паліваюць* [8, с.36], *коніка сядлае* [8, с.47], *язюлька кукавала* [8, с.48], *по сянех пахадзіла* [8, с. 51], *сон сасніла* [8, с. 53], *сон відзела* [8, с. 53], *на коніку сядзіць* [8, с. 55], *цякла рэчачка* [8, с. 56], *русяя каса да да паяса* [8, с. 280], *два конікі да ваду пілі* [8, с. 280], *коні поюць* [8, с. 289], *вада ручаея цячэ* [8, с. 290], *вада цячэ холодная* [8, с. 290], *вадзічка ручаея бяжыць* [8, с. 292], *быстра рэчка сячэ* [8, с. 294], *по чысту полю стралю імчыся* [8, с. 302], *не вей, вецер* [8, с. 431], *кала речанькі хадзіла, кала быстрае гуляла* [10, с. 390], *я над ракою стаяла, белыя ручкі умывала* [10, с. 391], *з адной гары вецер вее, з-над другой гары павявае* [10, с. 279], *кукавала язюля* [10, с. 222] и др. По своей сущности (учитывая лексический состав, содержательность конструкции) подобные текстово-образные универсалии, на наш взгляд, родственны эпическим формулам песен славянского фольклора. Ср. в украинских народных думах: *став з Дніпра тихий вітер повівати* [14, с. 388], *будуть козаки чистим полем гуляти* [14, с. 89], *дрібен дощик накрапає* [14, с. 254], *став буйний вітер повівати* [14, с.186], *не буйні вітри повівали* [14, с. 79].

Фольклорно-песенное творчество - осмысление в национально-культурном воплощении с помощью этнознаковых единиц, в которых кодируются представления этноса о бытии, сущности народно-культурной действительности - духовной и материальной ее природы. Доминанты этой действительности - концепты национальной культуры - тоже требуют пристального внимания и компаративных славянских студий, что важно для выяснения универсального и уникального, самобытного в народнопесенном творчестве родственных этносов.

Как видим, и украинское, и белорусское фольклорно-песенное творчество формульно по своему составу. Рассмотренные формульные канонические структуры представлены лишь отдельными моделями, в общих чертах. Но даже на незначительных примерах можно наблюдать прочно сложившуюся древнюю языковую песенную традицию в фольклоре двух народов. Изучение фольклорно-песенных текстообразующих элементов фольклорного континуума славян очень важно и необходимо. Подробная, детализированная классификация универсально-формульных образований даст возможность сравнить язык древней песенной традиции разных славянских культур и пр.

Литература

1. Беценко Т. П. Адвербіальні текстові універсалії з семантикою місця в українських народних думах/ Тетяна Беценко // Stylistyka: Opole. - 2006. - XV- С.183-219
2. Беценко Т. П. Атрибутивні епічні формули в українських народних думах/ Т. П. Беценко // Стереотипність і творчість в тексті. Пермь, 2005. - С.322-331
3. Беценко Т. Мова думового епосу: Словник епітетів, складних слів, тавтологічних

народов.

Сложные слова составляют неотъемлемую часть народнопесенной словесной культуры славян. В белорусской народной культуре также очевидным есть факт употребления сложных существительных. Природа сложного слова связана с представлениями в сознании человека о многоаспектности, равноуровневости, всеобъемлемости понятия, его разностороннего видения индивидуумом - носителем этнической культуры. Поэтому сложное слово в фольклоре понимаем как неоднозначное, разноаспектное поэтизирование реальных вещей, попытку образно обыграть их характерные детали, признаки, характеристики, указать на взаимосвязь, подчеркнуть частное и общее как единое целое в понимании сущности предмета. Для фольклора сложная словесно-образная конструкция - речемыслительный способ реализации многоаспектности видения мира, сегментация и синтез описываемого явления, предмета.

Вербальные текстово-образные формулы-универсалии в белорусской фольклорной традиции также подчинены законам канонической внутренней архитектоники. К этим формулам принадлежат сложные глагольные конструкции типа *селя-пасел* [8, с.37], *сячыце-рубайце* [8, с. 285], *стучыць-грудыць* [8, с. 297, 298], *лець-палець* [7, с. 570], *едзь-паедзь* [8, с. 370] и структуры, образованные по модели "глагол + глагол": *не гніся, не ламайся* [8, с.433], *хоць не маем, хоць не маем* [10, с. 427], *не гніся, не ламайся* [8, с. 432], *хаджу, малачу* [10, с. 80].

Аналогичные модели наблюдаем в украинских думах: *сікти-рубати* [14, с. 163, 164, 177 та ін.], *бере-ханає* [14, с. 203, 205], *бити-карати* [14, с.218], *біти-доганяти* [14, 216], *грати-вигравати* [14, с. 98 та ін.]. Как убеждаемся, принцип конструирования структур тот же, компонентный состав близкий, похожий, хотя в большинстве случаев неодинаковый, не повторяющийся.

Интерес представляют адвербиальные текстово-образные универсалии. Предназначение этих структур - поэтизировать пространственные, временные и другие характеристики измерения бытия. Формульные структуры с семантикой места указывают на местоположение описываемого предмета, явления, события, на направление, движение к определенному предмету в пространстве и проч. Пространство в фольклоре, как и время, - реальное, обобщенное бытие, мыслящееся в тесной связи с человеком. Для белорусского носителя культуры актуальным есть макропространство: на *Русь, на Україну* [8, с. 282], на *ціхім Дунаї* [8, с. 282], за *ціхім Дунаєм* [8, с. 288], на *Україну* [8, с. 282], на *Україну* [8, с. 281], на *Русь* [8, с. 283], на *моры на синюсенькым* [8, с.37], з *поля* [8, с. 37], на *Дунаечку* [10, с. 126, 127], на *рыночку* [8, с.36], у *луг, у бор* [8, с.40], у *кряніцу* [8, с.41], у *садзе* [8, с.41], на *саду* [8, с. 42], у *садочку* [8, с. 42], да з *гары на даліну* [8, с. 283], *пад круту гару* [8, с. 430], да на *моры, на моры, на січенькім возеры* [8, с. 283], у *бору* [8, с. 289], у *чыстым полі* [8, с. 299], за *лесам* [8, с. 302], па *чїсту полю* [8, с. 302], за *гарой, за гарой круценькай* [8, с. 392], за *гумном, за новенькім* [8, с. 289], *чэрэз тры лясы* [8, с. 303], *чэрэз тры сялы* [8, с. 303], *між гор, між даліны* [8, с. 292], *да й у чыстым у полі, да й на бітому шляху* [8, с. 430], а также и микропространство: на *камені на бялюсенькым* [8, с. 37], у *каморы* [8, с.42], у *хаце* [8, с. 48], *по сянех* [8, с. 51], на *бязогах* [8, с. 50], на *дварэ* [8, с. 293], *каля коніка* [8, с. 287], на *коніку* [8, с. 55], у *новым калодзежы* [8, с. 281], *з-пад кряніцы* [8, с.290], на *масту* [10, с. 427]. Употребление многих адвербиальных текстово-образных конструкций, характерных для белорусского фольклора, наблюдаем в украинских народных эпических произведениях: з *чужої сторони* [14, с.116], *із чистого поля* [14, с. 312], з *кряніци Саттанки* [14, с. 94, 96], *із чужого дому* [14, с. 360], у *тихий Дунай* [14, с.409], *в чисте поле, в широке роздолля* [14, с.216], у *чужий дім* [14, с.], *через темні луги* [14, с.328], *через високі ліси* [14, с. 338].

Поэтизацию пространства связываем с намерением песнетворцев зафиксировать местопребывание, местонахождение существенных для этнического бытия реалий духовной и материальной жизни человека. Локус есть частью этноса, составляющей мировоззрения носителей культуры, компонентом национальной (генетической) памяти.

взаимосвязанных и формально тождественных ЛСВ, словообразовательный ряд может быть описан в терминах единиц более низкого по отношению к нему порядка. В нашем исследовании такой единицей является **структурно-семантический вариант ряда**, или **семантический подряд**. Тип отношений, связывающих структурно-семантический вариант ряда (подряд) и словообразовательный ряд (также, как ЛСВ и слово, структурно-семантический вариант гнезда и гнездо) рассматривается как отношение включения: *структурно-семантический подряд => словообразовательный ряд* (ср. ЛСВ => слово, ССВ => СГ). Определение понятия «совокупной семантики словообразовательного ряда» выделяется из его соотношения с понятием **семантический объём ряда**. Термин «семантический объём ряда» обозначает количество значений всех составляющих тот или иной ряд производных слов того или иного словообразовательного типа. Порядок вхождения словообразовательных значений производных слов словообразовательного ряда в его семантическую структуру нерелевантен для семантического объёма, но значим для «совокупной» семантики.

Семантическое различие между прилагательными разных и одних и тех же рядов в большей мере заключается не столько в их мотивированности / немотивированности, сколько в самом характере признакового значения, его качественности. Прилагательные аналитически выражают те признаки, которые содержатся в значении(ях) поясняемых ими существительных и других частей речи.

Словообразовательный ряд включает все значения, выражаемые словообразовательными формантами, так как аффиксы с одним и тем же инвариантным значением довольно часто могут различаться набором типичных контекстных значений (ср. значения суффиксов =н=, =ов=, =ск=, =ительн=).

Аффиксальные словообразовательные ряды имён прилагательных отмечаются определённой семантической организацией. Так, среди суффиксов имён прилагательных почти нет внутрикатегориально-межкатегориальных. Отдаективные словообразовательные ряды образуют прилагательные, суффиксы которых на последнем деривационном шаге не сочетаются с другими частями речи, кроме как с прилагательными. Это суффиксы =еньк= // =оньк=, =енек= // =онек=, =уцї= // =юцї=, =енн=, =охоньк= // =ошеньк=, =охоньк= // =ёхоньк=, =ошеньк= // =ёшеньк=. Все составляющие словообразовательных рядов, организованные этими суффиксами, указывают на определённую степень проявления признака, названного мотивирующим прилагательным и имеют модификационное словообразовательное значение.

Суффиксы межкатегориальной словообразовательной сферы в системе производных слов одного словообразовательного ряда немногочисленны.

Семантическая структура словообразовательных рядов прилагательных показывает, что производные относительные прилагательные обозначают такой признак, который появляется не в любом типе отношений, а на отношении постоянном, типичном, ср. *хлебный квас, хлебные дрожжи, железная дорога* и невозможность сочетания *хлебная покулка, хлебная прогулка* и т.д. Такая избирательность по отношению к типу связей, на которых строится обозначение производными относительными прилагательными признака, согласуется с требованием при характеристике предметов / явлений указывать на их постоянные свойства и связи и общей направленностью категории прилагательных на обозначение постоянных, вневременных свойств. Производные относительные прилагательные потенциально неоднозначны, диффузны, полисемантически. Объясняется это тем, что их признак основан на комплексе связей, а не на одном каком-либо типе отношения. Это определяет их контекстуальную обусловленность, в отличие от качественных прилагательных. Ср. *лесной дым* – дым при пожаре в лесу; *лесной дом* – дом, находящийся в лесу; *лесной пожар* – пожар, при котором горит лес; *лесные сказки* – сказки о лесе или об обитателях леса. Возможность обозначения признаков на основе самых разнообразных связей и отношений, по мнению Е.А. Земской, велико и в принципе не поддаётся точному учёту [4, с.188; 2; 3]. В это вовлекаются и притяжательные

прилагательные, которые тоже демонстрируют целую гамму отношений, лежащих в их основе, ср. *гусиное перо* (объектное значение), *гусиный крик* (субъектное значение), *гусиная шея* (носитель значения), *гусиное яйцо* (производитель предмета).

Относительность прилагательных иногда рассматривают как их обобщённую притяжательность [5, с.164]. Обычно формальное подтверждение тому находят в адекватной трансформируемости словосочетаний с притяжательным и относительным прилагательными в качестве определения, когда и то и другое словосочетание трансформируется в словосочетание с родительным приименным: *лимоновый вкус* – *вкус лимона*, *лимонный цвет* – *цвет лимона*, *спринтерский бег* – *бег спринтеров*, *мамин платок* – *платок мамы*, *рыбачья лодка* – *лодка рыбака* и др.

Оценочные прилагательные, в отличие от относительных, выделяются также путём трансформации, хотя и с использованием форм род. п., но уже другого типа – род. п. качественной оценки с модификатором, ср.: (1) *мужская слабость* – *слабость мужчины*, *женское милосердие* – *милосердие женщины* и (2) *обаятельный человек* – *человек большого обаяния*, *узкий специалист* – *специалист узкого профиля*, *глубокие мысли* – *мысли большой глубины*. В случае (1) мы имеем дело с относительными прилагательными; в остальном (2) – это различные виды оценочных прилагательных, которые трансформационно соотносятся с формами Род. пад. качественной оценки с модификатором. Заметим, что в русском языке собственно качественные прилагательные (в отличие от оценочных) трансформационно не соотносятся с формами Род. п., ср. *волевой человек* – *человек большой воли* и *высокий человек* – **человек (?) высоты*; *глухой человек* – **человек (?) глухости*, *кислые щи* – **щи (?) кислоты*. Однако если мы модифицируем качественное прилагательное, то получим трансформационную соотносительность с формами Род. пад. Другими словами, модифицированное качественное прилагательное переходит в разряд оценочных. Ср.: *белые покрывала* – **покрывала (?) белизны* и *ослепительно белые покрывала* – *покрывала ослепительной белизны*.

Наблюдения показывают, что между качественными и оценочными прилагательными нет абсолютной границы, как нет её между семантическими видами (относительными и оценочными). Различия сохраняются на синтаксическом уровне, так как они имеют разные синтаксические характеристики.

Подобное различие в русском языке с широко развитой системой словообразования маркируется и на уровне словообразовательных рядов посредством словообразовательных формантов.

Суффиксы относительных прилагательных, образуемых от существительных, чаще всего имеют инвариантное значение отношения к лицу, предмету, явлению (суф. =н=, =ов=, =ск=). Семантическая конкретизация производных отдельных словообразовательных подрядов может осуществляться по линии указания на вид отношений, образующих признак. Такая конкретизация для производных отдельных словообразовательных типов прилагательных в разной степени связана с их собственно словообразовательными характеристиками и далеко не всегда определяется значением суффикса. Например, производные прилагательные словообразовательного ряда на =иј= (*рыбачий*, *водовый*, *казачий*, *лисий*, *заячий*, *собачий* и др.) общую идею отношения конкретизируют в значении «свойственный лицу/ животному». Так как других семантических групп в этом словообразовательном ряде не наблюдается и круг мотивирующих единиц по своей тематике однообразен (названия лиц и животных), семантический элемент «свойственный», по мнению М. Н. Яценецкой, может быть приписан суффиксу =иј=, а все прилагательные отнесены к одному словообразовательному типу [8, с.176]. Отсюда словообразовательный ряд на =иј= составляют слова одного словообразовательного типа.

Многие прилагательные словообразовательных рядов на =иј=, =ов=/*ев*=, =ин/=и^н отличаются действительным характером и вступают в противоречие с сущностью

структуры.

Атрибутивные конструкции - структурные образования типа "прилагательное + существительное". Распространенные модели - контаминации прилагательного с семантикой цвета и существительного, обозначающего часть тела человека: *русае касы* [8, с.40], *з белых плеч* [10, с. 81], *белые ручки* [8, с. 43], прилагательного с цветовым признаком и существительного с семантикой ландшафта местности, рельефа: *зяленьмі лугами* [8, с. 27], *зялену дубраву* [8, с. 287], прилагательного-цветообозначения и существительного - названия предмета: *белі ручнічки* [8, с 41], *чорн шоук* 8, с53, *белы жемчуг* [8, с. 53], *зяленую скрыню* [8, с. 281], прилагательного-цветообозначения и существительного - флоронома: *сінія васілечки* 8, с. 41, *зялен явор* [8, с.27], прилагательного-цветообозначения и существительного-фаунонима: *вараны конік* [8, с. 296], *зязюлька шэруу* 8, с 48, *барашачка чорненкі* [10, с. 415], *сізы голубы* [8, с 53], *шэра вутачка* [10, с. 207], *белія лябедкі* [8,с. 54], прилагательного со значением размера и существительного - названия части тела, особенностей человека: *дробнія слезкі* [8, с. 9] и др.

В белорусском народном творчестве естественными являются универсальные для славянского фольклора формулы *буйны ветры* [8, с.37], *дробны дажджы* [8, с.37], *маманька родная* [8, с. 51], *дзўненькі сон* [8, с. 54], *ясен сокол* [8, с. 54], *холодная вада* [8, с. 290], *драмучымі лясамі* [8, с. 427], *цёмная ночачка* [8, с. 428], *ясен месяц* [8, с. 428], *луг зялений* [10, с. 47], *быстрая ракі* [10, с. [10,с. 206], *быстра вода* [10, с. 80]. Очень близки такие конструкции к тем, что наблюдаем в украинском народном эпосе: *бистрі води* [14, 327, 333], *біле каміння* [14, с. 163, 183, 188, 197, 202], *білий камінь* [14, с.109, 124, 125, 128, 312, 314, 315 та ін.], *білі руки* [4, с. 145, 284], *буйні вітри* [14, с. 176, 291], *дрібен дощик* [14, с. 107, 108, 223, 254], *дрібні сльози* [14, с. 94, 96, 97, 182, 184, 193, 265 та ін.], *зелені явори* [14, с.161, 206], *зелена діброва* [14, 363, 378], *холодна вода* [14, с.91, 92, 93, 94, 95, 97], *ясні соколи* [14, с.103, 154], *ясне сонце* [14, с.138, 182], *темная нічка* [14, с. 206, 208].

Только в белорусском фольклоре засвидетельствованы формульные структуры *зелена липка* [10, с. 146], *липачка кудрявая* [10, с. 146], *бязозка белая* [10, с. 147], *белая бязозка караністая* [10, с. 402], *яленчанка зеляная* [10, с. 278], *язюльчка баравая* [10, с. 223]. Существование таких структур связываем с наблюдаемой картиной мира и ее непосредственной фиксацией в языковых конструкциях.

Универсальность подобных словосочетаний усматриваем в том, что, во-первых, это самые простые структуры и самые употребляемые в языке конструкции, во-вторых, это единицы, обладающие эстетической окраской, образностью, тропеические по своей сущности, в-третьих, национально обусловленные. В украинском народном эпосе актуальными являются структуры *бистра куля* [14, с. 93], *бистра річка* [14, с.276], *бистра супротивна хвиля* [14, с. 386, 388], *бистра хвиля* [14, с. 98, 108, 110, 112, 395, 397, 398], *бистрі ріки-озера* [14, 300], *прудкі річки* [14, с. 332], *битий гординський шлях* [14, с. 74], *бідні невільники* [14, с.13], *бідні козаки* [14, с. 95, 97 126, 209], *запорозьке войско* [14, с. 149], *сизопірі орли* [14, с. 156], *православні християни* [14, с. 115, 165, 181] та ін.

Атрибутивные конструкции являются непосредственным отображением неязыковых фактов - картины мира этноса.

Субстантивные тексто-образные формулы - сочетания существительного с существительным. В белорусском народном творчестве это сложные слова: *рута-мята* [8, с.36], *зязюлька-кукушка* [8, с. 47], *мед-гарэлянку* [8, с. 50], *мед-віно* [8, с. 50], мурагу-сена [8, с. 287], *выно-мед* [8, с. 295], *паніч-королік* [8, 295], сад-віноград [8, с. 296], *званы-калаколы* [8, с. 382], *барі-сосна* [10, с. 81], *шчуцы-рыбаньцы* [10, с. 179], *каліна-маліна* [10, с. 222]. Во многих случаях украинского народнопесенного словоупотребления фиксируем наличие подобных структур, например, в думках: *слава-рицарство* [14, с. 231, 232, 236], *сокіл-брат* [14, с. 114], *срібло-злото* [14, с. 100], *час-пора* [14, с.305], *щастя-доля* [14, с.127, 155, 201, 212, 361], *щрка-риба* [4, с. 317], *шлях-дорога* [14, с.367]. Это свидетельствует об языково-этнической, языково-культурной родственности двух

Беценко Тетяна Петрівна,

доктор філол. наук, професор
Сумської державний педагогічний університет;
м. Суми, Україна.
E-mail: becenko@rambler.ru

ТЕКСТОВО-ОБРАЗНЫЕ СТРУКТУРЫ В УКРАИНСКОМ И БЕЛОРУССКОМ НАРОДНОМ ПЕСНЕТВОРЧЕСТВЕ

Народнопоэтическое творчество является той языково-культурной средой, которая тесно взаимосвязана с народным мышлением, мировоззрением, бытовыми представлениями, то есть со всеми сторонами жизнедеятельности этноса.

Актуальность исследования состоит в том, чтобы убедительно засвидетельствовать языковые каноны народного песнетворчества, наблюдаемые в украинском и белорусском фольклорно-песенном континууме, которые служат доказательством самобытности, оригинальности словесно-образной песенной культуры украинцев и белорусов и вместе с тем - их родственности, близости.

Цель статьи - выявить и описать словесно-образные конструкции, характерные для украинского и белорусского народнопесенного текстообразования, с точки зрения их каноничности, универсальности и одновременно уникальности. **Основная задача** - типизировать тексто-образные формулы (универсалии) как системоорганизующие единицы фольклорного дискурса украинских и белорусских народных песен.

Каноничность словесно-образной организации народнопесенных произведений рассматриваем как фольклорную категорию, свидетельствующую о сложившейся языковой традиции, и вместе с тем - о своеобразии, самобытности, оригинальности отдельной культуры, в частности украинской и белорусской.

Каноничность по-другому понимаем как традиционность, формульность, универсальность. Без каноничности текстообразования немислимо существование народного творчества. Поэтому традиция - свидетельство бытия этнической культурной реальности.

Наличие тексто-образных формул (универсалий) - показатель устойчивой, сформировавшейся по правилам (нормам), законам песенной традиции, закреплённости последней за отдельным национально-языковым континуумом.

К сожалению, нам известна только одна работа, посвященная изучению формульного состава белорусского народного творчества, - статья, автором которой является Т. А. Ивахненко. В исследовании глубоко и конкретно изложен материал, подтверждающий факт формульности народнопесенного творчества.

Наблюдения над тексто-образной организацией народнопесенной культурой двух родственных этносов дают возможность констатировать, что народное творчество (по параметрам художественности, языковой эстетики, языкового оформления, также по форме и содержанию) в обоих случаях явление неповторяющееся, отличное от других культур славян.

Итак, формульность, то есть тексто-образная универсальность, - факт реальной языковой текстовой организации фольклорных произведений. И в украинской, и в белорусской народнопесенной традиции фиксируем характерные разновидности формул - тексто-образных универсалий.

В белорусском и украинском народнопесенном творчестве, по нашим наблюдениям, представлены канонические тексто-образные универсалии - атрибутивные, субстантивные, вербальные, адвербиальные, предикативные

категории прилагательных как носителей постоянного признака. Этим объясняется то, что притяжательные прилагательные этих рядов имеют тенденцию к преобразованию в относительные (*лисий хвост* и *лисья шуба*, *собачий лай* и *собачья будка*). Так, в словообразовательном ряде на =*uj*= притяжательное значение прилагательных является размытым и может трактоваться как значение относительности. Чаще всего это характерно для прилагательных от названий животных. В отличие от них прилагательные от названий лиц более ограничены в употреблении (ср. *сыновий*, *мужний*, *братний*, *человечий* и др.).

Прилагательные словообразовательных рядов на =*ov(uy)* // =*ev(uy)* и =*in(uy)* в современном русском языке квалифицируются как относительные. Их формантный состав свидетельствует об их исходной притяжательности. Например, производные ряда на =*in(uy)* сохраняют свою близость к притяжательным, т.к. образуются от названий животных, а производные ряда на =*ov(uy)* // (*uy*) - от названий предметов.

Конкретизация значения производных слов словообразовательного ряда на =*in(uy)*, в отличие от словообразовательного ряда на =*uj*=, происходит в двух направлениях: «принадлежащий кому» (отношение принадлежности) и «свойственный кому». Такую семантическую дифференциацию можно связать с двумя функциональными значениями суффикса =*in*=, об этом свидетельствует наличие в словообразовательном ряду подрядов производных, относящихся к разным словообразовательным подтипам, - притяжательные и относительные. Притяжательные прилагательные образуются, главным образом, от существительных со значением лица [8, с.178] (*мамин*, *соседкин*, *бабушкин*, *Ванин*). Относительные прилагательные со значением «свойственный кому» мотивируются названиями животных и птиц (*голубиный*, *лошадиный*, *звериный* и др.). Валентные связи суффикса говорят о его функционально-семантической дифференциации («принадлежащий» / «свойственный»). Оба суффиксальных значения представляют собой результат количественного обобщения «остаточной семантики» лексических единиц. Выделению двух подтипов и, соответственно, двух подрядов в значительной степени способствуют их собственно грамматические особенности (именной или местоименный тип склонения).

Большая часть производных прилагательных словообразовательного ряда на =*ov(uy)* // =*ev(uy)* обозначает «признак, выраженный через отношение к чему-либо». Значение суффикса - «признак по отношению». Но применительно к отдельным группам производных слов эта общая суффиксальная семантика может конкретизироваться. Прилагательные от существительных со значением лица и реже - животных выражают значение принадлежности (*дедов*, *государев*) - «принадлежащий лицу, животному». Вычленению и сохранению этого значения способствует ограничение группы производных прилагательных определёнными грамматическими рамками (смешанный тип склонения). Подряд прилагательных, мотивированных названиями пород животных, имеет общее значение «принадлежащий, свойственный определенной породе, виду животных» (*тигровый*, *бобровый*, *китовый*). Функционально приписываемые суффиксу значения являются конкретизацией его инвариантной семантики («признак по отношению»), которая у большинства прилагательных ряда на =*ov(uy)* такой конкретизации не подвергается. Значения «принадлежащий лицу / животному» и «свойственный породе / виду» легко обобщаются до значения признака по отношению. Прилагательные от неодушевленных существительных имеют значение «признак по отношению» (*рисовый*, *сосновый*, *ситцевый*). Таким образом, словообразовательный ряд на =*ov(uy)*// =*ev(uy)* составляют три подряда. Значения суффиксов находятся в отношениях «инвариантное - конкретизирующее значение». Поэтому исчерпывающую дифференциацию относительных прилагательных ряда на =*ov(uy)* // =*ev(uy)* провести затруднительно (ср. словообразовательный ряд на =*in(uy)*). В этом словообразовательном ряду три суффиксальных значения вступают в отношения разноуровневой полисемии.

Прилагательные словообразовательного ряда на =н(ый) имеют значение «признак по отношению к предмету, действию, свойству» (*тепличный, редкостный, уличный, глубинный, лесной, массажный, протирочный* и др.) Семантические различия производных прилагательных этого ряда связаны со значением мотивирующих слов, называющих предмет, действие или свойства. Они не зависят от семантических особенностей суффикса, который во всех случаях имеет инвариантное значение относительного признака («имеющий отношение»). Дифференциация прилагательных по указанному признаку может быть продолжена вплоть до выделения единичных лексем и даже лекс.

По своему внутреннему содержанию и поясняемым прилагательными существительным можно отметить, что в основе лексического значения относительных прилагательных лежит ограниченное количество первичных статистических свойств, в которых обобщается своеобразие мира: (1) функция (назначение), использование предметов / веществ (*служебный вход, учебный корпус, товарный поезд, оперный театр, успокоительная микстура, глазные капли*); (2) структура, состав материала, предмета, вещества (*коленчатый вал, волокнистая древесина, кожаный портфель, пуховая подушка, виноградный сок*); (3) место обитания, расположения, пространственное расположение предмета (*лесной родник, степные жители, подводное растение, пограничный пункт*); (4) происхождение, способ образования, получения, образ действия (*лучевая болезнь, ножевое ранение, потомственный рабочий, письменное сообщение*); (5) физическое, социальное состояние (*безветренная погода, экономическая стабильность, политическое положение, имущественное состояние*); (6) время существования (*реформенный, пореформенный период, утренний ас, ежемесячный сбор, обеденный перерыв*); (7) цель действия / деятельности, причина / следствие явления (*просветительская деятельность, смертельный укус, страстный порыв*); (8) цвет, вес, запах, вкус (*табачный запах, литровая кастрюля, килограммовая гиря, клубничный чай*).

Чёткой словообразовательной границы между относительными и качественными производными прилагательными нет, как вообще нет определённого предела между относительными и качественными лексическими значениями. Можно привести примеры тесного сотрудничества качественных и относительных значений внутри одного словообразовательного типа и одного словообразовательного ряда, ср.: прилагательные на =абельн(ый) – относительные (*транспортабельный, операбельный, диссертабельный*) и качественные (*рентабельный, комфортабельный*). Это различие не связано со значением суффикса, которое можно определить как «делающий возможным, обуславливающий реализацию». Способность к количественному изменению (показатель качественности) прилагательные развивают на основе мотивирующих существительных (*рента, комфорт*). Ср. также прилагательные на =ированн(ый): качественные и относительные (*квалифицированный, зрудированный, экзальтированный и электрифицированный*). И в этом случае различия поддерживаются только спецификой мотивирующих единиц (качественные прилагательные мотивируются существительными со значением свойства, качественного явления; относительные – существительными конкретного предмета или действия).

Собственно качественные значения прилагательных представлены в словообразовательном ряду на =к(ий), хотя и непоследовательно (ср.: *варкий, гладкий, гадкий, едкий, жидкий, зыбкий, ковкий, клейкий, липкий, маркий, плавкий, тонкий, хрупкий*).

Меньшую последовательность в этом проявляют производные прилагательные ряда на =н(ый) для качественных прилагательных (*голодный, горный, гневный, грузный, забавный, мятежный, отважный, славный, спорный*).

Обычно для таких производных определённые сложности возникают при их словообразовательной характеристике. Суффиксация менее чётко выделяет качественные прилагательные, в отличие от относительных.

Аннотация

Шепель Ю.А. Общая характеристика словообразовательных рядов по семантическим параметрам

В статье рассматривается словообразовательный ряд как комплексная единица словообразования. Описывается семантика словообразовательных рядов имен прилагательных, в частности семантические параметры словообразовательного ряда. С семантической точки зрения словообразовательный ряд рассматривается как языковая сущность, которая обуславливает правомерность исследования его семантической структуры по аналогии с семантической структурой слова. Термины «семантическая структура слова» и «семантическая структура ряда» коррелируют. Последняя осмысливается не как механическая сумма значений всех слов словообразовательного ряда, а как совокупность вариантов ряда, находящихся в определённом отношении к его семантической структуре.

Ключевые слова: словообразовательный ряд, коррелят, семантика, производное слово, формант, аффикс, суффикс.

Анотація

Шепель Ю.О. Загальна характеристика словотвірних рядів за семантичними параметрами

У статті розглядається словотвірний ряд як комплексна одиниця словотвору. Описується семантика словотвірних рядів прикметників, зокрема семантичні параметри словотвірного ряду. З семантичної точки зору словотвірний ряд розглядається як мовна сутність, яка обумовлює правомірність дослідження його семантичної структури за аналогією з семантичною структурою слова. Терміни "семантична структура слова" і "семантична структура ряду" корелюють. Остання осмислюється не як механічна сума значень усіх слів словотвірного ряду, а як сукупність варіантів ряду, що знаходяться в певному відношенні до його семантичної структури.

Ключові слова: словотвірний ряд, корелят, семантика, похідне слово, формант, афікс, суфікс.

Summary

Shepel Yu.A. General description of word-formation rows on semantic parameters

A word-formation row as complex unit of word-formation is examined in the article. Semantics of word-formation rows of the names of adjectives is described, in particular semantic parameters of word-formation row. From the semantic point of view a word-formation row is examined as language essence that stipulates legitimacy of research of his semantic structure by analogy with the semantic structure of word. Terms the "semantic structure of word" and "semantic structure of row" correlate. The last is comprehended as mechanical not sum of values of all words of word-formation row, but as totality of variants of row, being in certain attitude toward his semantic structure.

Keywords: word-formation row, correlate, semantics, derivative, formant, affix, suffix.

словообразовательных парадигм производных, довольно часто с единым словообразовательным значением. В таких парадигматических объединениях более чётко выявляется причина существования многих словообразовательных средств для выражения одного словообразовательного значения. Именно в них можно, на мой взгляд, найти разгадку морфологической асимметрии в сфере деривации, так как производные в таких парадигмах демонстрируют наиболее чётко и однозначно более или менее строгую закреплённость тех или иных модификаций определённых словообразовательных значений за конкретным аффиксальным типом производных/

Выводы. В системе словообразовательных рядов имён прилагательных определённые точки шкалы квалификации закрепляются за определёнными типами аффиксальных производных, ср., например, негация и противопоставление, чрезмерная и/или большая степень наличия признака и недостаточность (*высокий – невысокий – высоконыйкий – высочайший – выше; безразличный – безразличней, хороший – прехороший – нехороший* и др.). Границы между точками на этой шкале могут быть размыты. Например, в системе словообразовательных рядов отсубстантивных относительных прилагательных. Это детерминирует количественные различия между производными (*лимоновый – лимонный, каменный – каменистый, ракушковый – ракушечный*) и приводит к возникновению семантического параллелизма и паронимии.

Частные словообразовательные значения для семантики словообразовательных рядов в большей мере характеризуются неординарностью: они могут отсутствовать (ряды со значением негации и/или противоположности) или быть представлены в большом количестве (ряды на =н(ый), =ск(ий), =енн(ый) и др.). Объяснить это можно тем, что для частного словообразовательного значения определяющим компонентом является семантика производящего слова. Частное словообразовательное значение не может быть инвариантным для всего ряда. Это значение является инвариантным для отдельной группы слов (подряда) внутри словообразовательного ряда.

Общее же словообразовательное значение определяется семантикой словообразовательного форманта. При этом чем универсальнее то или иное значение в системе словообразовательного значения, тем больше представлено формальных средств его выражения. Так, например, значение негации широко представлено набором таких префиксов, как *a=, ne=, ni=, ip=, dez=, квази=, анти=*; значение увеличения – набором таких префиксов, как *архи=, супер=, гипер=, все=, наи=, ультра=*. Именно на уровне частных словообразовательных значений наблюдается явление расхождения формальной и смысловой производности.

Литература

1. Бахаров А.И. Влияние семантических факторов на адъективацию причастий / А.И. Бахаров // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы IV респ. научно-практической конференции. – Самарканд, 1991. Часть II. – С. 182–184.
2. Земская Е.А. О семантике и синтаксических свойствах отсубстантивных прилагательных в современном русском языке / Е.А. Земская // Историко-филологические исследования. – М. : Наука, 1967. – С. 92 – 103.
3. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование : Учеб. пособие / Е.А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
4. Земская Е.А. Словообразование / Е.А. Земская // Современный русский язык : Учеб. пособие / В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. ; под ред. В.А. Белошапковой – М. : Высшая школа, 1989. – 2-е изд., испр. и доп. – С. 237 – 379 (800 с.).
5. Мартынов В.В. Категории языка. Семантический аспект / В.В. Мартынов. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
6. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М., 1980. – 783 с.
7. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке принципы ее описания / И.С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 251 с.

Таким образом, деление производных прилагательных межкатегориального образования по значению на качественные и относительные далеко не всегда вызвано различиями их словообразовательных структур и специализацией аффиксов, формирующих суффиксальные словообразовательные ряды.

Подобно существительным, прилагательные принято делить на два словообразовательных типа: синтаксический и несинтаксический. Деривационная история прилагательных первого типа представляется в виде парадигматической трансформации, в ходе которой формы прилагательных образуются от форм других частей речи (существительных, глаголов, наречий). Несинтаксический тип словообразования прилагательных не может быть порождён трансформационно. Такие производные образуются от прилагательных (поэтому их положение в цепочке не меняется), ср.:

<u>синтаксический тип</u>	<u>несинтаксический тип</u>
(а) книга дяди – книга дядина – дядина книга;	(а) одежда в грязи – одежда грязна – грязная одежда;
(б) человек бережёт (копейку) – человек бережлив – (человек живёт бережливо, бережливее других)	(б) одежда чуть-чуть (слегка, немного) грязна – одежда грязновата – грязноватая одежда.

В первом типе при образовании прилагательного существительное в косвенном падеже всегда трансформируется в прилагательное. Во втором типе модифицированное прилагательное (двухкомпонентная структура) переходит путём свёртывания в пользу модифицируемого (однокомпонентная структура). При этом суффикс порождённого в результате второго преобразования прилагательного будет отражать семантику свернувшегося в него модификатора.

Прилагательные несинтаксического типа характеризуются двумя оппозиционными парами: неуменишительное / уменьшительное и сильные (интенсивные) / слабые (релаксивные). И те и другие соответствуют словообразовательным характеристикам глаголов по способу действия. Такие прилагательные с этой точки зрения будут занимать промежуточное положение между существительными и глаголами, приближаясь по признаку увеличительности / уменьшительности к существительным, а по признаку интенсивности / релаксивности совпадают с глаголами. Интенсивные прилагательные составляют словообразовательные ряды на =*ат(ый)*, =*аст(ый)*, =*ист(ый)*, =*уц(ий)*/=*юц(ий)*.

При анализе структурно-семантической характеристики производных прилагательных ряда на =*ат(ый)* возникает проблема определения их исходных форм. Традиционно их мотивирующими считают имена существительные. Но такая их классификация противоречит определению несинтаксических прилагательных как производных от прилагательных. Ср.: *нос* - *носый – *носатый*; *борода* - *бородый – *бородатый*, *усы* - *усый – *усатый*. Противоречие в данном случае возникает в силу того, что исходный признак определяется как неотчуждаемый, т.е. обязательно присущий определяемому. Но обязательный признак не может служить определением. Поэтому промежуточный деривационный шаг упускается, а модель образования производных прилагательных работает по аналогии словообразовательного ряда.

Аналогична деривационная история у производных ряда на =*аст(ый)*. Многие прилагательные на =*аст(ый)* обнаруживают полный параллелизм с прилагательными ряда на =*ат(ый)*. В случаях, когда деталь-носитель признака не является обязательной, производные рядов на =*ат(ый)* и =*аст(ый)* могут означать наличие признака. Ср.: *бородатый* – значит «с бородой» (не обязательно большой или длинной), *хвостатый* – «с хвостом» (не обязательно длинным).

Прилагательные ряда на =*уц(ий)*, // =*юц(ий)*, выражают семантику интенсификации (*толстуций*, *большуций*, *худуций*, *холодноуций*, *злюций*).

Прилагательные ряда на =оват(ый) // =еват(ый) отличаются релаксивным признаком (*рыжеватый, грубоватый, твердоватый, горьковатый, суховатый, кисловатый, рябоватый*). Производные ряда на =еньк(ий) // =оньк(ий) по отношению к релаксивным прилагательным обозначают уменьшительный (ласкательный) признак (*слабенький, деишёвенький, худенький, маленький, новенький, тоненький, лёгонький, сухонький*). Уменьшительное (ласкательное) значение по отношению к сильным выражено в ряде на =ехоньк(ий) // =охоньк(ий), ср.: *низёхонький, лёгохонький, полнёхонький, прямохонький; ровнёшенький, умнёшенький, полнёшенький, новёшенький*).

Таким образом, семантическая классификация производной лексики совпадает со словообразовательной. Однако для каждого класса предполагается дальнейшее её иерархическое членение.

Суффиксы =ист=, =оват=, =ав= организуют как отадъективные словообразовательные ряды, так и ряды от других частей речи [6]. Суффикс =ист= имеет значение «характеризующийся отношением к тому (предмету, действию), что названо мотивирующим словом» и организует отыменные и отглагольные словообразовательные ряды. Производные, в которых суффикс =ист= выступает в сочетании с основой прилагательного, семантически мотивируются существительными, которые являются мотивирующими и для прилагательных данного словообразовательного ряда (случаи типа *сера – серный – сернистый* «содержащий серу»). Появление среднего звена (*серный*) в мотивации производных на =ист= (т.е. случаи несовпадения семантически мотивирующего и формально наиболее близкого слов) И.С. Улуханов, например, объясняет тем, что в случае использования основы существительного *сера* (*серистый) возникает омонимия с корнем прилагательного *серый* [7, с.116]. Производные словообразовательного ряда на =ист= в отличие от отадъективных рядов имеют не модификационное, а мутационное значение.

Словообразовательный ряд прилагательных на =оват(ый) составляют отадъективные и отыменные производные. Между прилагательными, мотивированными прилагательными, и прилагательными, мотивированными существительными, прослеживаются так называемые «семантические мосты» (ср. подобные случаи описаны в монографии И.С. Улуханова между глаголами с одним и тем же суффиксом, мотивированными существительными и прилагательными [7, с.117]). В целом, параллельная мотивация существительными и прилагательными мало характерна для прилагательных. Она имеет место только у производных ряда на =оват(ый), ср.: *кудреватый* – «немного кудрявый» и «имеющий немного кудрей», *прыщеватый* – «слегка прыщавый» и «имеющий немного прыщей», т.е. *кудри* > *кудреватый*; *прыщи* > *прыщеватый* и *кудри* > *кудрявый* > *кудреватый* и *прыщи* > *прыщавый* > *прыщеватый*. Однако следует заметить, что не все производные словообразовательного ряда на =оват(ый) имеют такую двойственную мотивацию, ср. *мужиковатый, дубоватый, окказ, медведеватый, щеголеватый, молодцеватый, вороватый, фатоватый* (только *мужи* > *мужиковатый, дуб* > *дубоватый* и т.д.). Значения словообразовательных типов прилагательных, составляющих ряд на =оват(ый), показаны на Рис.1. Такие явления свидетельствуют о полисемии словообразовательного форманта. Инвариантное значение ряда на =оват(ый) включает общий компонент «имеющий», частные значения – «незначительное количество», «большое количество». Словообразовательный ряд на =ав(ый) составляют отыменные (*прыщавый, кровавый, тислявый, костлявый*), отадъективные (*чернявый, смуглявый, моложавый*) и отглагольные (*вертлявый, гнусавый, вихлявый*) производные прилагательные с общим инвариантным значением «обладающий в качестве отличительного признака тем, что названо мотивирующей основой».

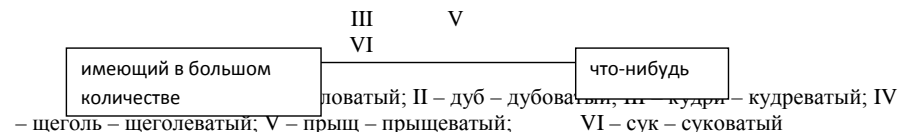
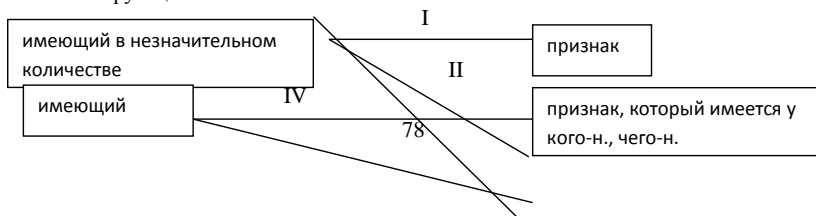

Рис. 4.1. Значения словообразовательных типов прилагательных, составляющих ряд на =оват(ый)

Таким образом, словообразовательный ряд организует многозначный формант. Отыменные и отадъективные подряды ряда на =ав(ый) составляют прилагательные, характеризующиеся тем явлением, предметом, качеством или свойством, что названо мотивирующим словом. Отглагольный подряд будут составлять производные со значением признака по действию, названному производящим словом.

В русском языке изменение лексического значения и связанное с этим изменение основного грамматического значения отглагольных производных признаков слов возрастает. Так, в причастии лексическое значение и основное грамматическое значение находятся в тесном взаимодействии, что связано с появлением лексической и грамматической омонимии [1, с.182–184].

Предлагаемое РГ–80 инвариантное словообразовательное значение «относящийся к такому-то предмету, лицу» в общем виде указывает на специфику лексического значения относительных и притяжательных прилагательных, так как не имеет, не содержит в себе какой-либо конкретной качественной характеристики. Для относительных и притяжательных предметных прилагательных это инвариантное словообразовательное значение может быть конкретизировано: (1) значение носителя признака – «свойственный кому-, чему-либо», «характерный для кого-, чего-нибудь» (*гегемонистские замашки, борцовский характер, лисьи хватки, вороний нор, человеческий характер, винный запах, яблочный вкус, детские шалости*); (2) значение создателя, производителя предмета, автора труда – «созданный / произведённый кем-либо» (*змеиный яд, пушкинский стиль, Далев словарь, пчелиный мёд, папино письмо, Третьяковская галерея*); (3) значение субъектных прилагательных – «такое-то действующее лицо, предмет, носитель признака» (*экстремистские выступления, помещичья усадьба, материн дом, хозяйский хлеб, рыбацьи сети, охотничья лодка*); (4) объект действия, наблюдений (*тракторные измерения, семейные хлопоты, моржовый промысел, военная литература, приключенческий роман, любовные интриги*); (5) агент как признак операции или действия (*птичье щebetанье, мышьяная возня, сусличий свист, редакторская правка, партийное руководство*).

Следует признать, что до сих пор в дериватологии нет исчерпывающих семантических классификаций, дающих более или менее полное описание словообразовательных потенциалов лексических единиц различной семантики, сочетаемостных возможностей аффиксов. Отечественная лингвистика объясняет это следующими причинами.

1) Современной дериватологией не установлены до сих пор принципы, которые определяют выбор словообразующих единиц внутри семантических классов (лицо, деятель, профессия и т.д.).

2) Остается неясным, какой степени обобщённости или детализации должна быть семантическая классификация производящих баз, чтобы охватить сочетаемость их с аффиксами.

3) Вопросы семантического моделирования словообразовательных явлений требуют дальнейшего изучения роли потенциальных сем, актуализируемых в определённых ситуациях и определяющих порой словообразовательную активность слова.

4) В процессе деривации одни и те же единицы могут вступать во взаимодействие с несколькими аффиксами, что приводит к созданию определённых